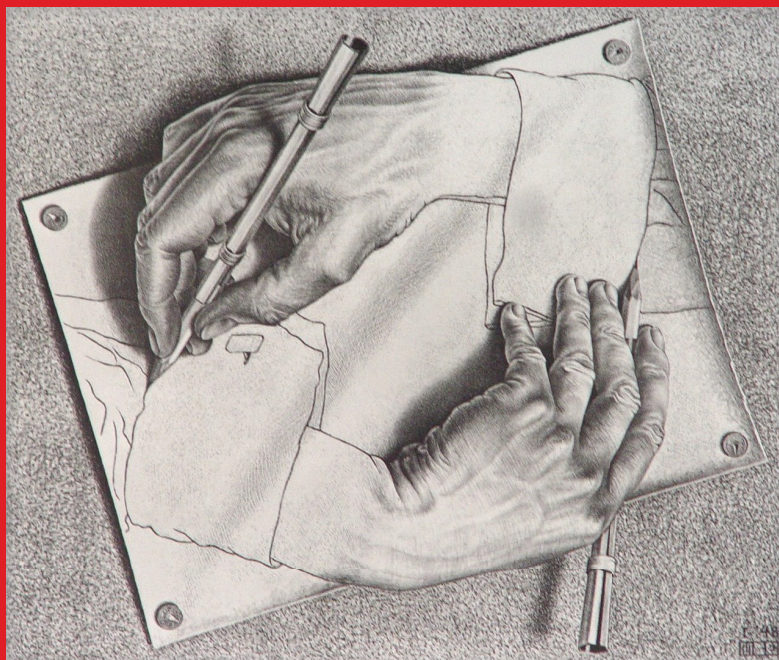


CONCORDIA REGIONUM II.

Interdiszciplinaritás a tudományban

Külhoni magyar
doktorandusz hallgatók
konferencia-előadásaiból



ELTE Márton Áron Szakkollégium

Budapest • 2020



Márton Áron Szakkollégium

**CONCORDIA
REGIONUM**

II

Interdiszciplinaritás a tudományban

Külhoni magyar doktorandusz
hallgatók konferencia-előadásaiból

Pécs, 2019. május 4.



Márton Áron Szakkollégium

Szerkesztette
Boda Attila

ELTE Márton Áron Szakkollégium
Budapest · 2020



CONCORDIA REGIONUM

KÜLHONI FIATAL MAGYAR KUTATÓK TANULMÁNYAI AZ ELTE MÁRTON ÁRON SZAKKOLLÉGIUM PUBLIKÁCIÓS FÓRUMA

Sorozatszerkesztő: Mészáros Tamás

II. kötet

*Interdiszciplinaritás a tudományban. Külhoni magyar
doktorandusz hallgatók konferencia-előadásaiból.
Pécs, 2019. május 4.*



© ELTE Márton Áron Szakkollégium és a szerzők, 2020

Felelős kiadó

Dr. Mészáros Tamás, az ELTE Márton Áron Szakkollégium szakmai igazgatója
ELTE Márton Áron Szakkollégium, H-1037 Budapest, Kunigunda útja 35.

ISBN 978-963-489-201-4

HU ISSN 2631-1208

Nyomdai előkészítés

Sára Balázs

Nyomdai munkálatok

CC Printing Szolgáltató Kft.

1118 Budapest, Rétköz u. 55/A, fsz. 4.

Törvényes képviselő: Szendy Ilona

Köszöntő

Jelen kötet immár a második a posztgraduális hallgatók munkáját szemlélő kiadványsorozatban, mióta a fenntartó az Eötvös Loránd Tudományegyetem hatáskörébe helyezte a Márton Áron hálózat működtetését. Ezúttal a 2019. május 4-én a külföldi PhD-hallgatók számára megrendezett *Interdiszciplinaritás a tudományban* című konferencia szerkesztett előadásait olvashatja az érdeklődő. A rendezvény szervezője és házigazdája a helyszínek szokásos körforgását követve a pécsi Márton Áron Kollégium és Szakkollégium volt. A konferenciát a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának részéről Dr. Jankovits László általános és tudományos dékánhelyettes nyitotta meg. A rendezvényen Benked László vezető kormányfőtanácsos képviselte az Emberi Erőforrások Minisztériuma Külföldi Felsőoktatási Főosztályát. A konferenciára a Bölcsészettudományi Kar épületében került sor, ahol 5 szekcióban mintegy 35 doktori és posztdoktori képzésben résztvevő határon túli magyar hallgató adott számot eddigi kutatási eredményeiről. Az egyes tagozatok és szekcióvezetők a következők voltak:

- Történelem: Dr. habil. Fedeles Tamás egyetemi docens, valamint dr. Csibi Norbert egyetemi adjunktus
- Pedagógia: Dr. habil. Révész György címzetes egyetemi tanár
- Nyelvészet: Dr. habil. Kárpáti Eszter egyetemi adjunktus
- Szociológia: Dr. habil. Gáspár Gabriella egyetemi docens
- Komplex természettudományok: Dr. habil. Jakab Ferenc egyetemi docens.

Mivel az előadók többsége már máshol közölt, illetve más kiadványba már „odaigért” kutatást mutatott be, a kötet most vékonyabb a megszokottnál: a terjedelem csökkenését azonban ellensúlyozza a tanulmányok színvonala és tartalmi gazdagsága.

Ezúton is köszönjük az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatását, a Pécsi Tudományegyetem szíves vendéglátását, a szekcióvezetőket, valamint Vázsonyi Ottó pécsi kollégiumigazgató és munkatársai munkáját.

Dr. Mészáros Tamás
szakmai igazgató
ELTE Márton Áron Szakkollégium

Tartalomjegyzék

Nyelv- és irodalomtudomány

KISS ANITA

Nyelvi változatosság megítélése külhoni
magyar egyetemisták körében 13

SERES KRISTÓF

A nevek retorikai szerepe Rejtő Jenő
Csontbrigád című regényében 25

Társadalomtudomány

SAID JÚLIA

Gyermekek a válás viharában –
interdiszciplinaritás a szociológiai kutatásban 39

HOFFER ZSUZSANNA

A szubjektív életminőség, a társas kapcsolatok
és a szociális kompetencia összefüggései 49

Történelemtudomány

BENCZE DÁVID

Az impériumváltás sajátosságai Érsekújvárbán (1918–1920) 57

BUJÁK GÁBOR

A szepesi prépost által tartott zsinatok
a középkorban és a kora újkorban 77

JONICA XÉNIA

A (nép)misszió mint a ferences pasztorációs tevékenység
alapvető gyakorlata. Adalékok az erdélyi ferencesek
„lélekmentéséről” a két világháború közötti időszakban 95

ORBÁN MELINDA

Maláriaállomások tevékenysége Kárpátalján
a második világháború éveiben 113

POHILECZ SZILVESZTER

Az állattartás alakulása a munkács-szentmiklósi
uradalmak területén a 18. század első felében 125

SZILÁGYI ÉVA ANDREA

Adatok a 18–19. századi Érmellék nagybirtokosainak
családtörténetéhez. A Dietrichsteinek és leszármazottaik 143

SZILÁGYI ORSOLYA

Idegen örökség. Régészeti lelőhelyek és a közösség 151

A kötet szerzői 167

Nyelv- és
irodalomtudomány

Kiss Anita

Nyelvi változatosság megítélése külhoni magyar egyetemisták körében

1.

Nyelvi változatosság alatt azt értjük, hogy egy adott nyelvi elem többféle variációban is kifejezhető, és ebből adódóan egymással szorosan összefüggő nyelvi változatok jönnek létre.¹ A nyelvváltozatok önmagukban is eltérők lehetnek, ami azt jelenti, hogy egyazon nyelvi funkció betöltésére több nyelvi forma is használható, akár ugyanannak a beszélőnek a megnyilatkozásában, akár ugyanabban a mondatban.² A beszélők által használt nyelvi formák társas jelentéseket hordoznak, amelyek egyértelműen vagy kevésbé egyértelműen jelzik használóik identitását.³ A nyelvhasználatnak tehát közösségi identitást jelző szerepe van. A beszélőnek a saját nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdjét befolyásolhatja a saját közösségével való viszony, ha a közösséggel való kapcsolata pozitív, akkor a nyelvváltozathoz is pozitívan viszonyul, ha az adott közösséget nem szereti, akkor azt a nyelvváltozatot sem fogja szeretni, amit az adott közösséghez kapcsol.⁴

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Magyarországon tanuló, különböző határon túli magyar területekről származó egyetemisták egy csoportja hogyan vélekedik a nyelvi változatosságról, hogyan ítéli meg a saját és más külhoni magyar fiatalok nyelvhasználatát, és milyen értéket tulajdonít a nyelv identitásjelző szerepének. Továbbá célja a vizsgálatnak kideríteni, hogy a kutatásba bevont külhoni magyar hallgatók hogyan alakítják a nyelvhasználatukat egynyelvű magyar környezetben, és ez milyen nyelvi attitűdöket eredményez.

1 Adger, David: Combinatorial Variability. *Journal of Linguistics* 42. (2006) 503–530.

2 Sándor Klára: Szociolingvisztikai alapismeretek. In: *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Szerk. Galgóczi László. Szeged 1999. 133–171.

3 Sándor Klára: *Nyelv és társadalom*. Budapest 2016. 18.

4 Sándor K.: Szociolingvisztikai alapismeretek i. m. 166.

A nyelvhasználat alakulásában fontos szerepe van a kapcsolathálózatnak. A kapcsolathálózat azon emberek összességéből tevődik össze, akikkel kapcsolatban állunk, ezáltal pedig különböző közösségekhez is kapcsolódunk.⁵ A szociolingvisztikában társas kapcsolathálózatnak nevezik az egyént körülvevő ismeretségi kapcsolatokat, ami azt mutatja meg, hogy egy közösségben hányan ismerik egymást, milyen viszonyban és hányféle módon vannak egymással kapcsolatban. Zárt hálónak nevezzük, ha a tagok sokkal többet érintkeznek egymással, mint kívülállókkal: ilyenkor szilárdabb normák határozzák meg a tagok viselkedését, és igen erőssé válik a saját norma iránti tisztelet. Ezt empirikus kereteken belül először Lesley és James Milroy belfasti kutatása bizonyította be. Az eredmények alapján, ha valaki erősebben beépül a saját közösségébe, akkor több, az adott csoportra jellemző, nemsztenderd változatot használ. A vizsgálat bebizonyította tehát, hogy az egyén beszédét elsősorban közvetlen környezete határozza meg.⁶ Peter Trudgill Norwichban végzett kutatásának egyik eredménye pedig azt igazolta, hogy bár kétségtelen a sztenderd változat megbecsülése, ugyanakkor a megvizsgált közösségek kötődnek a saját nyelvváltozatukhoz, akkor is, ha amiatt érte már őket negatív megkülönböztetés.⁷

2.

Több határon túli magyar területen is végeztek már nyelvi attitűddel kapcsolatos felmérést, egyetemisták, pályakezdő tanárok bevonásával. Ezek a kutatások különböző módszerekkel kívánták feltárni az adatközlők véleményét a nyelvjárási beszédéről, kontaktushatásokról, illetve azt is vizsgálat alá vették, hogy a nyelvi attitűdöt nagymértékben befolyásoló iskolai oktatás, valamint a tankönyvek milyen szemléletben adják át a nyelvváltozatokkal kapcsolatos ismereteket a tanulóknak.

Kárpátalján, Beregszászban tanítószakos hallgatók nyelvi tudatosságát vizsgálták meg, ez magában foglalta az anyanyelvi és a környező nyelvváltozatokkal kapcsolatos ismereteket, egy nyelvű és több nyelvű magyar nyelvhasz-

5 Sándor K.: Szociolingvisztikai alapismeretek i. m. 163.

6 Milroy, James – Milroy, Lesley: Belfast: change and variation in an urban vernacular. In: Sociolinguistic patterns in British English. Ed.: Peter Trudgill. London 1978. 19–36.

7 Trudgill, Peter: The social differentiation of English in Norwich. Cambridge 1974.

nálatti különbségeket, valamint hasonlóságokat. A vizsgálat eredményeként a megkérdezett hallgatók többsége a kárpátaljai magyar nyelvhasználat dialektális jellegét hangsúlyozta, és csak csekély számú adatközlő emelte ki például a másodnyelvi hatásokat. Az adatközlők a saját nyelvhasználatukat ítélték meg pozitívabban a magyarországgal szemben, és elfogadhatónak vélték mind a nyelvjárási sajátosságok, mind a kétnyelvűségi hatások előfordulását. A megkérdezetteknek csak igen csekély százaléka (9%) jelölte be, hogy direkt módon kerül a nyelvjárási jelenségek használatát beszéd közben.⁸ Hasonló következtetéseket eredményezett egy Erdélyben végzett vizsgálat, ahol szintén megfigyelhető volt az anyanyelvhez való pozitív viszonyulás, ami abban nyilvánult meg, hogy a megkérdezett hallgatók véleménye alapján Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul.⁹ Szlovákiai magyar egyetemisták körében is végeztek attitűddel kapcsolatos méréseket az anyanyelv és nyelvjárási jelenségek vonatkozásában. Ezek eredményeként a kitöltők többsége semleges megítéléssel volt a határon túli magyar nyelvhasználatról, a magyarországról pedig negatívan vélekedtek.¹⁰ A többségük elismerte, hogy jellemzők a nyelvhasználatukra bizonyos nyelvjárási sajátosságok, de emiatt nem érte még őket semmilyen negatív megkülönböztetés, és bevallásuk szerint szükség is van a nyelvjárásokra.¹¹ Összehasonlító jellegű kutatást végeztek vajdasági magyar egyetemisták körében, akik egy része Magyarországon, másik része Szerbiában végzi felsőfokú tanulmányait. A vizsgálat eredménye is a vajdasági nyelvvaltozatokhoz való pozitív viszonyulást mutatta a magyarországi változatokkal szemben. Ezen kutatások eredményeinek összefoglalásaként megállapítható, hogy a különböző határon túli területekről származó hallgatók többsége pozitívan viszonyul a saját települése nyelvhasználatához, és a saját nyelvvaltozatát preferálja a magyarországi változatokkal szemben.

8 *T. Károlyi Margit*: A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János. Debrecen 2002. 329–338.

9 *Fazekas Noémi*: Erdélyi magyar egyetemisták nyelvi és nyelvhasználati attitűdjei. In: *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Szerk. Kozmács István – Vančo Ildikó. Lakitelek 2016. 55–64.

10 *Presinszky Károly*: Nyelvi attitűdök vizsgálata a nyitrai magyar egyetemisták körében. In: *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*. Szerk. Borbély Anna – Vanconé Kremmer Ildikó – Hattyár Helga. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra 2009. 241–248.

11 *Sándor Anna*: A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák i. m.* 231–239.

3.

Jelen kutatásban azt vizsgáltam meg, hogy a saját közösségüktől részben már eltávolodott és Budapesten letelepedett külhoni magyar egyetemi hallgatók milyen megítélással vannak a saját közösségük nyelvhasználatáról, hogyan vélekednek más határon túli magyar területek nyelvváltozatairól, illetve a magyarországi nyelvváltozatokról, és milyen különbségeket vesznek észre a határon túli magyar, valamint a magyarországi nyelvhasználat között. A vizsgálat résztvevői különböző határon túli magyar területekről származó egyetemisták, akik a budapesti Márton Áron Szakkollégium egyazon emeletén laknak, és mindennapos érintkezésben állnak egymással.

Az anyaggyűjtés módszere félig strukturált interjúk készítése. Az egyéni interjúk alkalmával összesen 17 külhoni magyar hallgatóval folytattam beszélgetést, amelyek az adatközlők előzetes beleegyezésével hangfelvételes rögzítésre kerültek. Az interjúk 6 nagyobb tematikus egységből épültek fel: 1. szociológiai jellemzők (születési idő, származási hely, tanulmányi adatok), 2. szociális kapcsolatok, 3. továbbtanulási motivációk, 4. anyanyelvhasználattal kapcsolatos tapasztalatok, 5. kontaktushatásokhoz, nyelvjárási jelenségekhez fűződő attitűdök, 6. nyelvi nehézségek, nyelvi előítéletek. Az interjúk beszélgetések egy nyelvi attitűddel kapcsolatos kérdőíves felmérés kiegészítéseként készültek. Jelen tanulmányban a munka elején felállított célokhoz és kutatási hipotézisekhez igazodva csak az első, harmadik, ötödik és hatodik pontot érintő válaszokat ismertetem. Az interjúk a RECENS (MTA TK „Lendület” RECENS kutatócsoport „Szervezeti kommunikáció, kooperáció és reputáció” [ERC/648693]) kutatócsoport egyik kutatási programjának keretében készültek.

Kutatási hipotézisek:

1. A kárpátaljai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos kutatások megállapították, hogy a kétnyelvű magyarok mindennapos nyelvhasználatát két vagy több nyelv is befolyásolja, ennek eredményeképpen Kárpátalja esetében bizonyos helyzetekben a magyar, máskor az ukrán nyelv használatos.¹² A nyelvek érintkezése hatással van a határon túli magyar nyelvhasználatra, ennek eredményeképpen különbségek figyelhetők meg a kétnyelvű, illetve az egynyelvű magyar nyelvhasználat között. Feltételeztem, hogy a vegyes nyelvi közegben felnövő, majd Magyarországon tanulmányokat folytató határon túli magyar

12 Csernicskó István: A magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről. Magyar Tudomány 4. (2004) 473–480.

hallgatók érzékelik ezeket az eltéréseket, és felismerik, hogy ezek a különbségek milyen nyelvi jelenségekben figyelhetők meg.

2. Milroy–Milroy¹³ és Trudgill¹⁴ eredményei alapján feltételeztem, hogy a határon túli adatközlők pozitívan ítélik meg a saját közösségük nyelvhasználatát és a határon túli magyar nyelvváltozatokat, ugyanakkor egynyelvű magyar közegben próbálják a nyelvhasználatukat a magyarországiakéhoz igazítani.

4.

A rögzített interjúszövegek átírását követően kategorizáló módszerrel végeztem a szövegelemzést. Az interjú beszélgetések egyes részei kerültek elemzésre oly módon, hogy csoportosítottam a kutatási célok, hipotézisek szempontjából lényeges információkat. A kutatási anyagból kapott eredményeket mindig származási hely alapján csoportosítva mutatom be. A kutatás során gyűjtött kvalitatív adatok célja a tipikus válaszok bemutatása. Az interjúrészletekben használt rövidítések és jelek: TM= terepmunkás, AK= adatközlő, (...) = kihagyott szövegrészlet. Az adatközlők szociológiai jellemzőit az 1. táblázat foglalja össze.

A táblázatról leolvasható, hogy az adatközlők többsége 22, illetve 24 év közötti egyetemi hallgató, nagyobb részük Ukrajnából érkezett, kisebb arányban pedig Szerbiából, Romániából és Szlovákiából származnak. A kiválasztott adatközlők Budapest különböző felsőoktatási intézményeiben végzik tanulmányaikat, közülük legtöbben az ELTE hallgatói, az általuk választott szakok is igen változatosak, tudományterületek szerint csoportosítva a többség bölcsészettudományokat tanul.

Az adatközlők különböző okokból kifolyólag döntöttek úgy, hogy szülőföldjüket elhagyva Magyarországon folytatják tovább tanulmányaikat. Össze gyűjtve a legtipikusabb válaszokat, ezek a következők:

- Kárpátaljai magyarok: magasabb színvonalú oktatás, jobb elhelyezkedési lehetőségek és életkilátások, az ukrán nyelvtudás hiánya, a kárpátaljai magyarság kiszorítása, Magyarországhoz / magyarokhoz való kötődés, hadkötelezettség miatti félelem, az ukrán nyelvhez és ukrán emberekhez való negatív viszonyulás.

13 *Milroy, J. – Milroy, L.:* Belfast: change and variation in an urban vernacular i. m.

14 *Trudgill, P.:* The social differentiation of English in Norwich i. m.

Adat- közlő	Szü- letési év	Szárma- zási hely	Település	Mo.-i felsőoktatási intézmény	Tudomány- terület
AK1	1997	Románia	Szilágyság	OE	Gazdaság
AK2	1995	Románia	Temesvár	KGRE	Bölcsészet
AK3	1993	Románia	Dicsőszentmárton	ELTE	Bölcsészet
AK4	1997	Szerbia	Szabadka	ELTE	Bölcsészet
AK5	1995	Szerbia	Szabadka	OE	Műszaki
AK6	1988	Szerbia	Zombor	ELTE	Bölcsészet
AK7	1998	Szlovákia	Dunaszerdahely	ELTE	Bölcsészet
AK8	1996	Ukrajna	Beregújfalu	ELTE	Természet
AK9	1996	Ukrajna	Zápszony	OE	Műszaki
AK10	2000	Ukrajna	Munkács	ELTE	Informatika
AK11	2000	Ukrajna	Munkács	ELTE	Bölcsészet
AK12	1996	Ukrajna	Ungvár	ELTE	Bölcsészet
AK13	1996	Ukrajna	Beregszász	PPKE	Bölcsészet
AK14	1996	Ukrajna	Beregszász	ELTE	Bölcsészet
AK15	1997	Ukrajna	Beregszász	SE	Orvosi
AK16	1996	Ukrajna	Tiszapéterfalva	SE	Orvosi
AK17	1994	Ukrajna	Beregrákos	BME	Műszaki

1. táblázat: Az adatközlők szociológiai jellemzői

- Romániai magyarok: a román nyelv és emberek iránti ellenszenv, Magyarországhoz való kötődés.
- Szerbiai magyarok: a szerb nyelv és emberek iránti ellenszenv, a szerbiai magyarok kiszorítása, jobb elhelyezkedési lehetőségek, magasabb színvonalú oktatás.
- Szlovákiai magyar adatközlő: a szlovák nyelvtudás hiánya, ellenszenv a szlovák nyelv és emberek iránt.

Annak megfelelően, hogy a kárpátaljai magyar adatközlők aránya túlsúlyban van, tőlük sikerült a legtöbb indokot összegyűjteni, ugyanakkor az is észrevehető, hogy a megkérdezett határon túli magyar hallgatók tanulmányi célú mobilitásának egyik alapvető oka az adott ország államnyelvének nem megfelelő szintű ismerete, az államnyelv és a többségi nemzet iránt érzett ellenszenv, valamint a Magyarországon való jobb elhelyezkedés és megélhetés lehetőségének reménye:

TM: Miért döntöttél úgy, hogy Magyarországon folytatod a tanulmányaidat?

AK15: Mert több a lehetőség, mint otthon, sokkal, meg azért az életkilátások is jobbak, mint otthon, meg utálok az ukrán nyelvet.

TM: Miért döntöttél úgy, hogy Magyarországon folytatod a tanulmányaidat?

AK7: Hát mert nem szeretem a szlovák nyelvet. Nem tudok szlovákul nagyon, nem is voltam eddig sem szlovákok között. Én Pozsonyba jártam gimnáziumba, de az is magyar nyelvű volt, szóval így szlovákokkal nem is nagyon voltam, csak így a kolis szobatársam, de hát ez teljesen kellemetlen volt, nem is tudtam velük olyan kapcsolatban állni.

A határon túli magyar és a magyarországi nyelvhasználat közötti különbségekről is megkérdeztem az adatközlők véleményét. Mind a 17 megkérdezett meg tudott említeni legalább egy olyan sajátosságot, amiben szerintünk különbözik a határon túli magyar nyelvhasználat a magyarországitól. A megkérdezett adatközlők 50%-a szerint a legszembetűnőbb különbség a határon túli magyarok nyelvhasználatában természetes módon megjelenő kölcsönzők használata, illetve a kiejtésbeli eltéréseket mutató nyelvi sajátosságok, például hangtani és alaktani különbségeket mutató nyelvjárási jelenségek:

TM: Fel tudnál sorolni néhány sajátosságot, amiben eltér a kárpátaljai magyar nyelvhasználat a magyarországitól?

AK15: Olyan szavak vannak, amik otthon az ukránból lettek magyarosítva, például nálam ez a mai napig megvan, nem azt mondom, hogy hullámcsat, hanem nevigyinka, mert ukránul úgy hívják, és akkor így le lett magyarosítva, vagy mondjuk otthon nagyon sokszor használom a szvetafor, az a jelzőlámpa, vagy nekem még a mai napig nem jön az a nyelvemre, hogy szülési szabadság, hanem dekret ilyenek. Meg amikor nagyon belelendülök, nem azt mondom, hogy kék, hanem kéik az ég.

Az alábbi táblázat bemutatja az adatközlők által említett kölcsönszókat. A kölcsönelemek annak alapján vannak csoportosítva, hogy mely határon túli területről érkezett hallgatótól hangzott el:

Kárpátaljai magyar adatközlők	Szerbiai magyar adatközlők	Szlovákiai magyar adatközlők	Romániai magyar adatközlők
<i>bulocska</i> ‘zsömle’	<i>ájde</i> ‘oké, gyerünk’	<i>horcsica</i> ‘mustár’	<i>szemafor</i> ‘jelzőlámpa’
<i>cirkula</i> ‘körfűrész’	<i>bánka</i> ‘befőttésüveg’	<i>intri/internát</i> ‘kollégium’	<i>murok</i> ‘répa’
<i>dekret</i> ‘szülési szabadság’	<i>kao</i> ‘mintha’	<i>nanuk</i> ‘jégkrém’	<i>buletin</i> ‘személyi igazolvány’
<i>fleska</i> ‘pendrive’	<i>licsna</i> ‘személyi igazolvány’	<i>párki</i> ‘virslí’	<i>pix</i> ‘golyóstoll’
<i>marsutka</i> ‘kisbusz’	<i>majica</i> ‘póló’	<i>tyepláki</i> ‘tréningruha’	<i>pungam</i> ‘zacskó’
<i>pácska</i> ‘csomag’	<i>patent</i> ‘rotring’	<i>zsuvi</i> ‘rágógumi’	<i>plásza</i> ‘szatyor’
<i>paszport</i> ‘útlevél’	<i>pruszlik</i> ‘mellény’		
<i>szvetafor</i> ‘jelzőlámpa’	<i>szemafor</i> ‘jelzőlámpa’		
<i>tumbocska</i> ‘éjjeliszekevény’	<i>patika</i> ‘tornacipő’		
<i>turnyik</i> ‘nyújtó, edzőcső’	<i>trénerka</i> ‘tréningruha’		

2. táblázat: Az adatközlőktől elhangzott kölcsönszók

Egy-egy adatközlő szerint a magyarországiaknak bővebb a szókincsük és több idegen, valamint szleng szót használnak, mint a határon túli magyarok, továbbá a magyarországiak kifinomultabb stílusban beszélnek, a határon túliak pedig sokkal egyszerűbben fogalmaznak, mint az egynyelvű magyarok:

TM: Szerinted miben különbözik a magyarországi magyarok és a határon túli magyarok nyelvhasználata?

AK4: Hát itt szebben beszél mindenki, meg a szókincs is sokkal több. Jó hát nálunk is, aki többet olvas, de mi egyszerűbben beszélünk, meg lényegretörően, itt meg sok az ilyen körítés, és amit itt elmond valaki három mondatban, azt mi kb. három szóban.

Az adatközlők beszámoltak olyan tapasztalatokról, amikor magyarországi szaktársak, oktatók, kollégák, vagy ismerősök tettek megjegyzést a nyelvhasználatukra. A megkérdezett tizenhét határon túli magyar hallgatóból hat fel tudott eleveníteni ilyen esetet. Beszámolóik alapján főleg kiejtést érintő különbségekre figyelnek fel az egynyelvű magyarok, és általában ezt szóvá is teszik számukra, de a megkérdezett adatközlők többsége ezt nem vette rosszindulatú megjegyzésnek, nem érezte sértőnek.

AK17: *nem is olyan régen az egyetemen egy tanárral beszéltem, és ő jegyezte meg, hogy biztos nem Magyarországról származom, hanem biztosan valahonnan a környező magyar, magyarok lakta országból, és mondtam, hát igen Kárpátaljáról jöttem... Hát már nem egyszer találkoztam ilyennel, akkor még, amikor elsőnek találkoztam ilyennel, akkor úgy éreztem, hogy én valamilyen szinten nem illek bele a környezetbe, hogy jobban meg kellene tanulnom beszélni, de ez az eset már nem olyan rég történt, akkor már így abszolút nem zavart, csak elmosolyodtam rajta, hogy: „hát tudtam, hogy észreveszi, tanár úr!” Csak egy viccet csináltam belőle, tehát nem érintett hátrányosan, vagy nem éreztem rosszul magam miatta.*

TM: *És mások, akik megjegyezték, inkább pozitívan vagy negatívan viszonyultak ahhoz, hogy neked kicsit más a nyelvhasználatod?*

AK17: *Abszolút pozitívan, sőt, volt aki buzdított is arra, hogy használjam azt a kiejtést, amit én otthon megtanultam.*

Egy-két adatközlő azonban sértőnek érzi, ha mások megjegyzést tesznek a nyelvhasználatára akkor is, ha nem rosszindulatból mondják:

AK16: *Egyszer megjegyezték, hogy másképp ejtem a szavakat, ezen felhúztam magam.*

TM: *Erre tudnál példát mondani?*

AK16: *Igen. Az egyetemen orvosi szociológiából kellett előadást tartani, és ugye én mondtam a szövegemet, sok ember előtt általában darálva beszélek, és ott óra után mondták, hogy egy-két szót másképp ejtettem. De amúgy nem, semmi rosszindulat nem volt bennük, de azért felhúztam magam.*

Mindezen tapasztalatok ellenére, amikor megkérdeztem az adatközlőktől, ők egyetértően-e azzal, ha valakitől azt hallanák, hogy a határon túli magyarok nem beszélnek olyan „szépen” vagy „helyesen” magyarul, mint a magyarországiak, ezzel két adatközlő kivételével senki sem értett egyet. A megkérdezettek mindegyike pozitívan vélekedett a saját nyelvhasználatáról, és annak

a településnek a nyelvváltozatairól, amelyben felnőttek. Megjegyezték azonban, hogy egynyelvű közegben próbálják a nyelvhasználatukat a magyarországiakéhoz igazítani, ami az idő múlásával egyre kevésbé okoz számukra nehézséget, és szinte észrevétlenül átveszik az egynyelvű magyarok nyelvhasználatát jellemző sajátosságokat.

A nyelvhasználathoz kapcsolódóan az is érdekelt, hogy mi a véleményük a nyelvjárásos beszédről. Minden adatközlőnek az elsődleges véleménye az volt, hogy vicces, de pozitív értelemben. Az alábbi interjúrészlet is azt mutatja, hogy a nyelvhasználatból sok esetben ki lehet következtetni a beszélő származási helyét, és ezt az adatközlők is érzékelik:

TM: És neked mi az első benyomásod, ha meghalod, hogy valaki valamilyen más nyelvjárásban beszél?

AK16: Én nagyon nevetek rajtuk, mert vicces szerintem, ahogy beszélnek. Meg a szerbeknél is van egy ilyen érdekes hangsúly, és ha beszél, akkor rögtön meg tudod mondani, hogy ő szerb, ő meg szlovák. Annyira nem fura, megértem őket, meg ők is engem, úgyhogy nem zavar.

A megkérdezett egyetemi hallgatók többsége tudja, hogy a nyelv változatos, és területenként többé-kevésbé eltérően beszélnek az emberek, ezért nem zavarja őket, ha mások beszédében kiejtési vagy lexikai különbségeket fedeznek fel:

TM: Mi a véleményed a különböző nyelvjárásokról?

AK8: Semmi különös, szerintem nagyon is jó ha van, mert megmutatja, hogy egy adott földrajzi területen belül is eltérő tájak lehetnek. Például tanultam is erről, hogy adott kultúrához, adott nyelvjárás is tartozik, például a csángók másképp beszélnek, a palócok másképp beszélnek Felvidéken, mindkettőből van ismerősöm, és ugyanúgy érteni mint mond, meg minden csak másképp mondja a szavakat, és szerintem ez egyrészt nagyon jó dolog, mert megmutatja, hogy a magyar nyelv az egy nagyon gazdag nyelv, nagyon sok nyelvjárás van, és mégis megértjük egymást.

A nyelvhasználatnak identitást jelölő funkciója is van. Az alábbi interjúrészlet azt mutatja, hogy az megkérdezettek pozitívan állnak ahhoz, ha az általuk ismert kölcsönszók internetes felületen, az internetes kommunikációban is megjelennek, mert arról azonnal következtetni tudnak a használója identitására, és ezeket a személyeket közelebbinek érzik magukhoz:

TM: Említetted, hogy a kárpátaljai magyarok sok ukrán szót használnak, ilyen már tapasztaltál az internetes kommunikációban is, hogy a magyar mondat közben ukrán szavak jelentek meg?

AK10: Igen.

TM: Erre tudnál példát mondani?

AK10: Turnyik.

TM: Az mit jelent?

AK10: Edzőcső, nálunk mindenki turnyiknak mondta, vagy bulocska az a zsömle.

TM: Szerinted az inkább pozitív vagy negatív, hogy ilyen szavak az internetes kommunikációban is megjelennek?

AK10: Szerintem pozitívum, mert így is meg lehet állapítani, hogy kárpátaljai, és ez olyan barátságos környezetet teremt.

5.

Összegzésként: a munka elején felállított hipotézisek beigazolódtak. A megkérdezett adatközlők felismerik az alapvető eltéréseket a határon túli magyar és a magyarországi nyelvhasználat között (1. hipotézis). Érdekesnek tartják a nyelvi változatosságot, szerintük színesíti a nyelvet az, hogy mindenki más-képpen beszél, és az adatközlők többsége szerint senkinek sem kell elhagynia azokat a nyelvhasználati sajátosságokat, melyeket a beszélő elsődlegesként sajátított el a saját közösségében. A beszélgetések során az is kiderült, hogy a megkérdezett külhoni magyar településekről Magyarországra költözött fiatalok nyelvhasználata folyamatosan alkalmazkodik az egynyelvű magyarok nyelvhasználatához (2. hipotézis), és ez az új nyelvi közeg az idő múlásával egyre természetesebbé válik számukra. Az általam megkérdezett adatközlők arra törekednek, hogy nyelvhasználatuk igazodjon az adott nyelvi helyzethez: magyarországi tartózkodásuk alatt kerülnek a vegyes nyelvi környezetből eredő kölcsönszóhasználatot, hazalátogatáskor viszont visszaváltak az otthoni, kétnyelvű nyelvhasználatra. Észrevehető volt a beszélgetések alapján, hogy felértékelődik számukra a nyelvhasználat identitásjelölő funkciója, pozitívumként tekintenek arra, hogy a nyelv sok esetben tükrözi a használója származását, és mélyebb szimpátiát éreznek azok iránt, akiknek az övékhez hasonló a nyelvhasználatuk.

A továbbiakban a kutatás folytatásaként fontos volna növelni az adatközlők számát, továbbá érdemes lenne az adatközlők véleményét aszerint csoportosítani és elemezni, hogy az illető milyen tudományterületen folytat tanulmányokat, mivel a nyelvi változatosság megítélésében az a tényező is fontos szerepet játszhat, hogy az egyetemi hallgató nyelvtudományi ismeretekben jártas, vagy tudományterületének jellegénél fogva kevésbé, vagy egyáltalán nem rendelkezik nyelvészeti ismeretekkel.

Seres Kristóf

A nevek retorikai szerepe Rejtő Jenő *Csontbrigád* című regényében

... beszéljünk a sors adta javakról,
arról, hogy közülük melyek miatt mely
jellemvonások alakulnak ki az emberben.¹

Egyik sorsadta javunk a név. Nevet csak felnőtt ember választhat, a gyermek mind vezeték-, mind keresztnévét szüleitől kapja. A kapott név által bizonyos mértékben az illető sorsa is befolyást kaphat, előítéletek érhetik, elvárásokat fogalmazhatnak meg irányában csak a neve miatt is.

Rejtő Jenő különleges figurája a magyar irodalomnak. Életét mintha ön-maga írta volna egy korai, halálának körülményeit pedig egy késői regényében. Utóélete, műveinek kiadatlansága majd újrakiadása, irodalmi berkekben való „elismeretlensége” majd a XX. század végén, a XXI. század elején történő elismerése mind-mind olyan események, melyeket akár ő maga is kitalálhatt, megírhatott volna.

Regényeinek színvonalát szokták hektikusnak, hullámvónak nevezni. Nehéz lenne tökéletes Rejtő regényt találni, ahogy nehéz csapnivalót is. A kivételek inkább felfelé lógnak ki a sorból. Van néhány, mely nem a hagyományos rejtői sémát követi stílusában. Ezek közül a legismertebb a *Csontbrigád*.

A *Csontbrigád* 1941-ben jelent meg először, a Nova Kiadó gondozásában. Különleges darabja az életműnek ez a felkavaró alkotás, egyáltalán nem habkönnyű darab, hanem igazi dráma. Az egész regényt áthatja az elmúlás szele, jókat lehet rajta nevetni, de nem jóízűen, jóval karcosabb és többretegűbb ez az alkotás, mint a többi légiós regény. Ezúttal nem az idegenlégió vicces oldala kerül bemutatásra, a könnyed hangvétel csak annyira marad meg, hogy még

1 *Arisztotelész: Rétorika.* Budapest 1999. 110. 1390b.

szórakoztató legyen az összhatás, de hamar arcunkra fagy a mosoly, itt bizony kőkemény emberi drámákkal találjuk szembe magunkat, a végkifejlet sem sikeredik igazán vidámra, sőt, kifejezetten vészjósló lett, főleg Rejtő Jenő sorsának ismeretében, mintha megérezte volna, hogy mi vár rá. Nem jó érzés szembesülni azzal, hogy a légió valójában nem vidám hely, az afrikai pokol nemcsak az emberi szervezetet teszi tönkre, hanem a lelket is megöli szépen lassan. A Csontbrigád története az elfelejtett hősöké, akik megpróbáltak emberek maradni egy olyan korban és helyzetben, amikor elvették tőlük a becsületüket, ártatlanul szenvedtek egy olyan háború poklában, amelyhez igazából semmi közük sem volt. Rejtő zsenialitása abban rejlett, hogy az általa írt, ponyvának látszó könyv valójában irodalmi szintű alkotás, csak éppen ez nem komédia, mint a többi regény, hanem igazi szívét-lelket tépő dráma.² Gondolatiságában, hangulatában, eszköztárában egyaránt teljesen eltér a „hagyományos” Rejtő-regényektől. A hangulat itt komorabb, helyenként szomorú, több mély, magasztos gondolat fogalmazódik meg a regényben. Az eszköztár is változik, különösen a nevek használata, alkalmazása terén. A hagyományostól eltérően a névadás itt nem a komikum közvetlen eszköze.

Minden tulajdonnév köznévből származik, írja Kálmán Béla: *A nevek világa* bevezetőjében.³ Ha osztályozni szeretnénk a tulajdonneveket, J. Soltész Katalin monográfiája nyújt kiemelkedő segítséget.⁴ Névfajták szerint J. Soltész a következőket különíti el:

A. Embernevek

1. Személynevek
2. Vezetéknevek, családnevek
3. Kiegészítő nevek
 - a) megkülönböztető nevek
 - b) nemesi nevek
 - c) atyai nevek
 - d) közbülső nevek
4. Helyettesítő nevek
 - a) becenevek
 - b) családnévpótló ragadványnevek

2 https://smokingbarrels.blog.hu/2017/05/10/konyvkritika_rejto_jeno_csontbrigad, letöltés dátuma 2019. november 14.

3 *Kálmán Béla: A nevek világa.* Budapest 1969. 7.

4 *J. Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest 1979. 12.

- c) önálló ragadványnevek
- d) álnevek
- 5. Asszonynevek
- B. Állatnevek és tárgynevek
 - 1. Állatnevek
 - 2. Tárgynevek
 - 3. Fanevek
- C. Népnevek
- D. Helynevek
 - 1. Földrajzi nevek
 - 2. Közigazgatási nevek
 - 3. Városrész-, utca- és építménynevek
 - 4. Földön kívüli helynevek
- E. Intézménynevek
- F. Szellemi alkotások nevei
 - 1. Címek
 - 2. Áru- és márkanevek

Jelen tanulmány elkészítésekor magam is ezt a felosztást veszem alapul, adaptálva a regény megkívánta mód szerint.

Embernevek Rejtő Jenő *Csontribrigád* című regényében

Rejtő Jenő *Csontribrigád* című regényében nyolcvankét különböző embernev fordul elő. Nemek szerint osztályozva négy női és hetvennyolc férfinév szerepel.

A négy női név: *Ágnes, Emily, Szaidzsa, Colette de Cheyne*. Három személynév közülük: *Ágnes, Emily, Szaidzsa*. *Ágnes* és *Emily* csak említés szintjén szerepel, mint a regény egy-egy hőséneke szerelme. *Szaidzsa* fontos szereplője a regénynek. Az ő élete és halála jellemformáló erővel bír, valamint sorsfordító a főhős életében. Teljes néven – keresztnév és vezetéknev együtt – csak *Colette de Cheyne*, a minden Rejtő-regényben kötelezően előforduló NŐ szerepel. Különös, ugyanakkor hatásos is, hogy fontossága már a nevének leírásával is

kiemelésre kerül, egyedülként az említett női nevek között. Titkosszolgálati tiszt, az egyik főhős szerelme, aki a későbbiekben a másik főhős felesége lesz. A hetvennyolc előforduló férfinév a következőképpen csoportosítható: 1. csak vezetékneven említett szereplők: ők alkalomszerűen megemlített híres emberek; 2. teljes (kereszt- és vezetékneven) említett szereplők: a légióban szolgálatot nem teljesítő emberek, a francia idegenlégió tisztjei és katonái; 3. helyettesítő néven említett szereplők: a Csontbrigád katonái. A főhős szerepe névhasználatával is kiemelésre kerül, két módon is. Egyfelől minden kategóriában (csak vezetéknev, kereszt- és vezetéknev, helyettesítő név) megtalálható említése. Másfelől nevének változásai pszichikai állapotát és jellemének fejlődését is mutatják.

1. Csak vezetékneven említett szereplők. Két csoportra oszthatók: a) alkalomszerűen megemlített híres emberek és b) a francia idegenlégió tisztjei és katonái.

a) Alkalomszerűen megemlített híres emberek. Huszonhat ilyen találtam a regényben. Róluk a szereplők beszélgetései során esik szó. Rendszerint vagy hasonlítanak valakit hozzájuk (néhány esetben saját magukat), vagy saját műveltségi szintjük melletti érvelésként illesztik be beszédükbe a neveket. Ilyen nevek a következők: *Tolsztoj (Leó), Prokrusztész, Dzsingisz kán, Napóleon, Mendelssohn, Delires, Ballonin, Hagir, El Greco, Zoroaster, Kneipp-páter, Rembrandt, Villon, Machiavelli, Aladdin, Tizian, Kant, Bergson, Spencer, Planck, Darwin, Hegel, Bacon.*

b) A francia idegenlégió tisztjei és katonái. Ők olyan tisztok vagy katonák a regényben, akik csak vezetékneven szerepelnek, említett rangjelzéssel. Ők a regény cselekménye szempontjából tekintve epizódszereplők. Egy-egy mozzanat vagy döntés köthető a nevükhöz, melynek kapcsán említésre kerülnek. Ezt követően, lévén szerepük véget ért, eltűnnek az események folyamából.

2. Teljes (kereszt- és vezetékneven) említett szereplők. Őket két további csoportra lehet osztani: a) a légióban szolgálatot nem teljesítő emberek és b) a francia idegenlégió tisztjei és katonái.

a) A légióban szolgálatot nem teljesítő szereplők öten vannak. Hozzájuk kisebb epizódok köthetők a regény cselekményéből. Ezek sokkal inkább az olvasó szórakoztatását szolgálják, mint a cselekmény tényleges szövést. Retorikai szempontból tekintve a kitérés eszközei: *André Fécamp, Egon Jörgens, Victor Guillaume, Larmantier, Ligert.*

b) A francia idegenlégió tisztjei és katonái. A regényben 29 ember szerepel: *Hausier vicomte, Poncet ezredes, Sirone kapitány, Biron káplár, Screbin főhad-*

nagy, Magiron őrmester, Gaston Libourne főhadnagy, Lyontey marsall, Privert kapitány, John Carew, Philippe Villiers, Peter Blanchard, Delives őrnagy, Joseph Vilmont hadbíró, Gaston Jaubert őrnagy, De La Rozier-Strass marsall, Murier ezredes, Tiger káplár, Berlac, Minkiew doktor, Gerard, Delivette ezredes, Maders, Tivald kapitány, Forgios márk, Delambert hadnagy, Lembourdier törzsőrmester, Ribon szakaszvezető, Tarieux káplár, Frivald tizedes. John Carew légionista, aki miatt bűnhődik a regény főhőse. Sirone a Coin l'Enfer büntetőtábor vezetője, Minkiew az orvosa. Biron ugyanott káplár. Privert kapitány és Villiers a merénylet áldozatai. A többiek a nyomozásban vesznek részt valamilyen módon.

3. Helyettesítő néven említett szereplők. A Csontribrigád katonáinak névadása jellegzetes. Ha J. Soltész Katalin osztályozását vesszük alapul, zavar keletkezik. Egyfelől mindegyikük neve ragadványnév, lévén a közösség (a *Pokoltetön* raboskodók) adták egymásnak ezeket a neveket. Másfelől, mivel a nevet viselő ember azt elfogadta, a nyilvánosság előtt használja sajátja helyett, ezért álnévként is tekinthetünk ezekre a nevekre, mivel a foglyoknak hagyományos értelemben vett nevük – vezeték- és keresztnév – a regényben nem kerül említésre. Farkas Tamás tárgyalja a névváltoztatás szerepét a magyar humorban.⁵ Logikája változtatás nélkül nem alkalmazható a Csontribrigád tagjaira. Farkas cikkében a vezetéknev – mely kellemetlen asszociációkat kelt – megmarad, csak a keresztnév – mely még kellemetlenebb asszociációt vált ki – változik. Rejtő regényében a *Pokoltető* katonái az ítélethirdetéskor veszítették el nevüket. Attól a pillanattól csak szám tartozott hozzájuk, név nem. A névadás motivációjáról egyaránt ír Kálmán Béla⁶ és J. Soltész Katalin⁷ is. Ez a cél az egyénítés, önmaguk azonosítása és értékeik bemutatása. Motivációja az információközlés. Jelen van a denotáció jelensége: mindegyik katona arról kapta a nevét, amit birtokolt, amihez értett vagy valamely jellegzetes külső tulajdonságáról:⁸

báró Naftalin, A Száj, Akivel Lehet Üzenni

Volpi, A Dorong

Figaro, A Kés

5 Farkas Tamás: A nevek humora. In: Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Szerkesztette: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna. Budapest. 2013. 136–137.

6 Kálmán Béla: A nevek világa i. m.

7 J. Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója i. m.

8 Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Budapest 2003. 82–94.

*Manszki, Az Örvezető, Akinek Sípja Van; A Karikalábú
 A Kétfogú, Akinek Kalapja Van
 A Vak, Akinek Lámpása Van
 Rouen, A Fehérhajú, Akinek Tükre van
 A Tüzmester, Aki Mindent Tud
 A Vörös, Akinek Táskája Volt
 A Sánta, Aki Epolettet Talált
 A Hosszú, Akinek Pálcája Lett*

Egy szereplő van a Pokoltetőn a főhősön kívül, akinek változik a neve. Ő az omega a Pokoltetőre küldött rabok között, amit neve is tükröz: *Dugó, Akinek Nincs Semmije*. Korábról ismeri a főhőst, aki pártfogásába veszi, ezért kap új nevet a főhőstől, ő lesz *A Kürtös, Akinek Barátja Van*.

A főhős nevének változásai

A regény főhőse *Henry Fécamp*. Ő az a regényben, aki a szerzett/kapott nevei miatt mindhárom csoportba besorolható lenne. Szerepel teljes nevén (névsor-olvasáskor), csak vezetéknevén (a vallatásokon és kihallgatásokon), egyszerű számként (a büntetőtáborban a foglyokat ritkán szólítják néven), majd a Pokoltetőn több nevet is kiérdemel, végül a regény végén saját magát egy újabb néven azonosítja. Az ő fejlődését, az átélt események és tettek hatását Rejtő a nevének változásával írja le. Elembertelenedése akkor történik, amikor hadifogollyá válik. Ekkor elveszti nevét, csak egy számként szerepel a lajstromban, ő lesz a *63-as fogoly*. Jellemének fejlődése a Pokoltetőn megy végbe, ahol első nevére ereje és jelleme miatt kapja (*A Koldus, Akinek Ökle Van*). Jellemének változásai egy-egy konkrét eseményhez köthetők: amikor ráveszi társait, hogy a halottakat még aznap küldjék le a csillében, ne tartsák fenn napokig az étel-adagjuk miatt: „Meg kell halni, de emberek vagyunk!”⁹ Ezt követően újabb neveket kap (*Az Ököl, Akinek Élmi Kell, Az Ököl, Aki a Hírt Viszi, A Koldus, Aki Mindenkinek Ad*), melyeket inkább a tisztelet és az elismerés motivál, mintsem a félelem. A regény végére polgári neve mellé választ, kiérdemel magának egy újat: *Az Ököl, Akinek Kisfia Lett*.

9 Rejtő Jenő: Csontbrigád. Debrecen 1989. 383.

Földrajzi nevek

Földrajzi néven értjük a lakott vagy lakatlan területek, a földfelszín különféle hegyrajzi és vízrajzi alakulatainak elnevezését, tehát világrészek, országok, tartományok (megyék), városok, falvak, tanyák, folyóvizek, állóvizek, hegyek, völgyek, dűlők, hidak, épületek, utcák stb. nevét. Eredeti jelentésükben igen régi, néha ezer éves emlékeket őriznek meg.¹⁰ Különösen időtállóak például a nagy területre kiterjedő, széles körben ismert nevek, ezek még birtoklás- vagy lakosságcsere esetén is továbbhagyományozódtak.

Rejtő Jenő *Csontribrigád* című regényében ötvenhat különböző földrajzi név fordul elő.

Kontinens neve egyszer fordul elő, ez *Afrika*. Ez a regény helyszíne, itt történnek a főbb események. Érdekes módon, noha több európai földrajzi név is szerepel a regényben, a kontinens egyszer sem kerül említésre.

Országnevek közül négy található a regényben: *Itália* (*Olaszországgént* is említve), *Franciaország*, *Szudán* és *Marokkó*. *Olaszországban* nyer a történet lezárását, *Szudánban* játszódik. *Franciaország* és *Marokkó* csak említés szintjén szerepel, egyes szereplők emlékezései során.

Városnevekből tizennyolc fordul elő, az említés sorrendjében: *Párizs*, *Róma*, *Velence*, *Nápoly*, *Sorrento*, *Firenze*, *Pompei*, *Brest*, *Oran*, *Agadir*, *Toulon*, *Stockholm*, *Verdun*, *Rheims*, *Marne*, *Lyon*, *Rabat*, *Bologna*. *Verdun*, *Rheims* és *Marne* egykori csaták helyszíne, egy önmagát stratégának képzelő tiszt ír ezekről az ütközetekről elméleteket. A többi városnév visszaemlékezések során kerül említésre. Ezen említések oka kétféle lehet: gyakoribb esetben nosztalgia, ritkább esetben érv a világlátottság, a műveltség mellett.

Közterületek neve tizenhat alkalommal fordul elő a regényben. Ezek a következők: *Bl. St. Honoré*, *Champs Élysées*, *Borghese-park*, *Piazza del Popolo*, *Ponte Vecchio*, *Juan-les-Pius*, *Campanille*, *Arzenál*, *Lidó*, *Corso Vittorio Emanuele*, *Vomero*, *Bayonne*, *Riviéra*, *Escorial*, *Ain Sefra*, *Piazza Nettuno*. Ezek a nevek szintén nosztalgikus kontextusban kerülnek említésre, illetve a regény végén a történések Róma közterein játszódnak.

Egyéb földrajzi nevekből három fordul elő a regényben. Ezek a következők: *Egyenlítő*, *Szahara*, *Vezúv*. A *Szahara* a regény helyszíne. Az *Egyenlítő* csak említés szintjén szerepel, szintén a cselekmény helyszínét kijelölendő,

10 Kálmán Béla: A nevek világa i. m. 121.

tágabb kontextusban. A *Vezúv* egy vulkán Dél-Olaszországban. Nosztalgikus szöveggörnyezetben kerül említésre.

Sziget neve egy alkalommal kerül említésre. Ekkor *Capri* szigetéről esik szó. A szöveggörnyezet emlékeket idéz.

Városrész-, utca- és építménynév a regényben 3 esetben fordul elő: *Eiffel-torony*, *Fontana di Trevi*, *Quattro Fontane*.

A *Fontana di Trevi* (magyarosan Trevi-kút) a XVII. században épült szökőkút, Niccolò Salvi építette. Három út találkozásánál épült, nevét is innen kapta. Mai formáját 1735-re nyerte el, miután eredeti reneszánsz formájából barokk stílusúra építették át. A hagyomány szerint, aki pénzermét dob a kútba, még biztosan visszatér Rómába. A regényben cselekménybeli helyszínként szerepel, a szereplők sétálnak el előtte.

A *Quattro Fontane* teljes neve San Carlo alle Quattro Fontane, a római trinitáriusok kolostora és rendháza, a mai napig létező építmény. A Strada Felice és a Strada Pia kereszteződésénél található. Nevét az V. Sixtus pápa által építtetett 4 díszítő célú szökőkútról kapta. A regényben cselekménybeli helyszínként szerepel, a szereplők sétálnak el előtte.

Az *Eiffel-torony* Párizsban található. A Párizsi Világkiállításra épült, 1887. január 28-a és 1889. március 31-e között, 26 hónap alatt. A tervek szerint a Világkiállítás után elbontásra került volna, azonban mind a mai napig áll. 324 méteres magasságával (300 maga a torony, 24 a tetején található antenna) 1930-ig a világ legmagasabb épülete volt.¹¹ A regényben csak említés szintjén szerepel. A cselekmény nem játszódik rajta, benne vagy a közelében, csak az egyik szereplő nosztalgikus elbeszélésében kerül említésre.

Intézménynevek

Az intézménynév tulajdonképpen egy „önálló jogi személynek” tekintett „intézmény” (a kocsmát is ideértve) hatóságilag nyilvántartott és a cégbíróságon bejegyzett egyedi név. A legtöbb idetartozó névfajta több szóból áll, nehézkes a kimondásuk, ezért a mindennapi használatban lerövidítjük őket.

Rejtő Jenő *Csontbrigád* című regényében összesen tizenhat intézmény szerepel. Ezek az intézménynevek 3 csoportra oszthatók: a történések helyszíne, a légió intézményei, említés szintjén szereplő nevek.

11 <https://www.hetedhetorszag.hu/franciaorszag/eiffel-torony>, letöltés dátuma 2019. nov. 16.

A regény három helyszínen játszódik. Ezek közül a legtöbb esemény a *Compagnie Discipline* nevű büntetőtáborban történik. A tábort emlegetik még *Coin de l'Enfer* néven is, melynek jelentése szó szerinti fordításban a Pokol Sarka. A büntetőszázadot valójában valamikor 1939–1940 között helyezték át ide, és 1955-ig maradt ezen a helyen, vagyis a regény megjelenése idején a helyszín valós volt, mind földrajzi, mind filológiai szempontból.¹² Történelem események *Ulogi* oázisában is, melyek a bonyodalmat okozzák, illetve a megoldás eseményei is itt következnek be. A regény Rómában ér véget, a *Quattro Fontane* környékén. A regénybeli földrajzi elhelyezés mindkét esetben megfelel a valóságnak.

A légió intézményei közül négy szerepel a regényben. Egyik közülük maga a helyszín, a *Compagnie Discipline*. Másik kettő a *Legfelsőbb Katonai Törvényszék* és a *Legfelsőbb Katonai Törvényszék Fogháza*. Ezek a fogoly pere során létrejött iratokon szerepelnek. A légió intézménye még maga a *Csontribrigád* is, mely a büntetőtábor legsúlyosabban elítélt katonáinak gyűjtőhelye.

Említés szintjén szereplő intézmény tíz szerepel a regényben. Közülük öt mulató vagy kávéház neve: *Ambassadeur*, *Regent kávéház*, *Platina étterem*, *Excelsior*, *Flórián*. A maradék hat – *Bochur*, *Cladridge*, *Bastille*, *Simon Artz Kairó*, *Saint-Denis*, *Torquemada*, *Termini* – valamely szereplő egy-egy életeseményéhez köthető. A *Saint-Denis* egy katonai iskola neve, a *Bochur* egyházié. A *Bastille* egy egykori francia börtön, a *Simon Artz Kairó* egy üzlet neve. A *Cladridge* egy szálloda neve. A *Torquemada* egy személynévből lett intézménynév, az inkvizíció kínzásai egy csoportjának neve. *Termini* Róma egyik vasúti fejpályaudvara.

Irodalmi és képzőművészeti művek, valamint folyóiratok és újságok címe

Újságcím egy fordul elő, a *Paris Soir*. Nagy példányszámú francia napilap volt 1923 és 1944 között.

Irodalmi művek címe két alkalommal fordul elő a regényben. Egyik előfordulás a *Pokol*, Dante isteni színjátékának része. A másik a *Faust*, Goethe híres műve. Mindkettő csak említés szintjén szerepel, a beszélő magasabb műveltségi szintje melletti érvként.

12 https://idegenlegiojelvenyek.blog.hu/2018/09/02/colomb_bechar, letöltés ideje 2019. nov. 8.

Zenemű címe két helyen fordul elő. Egyik ilyen a *Velencei gondolás dala*, a másik a *Bohémek*. A Velencei gondolás dala valószínűleg az *O sole mio*... kezdetű dal. A Bohémek valószínűsíthetően Puccini Bohémélet című operájának részlete, az eredeti nyelvű cím fonetikus átírata révén (La Bohème). Mindkét zenemű említés szintjén szerepel, csak címként, idézni nem idéznek belőle. Az elmúlt idők feletti szomorkás nosztalgia hangulata jelenik meg általuk.

Képzőművészeti alkotás címe egy fordul elő, a *Diana Vadászata*. A festmény Sirona kapitány cigarettatárcáján található, félig lekopva. Első festője ismeretlen, a témát többen is feldolgozták.

Márkanévek

A gyártmányt, mint egyedi szellemi alkotást nevezik meg, védjegyként vagy márkanévként jogilag is azonosítják, és egyúttal elhatárolják más hasonló termékektől. A legfiatalabb tulajdonnévfajták közé tartoznak, a fejlett ipari társadalom és a piaci verseny hozta létre őket. Némelyik fantáziánév, azonban van, amelyik információt hordoz a megnevezett termékkel kapcsolatban.

Rejtő Jenő *Csontribrigád* című regényében 3 márkanév fordul elő: *Lucky Strike* egy említéssel, *Maraschino* egy említéssel, és *Smith et Watson* két említéssel.

A *Lucky Strike* cigarettamárka, ma is létezik. Először 1871-ben használták, majd 1916-ban az American Tobacco Company dobta piacra ezen a néven dohánytermékét. A név eredete erősen vitatott. Egyesek szerint azért lett a neve *szerencsés lelet* szó szerinti fordításban, mert némelyik cigaretta marihuánával van, vagy volt töltve. Egyes források szerint a II. világháború idején minden dobozban egy, mások szerint azóta is folyamatosan minden huszadik vagy minden ezredik dobozban található egy marihuánás cigaretta. Az *urbanlegends.hu* 2006-ban megjelent cikke szerint ez az állítás hamis. Szerintük a név az aranyláz idejéről ered, amikor a nagyobb rögöket vagy szerencsés lelőhelyeket nevezték az aranyásók *lucky strike*-nak.¹³

A *Maraschino* egy likőrfajta. Először a XVI. század elején készítették domonkos rendi szerzetesek. Eredetileg Rosoljnak nevezték, a latin *ros solis*, a *nap harmata* kifejezés alapján. A XVII. században keresztelték át *Maraschino* névre. Alapanyaga a Marasca cseresznye, mely nem őshonos Európában. Kö-

13 <http://www.urbanlegends.hu/2006/06/lucky-strike-joint/>, letöltés dátuma 2019. nov. 12.

zép-Ázsiából került a mai Észak- és Közép-Dalmácia területére. Íze kesernyés és kevésbé lédús, mint európai társai. A likőr különlegessége, hogy lepárlással készül.¹⁴

A *Smith et Watson* márkanév fegyvergyárat takar. A helyes formája *SMITH & WESSON*, Rejtő valószínűleg hallás után, fonetikus átíratban használta. A gyárat 1852-ben alapította Horace Smith és Daniel B. Wesson. Ma is működik, nyílt részvénytársaságként, kézfegyvereket és löszereket gyárt.¹⁵

Állatnevek

Az ember azért ad nevet a környezetében élő állatnak, hogy a faj többi egyedétől megkülönböztesse és azonosítsa. Az állatok tulajdonneveit egyfajta antropomorf szemlélet hozza létre: ezeket az állatokat az elnevező többé-kevésbé embernek tekinti, az emberhez hasonló módon szólítja őket – az állat gyakran hallgat is a nevére.¹⁶

Rejtő Jenő *Csontribrigád* című regényében egy állatnév fordul elő, tizenhat alkalommal kerül említésre. Ez az állatnév *Jakab*, a kecske. A névadás pontos motivációja nem ismert. Maga a név nem egy hagyományos állatnév, a *Magyar utónévkönyv*ben férfi személynév között szerepel.

„A kecskét régen ismerték, hiszen a kitűnő háziállat az üzletbe is bejáratos volt. Itt nevezték el Jakabnak, és az állat ezt bölcsen tűrte.”¹⁷

Összegzés

Amennyire a Csontribrigád kilóg az „átlagos” Rejtő-regények közül, legalább annyira lóg ki a mindenféle nevek használata terén a regény az átlagból. Érdekes módon ritkább az elsődleges funkciója a neveknek, az egyénítés, az elkülönítés, valaminek a megnevezése. Rejtő csak alkalmanként mutat be, gyakrabban érvel neveivel, neveinek használatával. A műveltségi szint, az olvasottság,

14 <http://www.horvatorszaginfo.hu/hirek/maraschino-likor/>, letöltés dátuma 2019. nov. 12.

15 <https://www.smith-wesson.com/>, letöltés dátuma 2019. november 14.

16 *Kálmán Béla*: *A nevek világa* i. m. 68.

17 *Rejtő Jenő*: *Csontribrigád* i. m. 285.

a világlátottság ábrázolására használja az esetek többségében, illetve a cselekmény „színezésére” különböző helyszínek bemutatásával.

Egyetlen eset hozható fel fenntartásokkal a beszélő nevek jelenségének sorában. Ez az egyetlen állatnév, *Jakab*, a kecske. Mivel inkább személy-, mint állatnév, és a névadás motivációja a regényben nem kerül tisztázásra, ezért csak találgathatunk, hogy az elnevezőt melyik Jakab, milyen tulajdonságának asszociálása készítette a névadásra. Egyéb esetben sem áthallással, sem fordítás útján nem találtam, nem találkoztam a vizsgálat során a beszélő név jelenségével.

Tanulságos, ahogyan a főhős neveivel, azok változásával ábrázol Rejtő. *Henry Fécamp* először elveszti a nevét, ezzel együtt személyiségét is, a lajstromban csak egy számként szerepel. A Pokoltetőn kapott nevei, melyeket először félelemből, majd tiszteletből kap, mutatják fejlődését. A regény lezárásában találjuk szembe magunkat a férfi életcéljával Rejtő szerint. *Fécamp lesz Az Ököl, Akinek Fia Született.*

Lezárásként megállapítható, hogy amennyire nem hagyományosak és nehezen kategorizálhatók Rejtő regényei, annyira szokatlanok névtani szempontból is. A *Csontbrigád* érthető módon itt is kilóg az életműből. A névadás, a névhasználat itt nem a hagyományos sablonokat követi, ugyanakkor a Rejtőtől megszokott sémáktól is eltér. Egy vitatható eseten kívül nincsenek beszélő nevek, melyek tulajdonosuk valamilyen tulajdonságára utalnak. A névhasználat ebben a regényben nem humor-, sokkal inkább érvtörzés. Kijelenthetjük, hogy Rejtő ebben a regényében retorikai eszközzé emelte a neveket is.

Társadalom- tudomány

Said Júlia

Gyermekek a válás viharában – interdiszciplinaritás a szociológiai kutatásban

A 21. század hajnalán a széthulló, rendezetlen családok jelenléte a társadalomban, a válások rohamosan növekvő száma társadalmi jelenség. Ez a jelenség gazdasági, szociális, morális szempontból negatívan befolyásolja a társadalom fejlődését. Gyakorló ügyvédként naponta szembesülök ezzel a jelenséggel. Ezért döntöttem úgy, hogy egy szociológiai kutatás keretében foglalkozom a válás gyermekekre gyakorolt hatásával, következményeivel. Preventív és terápiás céllal közelítem meg ezt a témát: mit tehetünk annak érdekében, hogy a társadalom alapvető mikroközössége egészséges maradjon, illetve mit tehetünk azért, hogy a válás traumáját átélt gyermekek szenvedése enyhüljön és a következményei ne okozzanak társadalmi méretű torzulásokat.

Egy ilyen jellegű kutatás sokrétű megközelítést igényel és több szakterület bevonását feltételezi: a szociológia, a jogtudomány, a pszichológia, a neveléstudományok kutatási eredményeinek kontextusában készül. Tehát interdiszciplináris jelleget kap. Csak ebben az összefüggésben képes teljes képet adni a jelenlegi helyzetről: a válás okairól, a gyermekekre gyakorolt következményeiről, annak elkerüléséről, illetve kezeléséről. Dolgozatom célja betekintést nyújtani szociológiai kutatásom részleteibe, és ezáltal felhívni a figyelmet a társadalomtudományok hétköznapi életben való gyakorlati alkalmazására, művelőinek a jövő társadalmáért vállalt felelősségére.

1. A család felbomlása a szakirodalom tükrében

Korunk társadalmi jelensége – a válás – jelentősen befolyásolja a jelenkori népesség életét és csökkenti a házasság stabilitását. Következményei negatívan megpecsételik az érintett gyermekek lelki, érzelmi egyensúlyát és kihatással vannak további fejlődésükre, olykor egész életükre kiható zavarokat okoznak

anyagi, kapcsolati, szakmai, lelki szinten. Ezek a negatív hatások egyénenként más-más erősséggel jelentkeznek a gyermek nemétől, korától, temperamentumától, fizikai és lelki egészségétől, egyéni adottságaitól függően. A válás gyermekre gyakorolt következményeinek mélységét meghatározza az is, hogy a szülők között mennyire mérgesedett el, illetve hogyan rendeződött a konfliktus a válást követően. A hagyományos társadalomban az elvált szülők gyermekei stigmatizálódnak. Ez a jelenség még fokozottabb formában jelentkezik a modern társadalomban. A posztmodern városi környezetben viszont ez az aspektus nem is létezik.¹

A válás, épp gyakorisága miatt, napjainkra olyan megszokott jelenséggé vált, hogy már fel sem vetődnek a jogosnak minősülő kérdések: mi volt a válás valódi oka, miért házasodtak össze a felek, ha rövid idő után máris elváltak, vagy milyen következményei vannak a család felbomlásának? Romániában még megmaradt valami a házasság hagyományosnak tekinthető értékéből, mégis azt látjuk, hogy a leegyszerűsített válási procedúrának köszönhetően (már közjegyzőnél is lefolytatható a házasság felbontása) a családok széthullása egyre gyakoribbá válik.

1.1. A házasság felbontásának történeti fejlődése Romániában

A házasság felbontását szabályozó jogi rendelkezések Romániában a társadalmi, politikai viszonyoknak megfelelően alakultak a történelem során a teljes szabadságtól a válás tiltásáig. A hagyományok, a teológiai tanítások merev korlátokat állítottak a család védelmére és csak kivételes esetekben fogadták el a házasság felbontásának lehetőségét. Sokáig az egyház szabályaihoz igazodó román társadalomban elenyésző volt a válások számaránya.

Az 1989-es politikai fordulat hatalmas változást idézett elő a nők szabadsága és a családok élete tekintetében. A családjogban bekövetkezett változások 1993-tól relevánsan megkönnyítik a válást. A törvényi keretek fellazultak. A jelenleg érvényben lévő jogszabály-módosítások (71/2011) már ismerik a barátságos alapon, közös megegyezéssel történő válás fogalmát, ezzel megadva a lehetőséget a közjegyzői válásra még abban az esetben is, ahol a felbontandó házasságból kiskorú gyermekek származnak. A modern gondolkodás hozzáadta a nagyobb személyi szabadság a családi állapot megválasztásának tekinte-

1 *Chipea, Floare*: Femeia in contextual schimbarii, statusuri, roluri, identitati. Oradea 2000. 171.

tében. Ennek pedig egyenes következménye a válások arányának olyan szintű növekedése, ami banalizálja a házasság felbontásának jelentőségét.² Romániában, a többi európai országtól eltérően, az elvált státusz még befolyásolja a társadalmi megítélést, az újraházasodás esélyét, bizonyos mértékig stigmatizálja a feleket és kevésbé toleráns az elváltakkal, mint más európai országokban.

„A család az emberi együttélés legrégebb természetes formája” – mondja Jean-Jacques Rousseau, Robert Frost pedig az otthon fogalmát a következőképpen határozza meg: „...az a hely, ahova ha menned kell, mindig be is fogadnak”.³

A válások arányát kutató tanulmányok rámutatnak arra, hogy a modern társadalmakban a házasságok felbontása sokkal gyakoribb, mint a hagyományos társadalmakban. Európai szinten a legmagasabb az arány Dániában, Csehországban, Svédországban, és további emelkedő tendenciát mutat.

Romániában a válások száma 1948 után indult növekedésnek. A mutatók 2012 és 2015 között jeleztek visszaesést. Ez azzal magyarázható, hogy Romániában a kulturális sajátosságoknak és az ortodox egyház tanításainak köszönhetően a család még mindig fontos értéket képvisel. Mindezek ellenére az előállt gazdasági helyzet, és az abból következő társadalmi bizonytalanság a válások számának növekedését vetítik előre. Tehát a kép nem megnyugtató, annál is inkább, mert a számadatok mögött tönkrement emberi életek, szenvedő gyermekek állnak, akik az elszenvedett trauma következményeit hordozzák hosszú időn keresztül, akár teljes életükben.

1.2. A válás gyermekekre gyakorolt hatása

Amato és Sobolewski pszichológusok 17 éven át kutatták a válás gyermekekre gyakorolt hatását, és arra a következtetésre jutottak, hogy azok a felnőttek, akik elvált szülők gyermekeiként nőttek fel, felnőttként is hordozták szüleik válásának következményeit: anyagi boldogulásuk akadozik, korán házasodnak, rendszerint idősebb partnerrel, elégedetlenek a házasságukkal, fennáll náluk is a házasság felbomlásának veszélye.

Ezzel szemben E. M. Hetherington, M. Bridges és G. M. Insabella (1998) tanulmányukban kijelentik, hogy az elvált szülők gyermekei nem okvetlenül predestináltak a válásra. 80% képes arra, hogy rendezett családot alapítson

2 Martine Segalen: Sociologia familieii. Polirom. 2011. 149.

3 Marieta Avram: Drept civil. Familia. 2016. 1.

és abban sikeresen éljen, míg csupán 20% viseli továbbra is szülei válásának következményeit.⁴

Amerikai pszichológusok jelentős számú gyermeket megkérdezve végeztek kutatást a témában, aminek alapján megállapították, hogy a csonka családok gyermekei intenzíven élik meg szüleik konfliktusát, ami ez késlelteti őket a fejlődésben és a beilleszkedésben, elfogadásban.⁵

A válófélben levő szülők számára nagy kihívást jelent, hogy megtalálják az együttműködés, a civilizált kommunikáció, a gyermek közös támogatásának útját. A gyermek érdeke azt kívánja, hogy válás után egymástól külön is az anya anyja, az apa apja maradjon, akikre mindig számíthat. Ezt az alapvető érdeket pedig tiszteletben kell tartani.

Kutatásai során E. M. Hetherington⁶ arra a következtetésre jutott, hogy azon anyák, akik elváltak, kisebb arányban válnak depresszióssá, mint azok, akik egy megromlott házasságban élnek tovább.

1.3. A válás szülőkre gyakorolt hatása

Sandra Blakeslee és Judith Wallerstein (2004) hosszútávú kutatást folytattak tíz éven át (1971–1981) 60 család és 131 gyermek bevonásával. A családi otthon elhagyása után hat hétig megfigyelték, majd megkérdezték a családokat, majd interjúkat készítettek velük meghatározott idő (18 hónap, 5 év és 10 év) után, hogy azonosítani tudják a válás konkrét következményeit. Eredményeik leírják az elvált felek erőfeszítéseit, hogy újra felépítsék életüket:

- A 30–40 év közötti apák meg voltak győződve, hogy már nem fontosak gyermekeik számára, ezért meg is szakították velük a kapcsolatot.
- 10 évvel a válás után a nők 1/3-a, a férfiak 1/4-e egyedül érezte magát és saját életét elkeseredett harcként fogta fel.
- Az esetek 10%-ában a felek arról nyilatkoztak, hogy válás után boldogabbak lettek.
- Az elvált nők fele és a férfiak harmada nyilatkozott úgy, hogy válás után az életminősége nem javult.

4 Hetherington, E. M. – Bridges, M. – Insabella, G. M.: „What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transition and children's adjustment”. *American Psychologist*. 1989.

5 Barnes, G. G.: Divorce transitions. *Journal of Marital and Family Therapy* é. n. 425–441.

6 Hetherington – Bridges – Insabella: What matters? i. m. 167–184.

- Az elvált idősödő férfiak 1/4 része válás után a magányt és a visszavonult életvitelt választotta.
- A 40 évet meghaladott nők egyike sem ment újra férjhez a válás után.⁷

A fentiekben láthattuk, hogy a váló felek élete a válást követően gyökeresen megváltozik. A vonatkozó szakirodalom, az elvégzett kutatások eddigi eredményei arra figyelmeztetnek, hogy a családok felbomlása mint társadalmi jelenség mindig aktuális kutatási téma marad a megelőzés és a segítségnyújtás szándékával. Ennek a társadalmi jelenségnek a legérzékenyebb kárvallottjai a gyermekek.

2. A gyermek érzelmi sérülései a válás viharában

Az elvált szülők gyermekeit tanító pedagógusok számára a legnagyobb kihívást a motiváció hiánya és a figyelem felkeltése jelenti. Ezzel szoros összefüggésben a romló iskolai teljesítmény gyenge szintje, vagy teljes hiánya is megfigyelhető, ami indokolja a pedagógiai módszerek újragondolását. *„A jó iskolai előmenetelt nem a gyerek tárgyi tudásából lehet megjósolni, sem abból, hogy szokatlanul korán megtanul olvasni, hanem inkább érzelmi és társas megnyilvánulásaiából ... Szinte minden gyenge tanulónál hiányzik az érzelmi intelligencia egy vagy több eleme.”*⁸ Fokozottan igaz ez az érzelmileg sérült gyermekek esetében. Mindezek fényében fontosnak találtam, hogy külön foglalkozzok az iskolában folytatott érzelmi neveléssel. Nincs ugyan órárendbe iktatott kerete, de mégis nagyon fontos, hogy a pedagógusok helyet találjanak az érzelmi nevelés technikáinak, eljárásainak a mindennapi munkájukban, különösen, ha elvált vagy válófélben lévő szülők gyermekeit tanítják. Ahhoz, hogy ezt tudatosan és tervszerűen megtehessek, ismerniük kell a téma legnépszerűbb kutatójának munkáit. Ő Howard Gardner, a többszörös intelligencia-elmélet megalkotója.⁹ Munkái alapul szolgálnak a modern kor pedagógusai számára új szemléletük kialakításában.

7 Blakeslee, Sandra – Wallerstein, Judith: *Second Chances: Men, Women and Children a Decade After Divorce*. Boston 2004.

8 Gardner, Howard: *Frames of mind: the theory of multiple intelligence*. New York 1983. 63, 119–123.

9 Howard Gardner, a Harvard University pszichológus tanára többszörös intelligencia-elméletét először 1983-ban publikálta. Az azóta ismertté és népszerűvé vált elmélet a pedagógusok körében új szemlélet kialakulásához vezetett.

2.1. Az érzelmi intelligencia fogalma

Howard Gardner szerint az intelligencia egyfajta személyiségtényező, amely különböző ismeretek alkalmazására, cselekvésekben, tevékenységben megnyilvánuló felhasználására tesz képpé. Munkáiban hangsúlyozottan megjelenik az intelligenciáról való gondolkodás két alapeleme: az *ismeret* és a *tevékenység*, amelyeket az *alkalmazás képessége* fűz össze. Az intelligencia az ember lappangó lehetősége a helyes út keresésére és megtalálására, amelyre akkor van valódi esélye, ha nem csupán kognitív, hanem erkölcsi-érzelmi intelligenciával is rendelkezik.

Az érzelmi intelligencia (EQ) a környezeti ingerekre adott érzelmi válasz. Velünk születik, és fejlesztése már egészen kicsi kortól ajánlott, mivel a gyermek – a későbbi felnőtt – csak fejlett érzelmi intelligencia birtokában válhat kiegyensúlyozott, boldog emberré.

Az érzelmek és értelem közötti harmonikus együttműködésért felelős agykéreg újszülött korban meglehetősen fejletlen. Az itt lévő agysejtek között csak nagyon kevés kapcsolat alakult még ki. Viszont az „*érzelmi agy*” egyik fő irányítója, az amygdala, szinte már születéskor teljesen kialakult. Az amygdala képes érzelmi riadót fújni az agykéreg bevonása nélkül is. Dominanciája esetén pedig az ember érzelmei rabjává válik.¹⁰

A gyermekek – agyuk fejlődésének biológiai sajátosságaiból kifolyólag – alapvetően *érzelmi lények*, hiszen éretlen agykérgük és a majdnem teljesen érett amygdalájuk miatt nem tudnak másként viselkedni. Magasabb rendű agyuk egyszerűen nem elég fejlett ahhoz, hogy az érzelmi viharokat önmagától le tudja csillapítani. Segítségre van szükségük ahhoz, hogy apránként megtanuljanak eligazodni érzelmeik kusza birodalmában.

Az érzelmi nevelés során nem más történik, mint az agy két felelős területének összehangolása. A magasabb rendű agyi funkciók kontroll alá vonják az érzelmi agy működését, ezáltal biztosítva az érzelmi egyensúlyt. Gyermekekben a szülői szeretet és bizalomkapcsolat védőhálójában természetes módon alakulhat ki mindaz, ami felnőttként csak komoly erőfeszítések árán. Amint láthatjuk, az érzelmi fejlődés folyamatában elszenvedett trauma a gyermeket jelentős mértékben visszavetheti a fejlődésben: szülei válása olyan szinten zavarja meg, hogy lelki fejlődése, értelmi előrehaladása megtorpan, stagnál, vagy éppen diszfunkciós tünetek mutatkoznak.

10 Gardner: Frames i. m. 124.

Az EQ fogalom meghatározása Daniel Goleman nevéhez fűződik, aki az érzelmek irányításának képességét határozta meg ezzel a kifejezéssel.¹¹ Mindkét neves kutató elméletében el lehet különíteni a személyes és a szociális dimenziót. A két dimenzió mentén az EQ a következő készségterületekkel rendelkezik: 1) *affektív készségek* (érzelmek felismerése, az érzelmekre való képesség pl. öröm, bánat), 2) *kognitív készségek* (érdeklődés, munkakedv, kíváncsiság, a siker utáni vágy) és 3) *szociális készségek* (egymásra figyelés, empátia, elfogadás, együttműködés).

Ezek a szakkifejezések nem ismeretlenek a gyakorló tanítók számára, hiszen a fejlesztő tantervben számtalanszor beléjük ütköznek. Ezek a területek válnak működésképtelenné a család szétesésekor. A gyermek személyes adottságaitól függően nyilvánulnak meg ezek a traumatizált területek. A pedagógus dolga ezeket felismerni és türelemmel, szeretettel kezelni, segíteni a megtorpant fejlődésben.

Az érzelmi nevelés szükségességét igazolja az, hogy a pozitív érzelmek tágítják a figyelem látókörét, és elősegítik a kreatív gondolkodást igénylő tevékenységek sikeres végzését. Ugyanakkor segítenek abban, hogy a napi stresszel, nehézségekkel, konfliktusokkal megbirkózzunk. A negatív érzelmek viszont káros következménnyel járnak. Aki nem tanulja a pozitív érzelmeket átélni, annak viselkedésében eluralkodnak a negatív, elutasító reakciók: visszahúzódik a környezetétől, társas problémák jellemzik, nem képes a közösségbe beilleszkedni, figyelmi- és gondolkodási zavarok léphetnek fel nála, képtelenné válik az örömteli élmények sikeres megélésére. Ezeknek a jelenségeknek lehetünk tanúi a sérült gyermekek közösségében, ahol a nagytöbbség érzelmileg fejletlen, vagy megtorpant a fejlődésben. Ezt igazolták számomra a kutatásaim során készített gyermekrajzok is. Emberábrázolásuk sematikus, többnyire nem használnak színeket. A végtagok megrajzolása terén agresszióra utaló jeleket (kidolgozott kezek 5–6 ujjal) figyelhetünk meg, az arcok nem fejeznek ki érzelmet, vagy negatív érzelmeket közvetítenek. Szembetűnő az arcon a hangsúlyosan ábrázolt hatalmas száj, ami verbális agresszióra, veszekedésre, hangoskodásra hívja fel a figyelmet. Amit a gyermek nem mond el szavakkal, azt akaratlanul is elmondja a rajzaival. Éppen ezért kutatásom jelentős részét képezik a rajzok és rajzelemzések, amelyek dekódolásához pedagógusok és pszichológus segítségét vettem igénybe.

11 Goleman, David: Érzelmi intelligencia. Budapest 2008. 37.

2.2. Az érzelmileg sérült gyermek az iskolai megfigyelésekkel összefüggésében

A pedagógus bevezette a *napi hangulatjelentés* momentumát a mindennapi munkába. Minden gyermek hangulatjelző tárcsákat készített. Hurkapálcára szerelt hangulatjelek: vidám, boldog, szomorú, dühös jelentéssel. A padokra egy darab habszivacsot ragasztott, amibe ezek a jelek könnyen beleszúrhatók. A tárcsák minden gyermek padján állandó jelleggel kéznél vannak. Reggel, mielőtt az első órát megkezdénék, mindenki kiteszi a rá pillanatnyilag jellemző hangulatjelet. Két-három percet szánnak arra, hogy röviden elmondják, ki milyen hangulatban kezdi el a napot és indokolja, mi teszi ma boldoggá, vagy mi a szomorúsága oka. Ezzel a módszerrel sikerült a gyermekek figyelmét önmaguk érzéseire és annak szóbeli megfogalmazására irányítani. Társai őszinteségét látva a traumatizált gyermek is megtanult beszélni saját megélt problémáiról. Ugyanakkor egymást látva és hallgatva megtanultak egymás érzéseire is odafigyelni, azt megérteni és tolerálni. A hangulattárcsák jó szolgálatot tettek napközben is. Egy-egy elvégzett feladat, vagy akár a befejezett óra végén az volt a feladat, hogy hangulati változásukat jelezzék, majd indokolják. Aki reggel még szomorú volt, mitől lett mostanra vidám, illetve a jókedvűen érkező most miért érzi magát dühösnek. Következétesen alkalmazva a módszert, a gyermekek kezdték egymás érzéseit felismerni, megértéssel kezelni és tiszteletben tartani. A sérült gyermek társakra talált, akikkel megoszthatja szorongásait, csalódottságát.

Az érzelmileg sérült gyermek túlfűtött, lobbanékony, gyakran semmiségeért is haragra lobban. Örülni is ugyanezzel az intenzitással tud. A két végletesen szembenálló érzelem megélése és helyes levezetése céljából az osztályteremben két állandó sarkot alakított ki a tanító.

A *Duli-Fuli sarokban* felszerelt dobozban színes gyurma áll rendelkezésre. Ide küldik csillapodni az éppen dühös gyermeket. A gyurmát kell megdolgoztatnia (bármit formázhatott belőle), rajta kell levezetnie az indulatait. Akkor mehet a helyére, amikor úgy érzi, hogy elmúlt a haragja. Egy idő után arra lettem figyelmes, hogy szünet végén a saroknak önként lett lakója, aki órakezdesre már hevesen dolgozott indulatai levezetésén. Aztán már mindennapossá vált, hogy akár óra közben is megindult valaki a Duli-Fuli sarok felé, mondván: „... egy kicsit most ide kell álljak, mert nagyon mérges vagyok! Mindjárt elmúlik. Jó?” A sarokban készült formákat, munkákat készítők lerakták az erre a célra

itt beállított asztalkára. Ennek a saroknak gyakori vendégei voltak a felbomló családok gyermekei, de itt megtanulták levezetni az indulataikat.

A *Vidám sarok* az öröm megélésének helyszíne. A gyermekek itt a napi örömeiket teszik emlékezetessé: rajzolnak, alkotnak valamit a szünetben, ami a kellemes pillanatra emlékezteti őket. Munkáikat – amire a nevüket ráírták – a sarkot őrző vidám törpe mellé tűzték ki. Egy idő után egyre több rajz került a törpe őrizete alá.

A nap végén együtt vizsgálták meg a két sarok tartalmát. Először is azt vetették számba, hogy melyik saroknak volt több látogatója: kik voltak többen ma, a vidám vagy a dühös gyermekek. Utána tértek rá az alkotók indoklásaira és munkáik értékelésére. A gyermekek a módszer alkalmazásának köszönhetően rájöttek, hogy az erős érzelmek képessé tesznek az alkotásra, tehát megélésük és levezetésük helyes módja az alkotó tevékenység.

Körültekintő és tudatosan alkalmazott pedagógiai módszerekkel a pedagógus támasza, segítője lehet azoknak a gyermekeknek, akik életük legnehezebb időszakát szenvedik el szülei válása miatt.

3. Következtetések

A feldolgozott szakirodalom és a szociológiai kutatás szerteágazó gyakorlati területein szerzett tapasztalat ébresztett rá arra, hogy a társadalomtudományok interdiszciplináris összekapcsolódása, a tudományágak művelőinek felelős együttműködése sokat javíthat a negatív társadalmi jelenségek hatásán. Esetünkben a családok felbomlása által okozott traumát elszenvedő felek életét fordíthatja jobb irányba. A legártatlanabb kárvallottak – a gyermekek – életében jelenthet támaszt, segítséget életük legnehezebben megélt, fájdalmas szakaszában.

Hoffer Zsuzsanna

A szubjektív életminőség, a társas kapcsolatok és a szociális kompetencia összefüggései

Hazai és külföldi kutatások tanulsága szerint az emberek nem elsősorban objektív gazdasági körülményeiktől függően, nem a gazdagság vagy a szegénység által meghatározva érzik magukat leginkább elégedettnek vagy épp boldogtalannak.

A szubjektív életminőség fogalmán az objektív életfeltételek keretein belül, azok hatására formálódó boldogság és meglegedettség szintjét, a feltételek szubjektív érzékelését és megélését értjük. A szubjektív életminőség tehát nem más, mint az, ahogyan az emberek a saját életüket értékelik.

A közösséghez tartozás iránti igény minden ember alapvető szükséglete, akár tudatosodik, akár nem; ennek megfelelően az emberek életminőségüket akkor ítélik legrosszabbnak, ha az őket a társadalomba integráló kötelek hiányoznak vagy megszakadnak. A magány szubjektív életminőség-érzésre gyakorolt negatív hatása rendkívül erős. A szubjektív boldogság- és elégedettségérzést ugyanis legfőképp a pozitív, örömet adó kapcsolatok építése és életben tartása eredményezheti, amelyek még alapvetően kedvezőtlen környezetben is elviselhetővé, sőt minőségivé és boldoggá alakíthatják a létezését. Jelenlétük biztosítja a tágabb közösségi kötelek iránti igény kialakulását is. A kapcsolatok az életminőség alakulása szempontjából tehát a legértékesebb, nem anyagi természetű javaknak tekinthetők, melyek által az egyén a társadalom számára látható maradhat.¹

1 *Utasi Ágnes: Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre.* Budapest 2008.

A társakkal való interakciók eredményessége, a különféle szociális szerepeknek való megfelelés azonban nagymértékben függ az egyén szociális készségkészletének gazdagságától. *A szociális készségek azok a reakciók, amelyek képessé teszik az embert arra, hogy egy adott szociális interakción belül elérje kívánt célját, mégpedig olyan módon, hogy az szociálisan elfogadható legyen és ne mások kárára történjék.*² Ezen készségek együttesét, kiegészülve az egyénre jellemző motívumokkal, ismeretekkel, képességekkel és szokásokkal nevezük szociális kompetenciának, melynek fejlődését leghatékonyabban kisgyermekkorban befolyásolhatjuk. A gyermekek a szűkebb családból kortársközösségbe kerülve ugyanis számos szociális hatással szembesülnek, melyek során rendszeresen alkalmazniuk, gyakorolniuk kell társas készségeiket.

Több korábbi kutatás során is bizonyítást nyert, hogy a kisgyermek szociális készségeinek fejlettsége alapvetően befolyásolja az iskolai teljesítményt is, hiszen az iskolai sikereket nagyban meghatározza az, hogy a gyerekek milyen kapcsolatot tudnak kialakítani kortársaikkal, és az őket tanító pedagógusokkal.

A szociális készségek összefüggéseiről, fejlődéséről megszerzett minden eddigi tudás ellenére azonban ezen készségek fejlesztése napjainkban jellemzően még mindig az egyéb ismeretanyag-átadásba ágyazottan zajlik, feltételezve azt, hogy a megfelelő szintű elsajátítás a szűkebb családi környezet befolyása által megtörténik. Ennek azonban az oktatási intézményekben tapasztalható tendenciák ellentmondani látszanak. Egyre több gyermek társas viselkedésében mutatkozik kisebb-nagyobb probléma: az empátia és tolerancia hiánya, az együttműködésre való képtelenség, a konfliktusok helytelen kezelése, kapcsolatteremtési és kapcsolattartási nehézségek, negatív énkép.

Mindezek fényében elmondható, hogy nagy szükség lenne olyan tervezett, szisztematikus szociáliskészség-fejlesztő programokra – illetve azok hatásvizsgálataira – melyek a gyermeki szükségleteknek megfelelő módon, játékos formában fejlesztik a résztvevők szociális kompetenciáját, kedvező feltételeket teremtve ezzel a kortárs- és egyéb társas kapcsolatok kialakításához és megtartásához, közvetve pedig a szubjektív életminőség pozitív megítéléséhez.³

2 Zsolnai Anikó: A szocialitás fejlesztése 4–8 éves életkorban (Módszertani segédanyag óvodapedagógusoknak és tanítóknak). Szeged 2011.

3 https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/unios_tanulmanyok/Szocialis_kompetencia_tartalmi_keret.pdf, letöltés 2019. márc. 12.

Szociáliskészség-fejlesztés és kutyás terápia

A szociális kompetencia fejlesztésének lehetőségei közt napjainkban egyre nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot a kutyával asszisztált tevékenységek különböző megvalósulási formái, az állatasszisztált aktivitás (AAA), az állatasszisztált terápia (AAT) és az állatasszisztált oktatás (AAE). Bár a szociális készségek gyakorlása, azok fejlődése mindhárom esetben megvalósulhat, az elért fejlődés mértékében azonban nagy különbségek mutatkozhatnak. Hiszen míg az állatasszisztált aktivitás elsősorban a pszichés komfortérzés növelésére törekszik – célmeghatározás és a fejlődés nyomon követése nélkül; az állatasszisztált oktatás során pedig elsősorban a tananyag elsajátítása a cél, az egyéb készségek fejlődése csak mintegy járulékos haszon –, addig az állatasszisztált terápia kompetens szakember által végzett célorientált intervenció, mely a résztvevők meghatározott funkcióinak, készségeinek fejlesztésére, javítására, felzárkóztatására törekszik.⁴

Bár az intervenciókban való részvételre elvileg bármely olyan megjósolható viselkedésű állat alkalmas lehet, amelynél kizárható a fertőzés veszélye, napjainkban az állatasszisztált tevékenységek leggyakrabban alkalmazott állatai egyértelműen a kutyák. Ennek számos oka lehet, többek közt, hogy okosak, engedelmesek, a többi házikedvencnél jobban irányíthatóak és kontrollálhatóak,⁵ alkalmazkodóbbak és könnyebben taníthatóak; illetve, hogy felnőttkorukban is megtartanak olyan viselkedésmintákat, melyek más fajok egyedeire csak kölyökkorban jellemzőek, mint például a játékoság és az emberhez való „csecsemőszerű” kötődés.⁶ Mivel eredendően is falkában élő állatok, így nem okoz számukra nehézséget a családi rangsorba való beilleszkedés sem. Domesztikációjuk során kognitív képességeik úgy alakultak, hogy könnyebbé váljon számukra az emberi kommunikációs jelzések megértése. Ennek köszönhetően gyorsan megtanulják értelmezni az ember szemmel való irányítását és a mutatást, illetve ők maguk is képesek a gazda figyelmének szemmel való irányítására. Képesek az érzelmek felismerésére, mindezt pusztán az emberi arckifejezésből kikövetkeztetve. Számos olyan szociális készséggel rendel-

4 Sátori Ágnes: Az állatokhoz való viszony a társas-társadalmi kapcsolatok rendszerében. Doktori disszertáció, ELTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, 2007.

5 Carola Otterstedt: Tiere als therapeutische Begleiter: Gesundheit und Lebensfreude durch Tiere – eine praktische Anleitung. Stuttgart 2001.

6 Topál József – Hernádi Anna: Gyógyító állatok: tudomány vagy kuruzslás? In: Magyar Tudomány 112. (2011) 6. sz. 678–686.

keznek tehát, amelyek hatékonyságukat tekintve megfeleltethetők az emberi képességeknek. Ezek mentén a képességek mentén pedig a kutyák – ha nem is egyedülálló, de mindenképp kiemelkedő módon – alkalmasak lehetnek a foglalkozásokon való részvételle, a gyermekekkel való együttműködésre, a tőlük és velük való tanulásra.⁷

„Az állat már pusztán jelenlétével megváltoztatja a helyiségben uralkodó hangulatot, személyesebb irányba tereli a beszélgetést, továbbá sok, gyógyítás célját szolgáló gyakorlatot ösztönös játékká varázsol. ... Ahol tehát a terapeuták a saját korlátaikba ütköznek, vagy ahol emberek közötti akadályokat kell legyőzniük, ott az állatokkal gyakran könnyebben és hatékonyabban jutnak eredményre. Utat találnak még a zárkózott, gátlásos, félénk emberekhez is, és rábírják őket, hogy megnyíljanak, hogy aktiválódjanak.”⁸

Az állatasszisztált szociáliskészség-fejlesztésben a kutya egyfajta katalizátorként vesz részt, fokozva a társas interakciók mennyiségét és minőségét kezdetben az ember–állat, majd fokozatosan az ember–ember-szinten.⁹ A résztvevők megtapasztalhatják a megkülönböztetés, sajnálat vagy ítélkezésmentes elfogadást, melynek köszönhetően javul a hangulat, az esetleges szorongást pozitív érzelmek váltják fel, növekszik az önbizalom. Biztonság- és kompetenciaérzetük fokozódik. Mindezen pozitív változások pedig a továbbiakban nagyon jó alapként szolgálhatnak a szociális kompetencia szakszerű, célirányos fejlesztésére.

Egy kutyával segített szociáliskészség-fejlesztő program születése

A kutyás szociáliskészség-fejlesztő csoport alapötlete 2018-ban, a győri Gyógy-
pedagógiai Hálózat újonnan induló munkaközösségének, a BTMN ellátó hálózat indulásának apropóján fogalmazódott meg. A hálózatban utazó gyógy-
pedagógusként dolgozó szakemberek a Győr város óvodáiban integráltan nevelt beilleszkedési, tanulási és magatartási problémákkal küzdő kisgyer-

7 Claudia Fugazza: Csináld utánam! Szociális tanulás, új módszer a kutyakiképzésben. Budapest 2018.

8 Vivienne Klimke: Gyógyító állatok. „Akikre” mindig számíthatunk. Budapest 2003.

9 *Aubrey Fine*: Handbook on Animal-Assisted Therapy. Cambridge, Massachusetts 2010.

mekeket látják el, az általuk ellátott gyermekek közül kerültek ki a kutyával asszisztált kiscsoport „első fecskéi”.

A résztvevő gyermekek kiválasztása során elsődleges szempont volt a csoport homogenitásának biztosítása, így a bekerülés kritériuma a BTMN státusz és a szakértői véleményekben megjelenő, a szociális terület elmaradására utaló észrevétel, illetve az ilyen irányú fejlesztésre vonatkozó javaslatlét volt.

A program a 2018/2019-es tanév elején 1 csoporttal, a szakvéleményekben javasolt kiscsoport-létszámot figyelembe véve 4 fővel indult, a tanév során azonban 6 főre bővült. A foglalkozások heti egy alkalommal, 45 perces időtartammal valósultak meg. A csoporttagok szociális készségeinek kiinduló fejlettségét a szakvéleményekben leírt információk alapján, azokat szülői és nevelői véleményekkel, elbeszélésekkel kiegészítve próbáltuk szintezni, rögzíteni.

Az intervenció alapját már létező, kifejezetten a szociális, vagy ahhoz közeleli készségek fejlesztését szolgáló programok,¹⁰ fejlesztési- és játékgyűjtemények képezik,¹¹ melyek a célcsoportra történő adaptáció után kiegészültek az egyre szélesebb körben alkalmazott, bár korántsem egységes kutyás módszer-tannal. Egyaránt helyet kaptak benne a szociális érdekérvényesítő képességek, az érzelmi képességek, a szociálisprobléma-megoldó képességek, a megküzdési stratégiák és a szociális kommunikációs képességek fejlesztését célzó feladatok, játékok is.

A folyamatos tervezés és dokumentáció mellett a tanév során elkezdődött a fejlesztőprogram rendszerbe foglalása és a belőle készülő kiadvány megszerkesztése is, mely az előzetes tervek szerint „EBillesztő-BEillesztő” címmel a 2019/2020-as tanévben kerül kiadásra. A módszertani segédanyag egy teljes tanévet lefedő, 32 egymásra épülő, kutyával segített szociáliskészség-fejlesztő foglalkozás pontos leírását foglalja majd magában, 6 témakörre felosztva.

A közel egy éve tartó program tapasztalatai rendkívül pozitívak: a gyermekek örömmel vesznek részt a foglalkozásokon, motiváltak és együttműködők. A problémás helyzetek száma érezhetően csökkent a tanév során. A csoporttagok egyaránt megtanultak egymásért, egymással és egymással tisztességes versenyben állva dolgozni. Szintén pozitív tapasztalatokról számoltak be a szülők is, külön kiemelve az állatok irányába mutatkozó félelmek oldódását, a biztonságot adó légkört, az erős- és hosszan tartó motivált állapotot a fog-

10 *Csendes Éva: Életvezetési ismeretek és készségek. Óvodai program. Budapest 1997.*

11 *Elfriede Pausewang: 150 her k utvářeni osobnosti pro řetı od 3 do 8 let. Praha 1993.; Andrea Erkert: Hry pro usměřňování agresivity. Praha 2004.*

lalkozások kapcsán, a kapcsolatteremtő- és tartó képesség érezhető fejlődését, az élménymegosztás fejlődését, nyitottságot az új tapasztalatok szerzésére.

A program és egyáltalában a kutyás terápia hatásának megragadhatóvá és statisztikailag kimutathatóvá tételének érdekében azonban a 2019/2020-as tanévtől már legalább 2 csoport indítását tervezzük, mindkettőt illesztett kontrollcsoportok kialakítása mellett. A mérhetőség érdekében a fejlesztés kezdetén és végén szülői és nevelői kérdőíves kikérdezés,¹² valamint a Vineland szociális érettségi skála felvétele valósul majd meg.¹³ A tervek közt szerepel a Gyermekviselkedési Kérdőív (CBCL) szülői és gondozói változatának felvétele is.¹⁴

A kísérleti program során kidolgozott módszertani segédlet és a mérésekből származó adatok reményeink szerint a későbbiek során hozzájárulhatnának a kutyás terápia jelenlegitől egységesebb módszertanához és a további, szélesebb körű kutatások megkönnyítéséhez, ezáltal pedig a módszer tudományos megalapozottságához, melyekre nagy szüksége lenne ennek az egyre populárisabb, ám még mindig gyerekbetegségekkel küzdő terápiás eljárásnak.

12 Zsolnai Anikó – Lesznyák Márta – Kasik László: A szociális és az érzelmi kompetencia néhány készségének fejlettsége óvodás korban. In: Magyar Pedagógia 3. (2007) 233–270.

13 Szabó Csilla et al.: A szociális képességek és a viselkedésszabályozás megítélése. In: Gyógy-pedagógiai Szemle 42. (2014) 3. sz. 197–203.

14 T. H. Achenbach: Manual for the Child Behavior Checklist/4–18 and 1991 Profile. University of Vermont, Department of Psychiatry, Burlington, VT. 1991; Achenbach, T. H.: Manual for the Teacher's Report Form and 1991 Profile. University of Vermont, Department of Psychiatry, Burlington, VT. 1991.

Történelem- tudomány

Bencze Dávid

Az impériumváltás sajátosságai Érsekújvárbán (1918–1920)

1. Bevezető

Az impériumváltás, vagyis Magyarország felbomlása a magyarság számára olyan traumának számít, mely mind a mai napig komoly hatást gyakorol a közösségi identitás formálódására. Mindezzel együtt kétségtelen, hogy Trianon a magyar nemzeti tragédiáknak a legmarkánsabb pillanatához tartozik. Egyrészt azért, mivel jelentősen sérült az ország területi integritása, s emellett a maradék Magyarország a régióban való vezető szerepét is végképp elveszítette. Eközben azoknak a magyaroknak a sorsa, akik az impériumváltást követően váltak az anyaországból újonnan létrejött államok kisebbségeivé, rendkívül összetetté vált. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a döntést egy olyan nemzetközi tanácskozás hozta, amely nem törekedett a kompromisszumos megoldásra Magyarország és az újonnan alakuló nemzetállamok között.

Mint tudjuk, a Monarchia nemzetiségi összetételét figyelembe véve a politikai nemzetet jelentő magyarság és a nemzeti kerethez tartozó nemzetiségek között olyan feszült helyzet alakult ki, amely az elhúzódó, vesztes háború kapcsán csak tovább fokozódott.¹ Az elveszített első világháború pedig a történelmi Magyarország felbomlásához vezetett. Tehát megállapíthatjuk, hogy az impériumváltás gyakorlatilag az elveszített világháborúval és a nemzetiségek önállósodási törekvéseivel kezdődött el, így az egészet olyan folyamatként kell kezelnünk, amelynek meghatározó kezdőpontja a nemzeti tanácsok megalakulása volt.² A folyamat soron következő „állomása” Szlovákia déli részének csehek általi birtokbavétele, „csúcspontja” pedig – ha ezt lehet így nevezni –,

1 *Jászi Oszkár*: A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest 1982.

2 *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Budapest 2001; Trianon. Szerk.: Zeidler Miklós. Budapest 2003.

amikor a magyarok által lakott területeken a szlovákiai magyar politika elkezdte a szárnyait bontogatni, és megalakulnak az első magyar pártok Csehszlovákiában. Ezt azért is tekinthetjük „csúcspontnak” mivel a politikai elit az 1919-es év második felében felismerte annak fontosságát, hogy a kisebbségben rekedt magyarság érdekképviselője elengedhetetlen egyrészt a béketárgyalások lezárásáig, másrészt pedig a csehszlovák politika térhódításának az ellensúlyozása tekintetében. A békediktátum aláírását, illetve a szerződés ratifikálását pedig a folyamat záróakkordjaként értelmezhetjük.

Mint ismeretes, az első Csehszlovák Köztársaságot a demokrácia és a népek önrendelkezési jogának megtestesítőjeként szokták emlegetni. Már a világháború alatt ezeket az elveket hirdették a csehszlovák emigráns kormány emberei. Vagyis, hogy a majdani új államalakulat nem fogja a korábbi német és magyar politika kisebbségekkel szembeni gyakorlatát folytatni, s minden nemzetiség az önrendelkezés útjára léphet. Az impériumváltás után pedig nagy súlyt helyeztek rá, hogy azok a mindennapok gyakorlatában is a törvényes keretek között tűnjenek fel, gondoljunk csak a cseh történelmi államjogra való hivatkozásokra, s arra a gyakorlatra, hogy a kisebbségeknek szóló törvények jelentéktelenek legyenek, a kisebbségek „csupán” a polgári jogaik védelmében részesüljenek. Ezért találkozhatunk a csehszlovák főhatalom oldaláról számos olyan esettel, amikor nem ment bele konfrontálódásba a sérelmet felsorakoztató kisebbséggel szemben. Így a magyar kisebbség önrendelkezése a gyakorlatban nem valósult meg. Sőt a főhatalom az elejétől kezdve következetesen törekedett arra, hogy az ország csehszlovák nemzeti jellegét minél nagyobb térben bontakoztassa ki, s a kisebbség által lakott területeken a kisebbségi jelleg háttérbe szorítására, annak politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági és számbeli erejének és súlyának minden eszközzel való csökkentésére törekedtek.³

A csehszlovák uralom alá került magyarságnak kezdettől fogva kemény és kitarító harcot kellett vívnia nemzeti és emberi jogaiért. Szlovákia teljhatalmú minisztériuma ugyanis mindjárt a cseh megszállást követő időkben megkezdte a számára nemkívánatos magyarok elűzését.⁴ Sorozatban szüntette meg, vagy változtatta (cseh)szlovákká a magyar iskolákat, ahol ezt nem tudta elérni,

3 *Popély Gyula*: A felvidéki sorsforduló. Etnikum, impériumváltás, országhatár. Regio 1990/1,2; *Popély Gy*: Felvidék 1914–1920. Budapest 2010.; *Popély Gy*: Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt. Budapest 2014.

4 *Ablonczy Balázs*: Menni vagy maradni? Az 1918 utáni távozás és a helyben maradás motívumai az emlékiratokban. In: Pro Minoritate 2018/4.

ott megnehezítette működésüket.⁵ A földreform intézkedéseinek köszönhetően pedig igyekeztek felhívítani a többségében magyarok által lakott déli területeket. Egyébként általában véve is több erőfeszítést fejtettek ki annak érdekében, hogy a szlovák országrész minél inkább elveszítse magyar jellegét, gondoljunk csak a szimbolikus térhódításra és az irredentizmus vádjára, valamint a magyar intézmények és egyesületek működésének a betiltására, felfüggesztésére.⁶

A magyar közösség fontos rétegét, a magyar értelmiséget, a korábbi politikai elitnek egy bizonyos hányadát, valamint a gazdasági elit jelentős részét és a társadalom közép rétegét meghatározó állami alkalmazottakat 1919–1920 között rendkívül nehéz helyzetbe hozták, illetve a korábbi meghatározó befolyásukat igyekeztek ellehetetleníteni. Persze a presztízsvesztés nem hozta magával a teljes lefejezés tényét, viszont minden tekintetben már az államtól független pozíciókban kellett folytatniuk működésüket. Ennek a gyakorlatnak három megnyilvánulási módjáról tudunk. Egyrészt arról beszélhetünk, hogy a politikai elit és az értelmiség egy része már a terület csehek általi birtokbavétele során kényszerből elhagyta a térséget. Itt főleg azokra kell gondolni, akiket kiűztek, illetve önként vándoroltak ki. Másfelől a hűségeskü feltételéhez kötött munkavállalás megtagadása miatt nagyon sok értelmiségi és állami alkalmazott vált munkanélkülivé, vagy éppen annak bekövetkezte miatt deklasszációra került. A hűségesküvel ugyanis arra kényszerítették az állami szférában a munkavállalókat, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak tegyenek hűségesküt. Ennek megtagadása miatt váltak az elején munkanélkülivé, majd később valamilyen fizikai munkássá tanárok, tudósok, művészek stb. Az elit befolyása megnyirbálásának a harmadik módja főleg az anyagilag befolyásos elitet érintette. Itt főképp azokra a vagyonos gazdákra kell gondolnunk, akik a földreform általi földelkobzások és a pénzreform előnytelen átváltása miatt veszítették el társadalmi pozícióikat.⁷

Mivel Trianon és az impériumváltás folyamata nemcsak az elcsatolt területek arculatát alakította át, s nemcsak a közösségi identitás meghatározásá-

5 *Popély Gyula*: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Budapest 1991; *Popély Gy*: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éveai a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925). Pozsony 1995.

6 *Michela, Miroslav*: Pod heslom integrity. Bratislava 2009.

7 *Popély Gyula*: Felvidék 1914–1920 i. m.; *Ölvedi János*: A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza. Magyar Írás 1926/3, 1.; Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: *Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László*. Budapest 2008.

ban, a magyar kollektív emlékezetben hagyott mély nyomokat, hanem logikusan következtetve a történetírásra is nagy hatást gyakorolt. Így a témát nagyobb perspektívából vizsgáló szakirodalom jellemzően és érzékelhetően sokoldalú és sokszínű. Így e munka alapvetően csak reflexiót jelent a nagyperspektívában megközelített szakirodalomra, s inkább kíván foglalkozni a helyi történésekkel. Emellett azt is fontosnak tartom újra kiemelni, hogy csupán néhány helytörténeti mű jelent meg eddig, amely regionális szinten tárgyalta a korszak eseményeit. Ezek jelentős része inkább ismeretterjesztés szándékával született meg, így ezeket erős kritikával kell kezelni. Másfelől rengeteg olyan tematikus írás látott napvilágot, amely egy-egy történelmi jelenséggel foglalkozik a szlovákiai magyarság száz évét illetően, viszont ritkán tárgyalja a régióra vonatkozó következtetéseket.⁸

A tanulmány tehát az egykori Magyarország kiválasztott régiójában – Érsekújváron és környékén – a főhatalom átmenetének a bemutatását vállalja fel, s azon belül is a csehszlovák berendezkedés első felvonását. Vagyis a cseh légiók megjelenéséig vállalkozik az események tárgyalásában. Levéltári elemzésekből kiderült, hogy az 1918. év végi és 1919. év eleji önkormányzat által adott intézkedések a Károlyi-féle pacifizmus szellemiségében születtek meg és a helyi közbiztonság fenntartásának megteremtésére irányultak. Ennek okán külön fejezetben szeretném megvizsgálni, hogy milyen összefüggések voltak a helyi önkormányzatokhoz érkezett utasítások és arra adott reakciók, valamint a folyamatos cseh birtokbavétel híre között. Így például a magyar államhoz tett hűségeskü-követelés mennyire befolyásolta a hivatalnokok és a képviselőtestület elmenekülését a térségből.

Levéltári kutatásból azt is érdekesnek találtam, hogy a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének a megjelenése mennyire adott új lendületet vagy lehetőséget arra, hogy a magyar integritás mellett egyfajta ellenállás bontakozzon ki. Meglepő, hogy az északi hadjárat ideologikus mivolta miatt a környék szlovák nemzetiségű többséggel rendelkező településein (például Tótmegyeren – Palárikovo), vagy Érsekújvárbán állomásozó cseh nemzetiségű katonák egy ré-

8 Vö.: *Angyal Béla*: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Galánta–Dunaszerdahely 2002.; *Bukovszky László*: Államhatalmi változások a Mátyusföldön 1918–1919-ben és 1938-ban. In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely 2005; *Deák, Ladislav*: Slovensko a Madarsko v rokoch 1918–1920. Martin 1995; *Fedor Houdek*: Vznik Hraníc Slovenska. Bratislava 1931; *Hronský, Marián*: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987; *Ježek Zdeněk*: Boj o Slovensko v letech 1918–1919, vlastní náklad. Praha 1928; *Romsics Ignác*: Magyarország története. Budapest 2017; *Székfű Gyula*: Három nemzedék. Budapest 1920.

sze üdvözölve fogadta a hadsereg katonáit. S az is érdekes lehet, hogy több magyar többségű területen viszonylag negatívan, az újabb háborúskodás veszélyével fenyegetve érző közösségek elutasították az agressziót. Így amíg a cseh légiókban a rendfenntartás őreit látták, addig a magyar hadseregben a rend felforgatóit vélték felfedezni.

2. A kisebbségi helyzet kialakulásának determináltsága

A Csehszlovákiába került magyarság tényleges számát nem lehet hitelt érdemlő módon, pontosan megállapítani. Mivel a népszámlálások általában tíz évenként kerülnek megszervezésre, ezért a szlovákiai magyarság demográfiai adatainak a valóságosságát, azok jellemzőit csupán korlátozott érvénnyel ismerhetjük meg. A vizsgált korszakunkra vonatkozóan az 1910-es magyarországi-, az 1919-es csehszlovák rendkívüli-, és az 1921-es tervezett népszámlálást tudjuk felhasználni. Az impériumváltás előtt, a „boldog békeidőkben”, a prosperitás időszakában a gondtalan jóléttel és gazdagsággal összefonódott Felvidék egyes területnek számított. Az adatok tanulsága szerint azonban itt is, akárcsak a történelmi magyar állam területén máshol is, előrehaladott állapotban volt a magyarság javára történő asszimiláció. A prágai Állami Statisztikai Hivatal által összeállított retrospektív kimutatás szerint az 1910. évi népszámlálás alapján a mai Szlovákia területén összesen 2 926 824 lakos élt. Az itt élő népesség megoszlása az anyanyelv tekintetében 57,63% szlovák, 30,62% magyar, 6,73% német, 3,32% rutén, és a lengyel, cseh, szerb, horvát, román kisebbség az 1%-ot sem érte el.⁹ Az 1910. évi népszámlálás a későbbi Szlovákiának és Kárpátaljának megfeleltethető területen összesen 818 magyar jellegű községet mutatott ki, amelyből 671 községben 80% felett volt a magyarok száma, további 76 község magyar dominanciájának tekinthetünk, vagyis a magyarok lélekszáma 50-80% között mozgott és a maradék 71 község idegen többségűnek számított.¹⁰

A magyar ajkú lakosság számára a beilleszkedés rendkívül nehézkesnek bizonyult. Az 1918–1920-ban lezajlott államfordulat következtében számukra új, s számos szempontból idegen társadalmi, politikai viszonyok közé kényszerülve nemzeti kisebbségi státuszba kerültek. A kisebbségbe való kerülés

9 Sčítání lidu v republice Československé zedne 15. února 1921. I. Československá statistika – Svazek 9. Praha 1924. 75.

10 *Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén.* Pozsony 2007. 9.

magával hozta a szlovákiai magyar társadalom negatív népesedési és statisztikai mutatóit. Az 1910-es népszámlálás adatai például azt mutatták, hogy a Szlovákia területén élő magyarság száma 884 ezer fő volt. Ez valamivel több mint 30%-ot jelentett a terület összlakosságához képest. Ez után 1919 nyarán szerveztek egy újabb népösszeírást, amelynek az volt a célja, hogy felmérje a frissen megalakult ország tényleges összetételét. Az eredmény szerint a területen élő magyarság lélekszáma 689 ezerre csökkent, amely százalékos arányban 23,6%-ot jelentett. A cseh és a szlovák historiográfia ezt a fajta csökkenést az 1910-es népszámlálás hitelességének a megkérdőjelezésével magyarázza. Ekkora csökkenést azonban nem lehet ilyen egyszerűen magyarázni. Simon Attila úgy véli, hogy alapvetően több tényező okozza a nagy különbséget. Az első tényező a menekültáradat nagysága, a második a több identitással rendelkező városi lakosság identitásváltása. Szintén tényező a negatív népmozgalmi adatok, és az asszimiláció. Mindezek mellett a népszámlálás metodikájában való változás is okozhatja a csökkenés mértékének a nagyságát.¹¹ A Vavro Šrobár által vezetett szlovákiai teljhatalmú minisztérium az 1919-es összeírást végző biztosok számára kiadott egy gyakorlati útmutatót, amely 50 paragrafusba sűrítve foglalta össze a szükséges tudnivalókat a számlálás általános elveivel, a kibocsátott összeírási ívek egyes rovatainak kitöltésével, illetve az adatok összegzésével és statisztikai feldolgozásával kapcsolatban. Az útmutató (Podrobné Poučenie pre popisujúcich poverenkov) 31. paragrafusa tartalmazta a nemzetiség felvételezésével kapcsolatos alapelveket és gyakorlati utasításokat. A nemzetiség alatt a felnőtt (14 évesnél idősebb) és szellemileg egészséges személyeknél az egyén nemzetpolitikai meggyőződése értendő, amely egy bizonyos nemzeti közösséghez vagy nemzethez való faji hovatartozáson alapszik. Emellett hozzátették, hogy mindenkinek csakis egy nemzetisége lehet. Ennek meghatározásánál egyedül a megszámlált személy akaratának a megnyilvánulása a döntő, s annak adatát feltétlenül hitelesnek kell tekinteni, feltéve persze, ha nem bizonyosodik be, hogy ezt a bevallást más személy kényszerítve tette.¹² Mindez azt jelenthette, hogy a nemzetiségi kérdés nagyobb hangsúlyt kapott, mint az anyanyelv. Így például a zsidóságnak a magyar nemzetiségtől való disszimilációja is megtörténhetett. A zsidóságnak a magyar nemzettestből való nagyarányú formális kiválását az első hivatalos,

11 *Simon Attila*: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Somorja 2010. 11–13.

12 *Mráz, Josef*: O předběžném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. I. Československý statistický věstník. 25

vagyis az 1921-es népszámlálás indította meg, ugyanis a zsidó vallású személyeknek lehetővé tették, hogy zsidó nemzetiségként definiálják magukat. Ennek eredménye az lett, hogy amíg korábban az 1910-es népszámlálás a későbbi Szlovákia területén 140 415 zsidó vallásút mutatott ki, addig az 1921. évi népszámláláskor Szlovákiában 70 529 volt azoknak a száma, akik zsidó nemzetiiségűnek vallották magukat.¹³

Egyébként az 1921-ben megtartott első hivatalos népszámlálás során 634 827 fő, vagyis Szlovákia lakosságának 21,48%-a vallotta magát magyarnak, az 1930-as népszámlálás idején pedig még tovább csökkent a szlovákiai magyarok száma, amely 571 988 főt, vagyis az összlakosság 17,58%-át tette ki.¹⁴ Ezt a nagyarányú és rohamos számbeli csökkenést a fenti körülményeken kívül még számos olyan ok generálta, amely a magyar kisebbség nemzeti erejét és ellenállási képességét folyamatosan gyengítette. Turczel Lajos szerint „*a kisebbségi elnyomottságból államalkotó nemzetté vált cseh és szlovák népben a visszavágás szelleme élénken élt, és azt az iskola és a közvéleményformáló erők továbbra is ébren tartották. A magyarelleses elfogultságot a Horthy-féle Magyarország revizionizmusa és a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártok irredentizmusa még intenzívebbé tette.*”¹⁵ Természetesen Turczel ezen kijelentése elég tendenciózus és túlzó, de mindenesetre lehetett némi alapja. Ami sokkal inkább kihatott a szlovákiai magyarok kisebbségi helyzetének a determináltságára, az elsősorban a régi közhivatalnoki rétegnek a Magyarországra való önálló távozása, valamint az itt maradtak zömének az állampolgárság rendezhetetlensége után történő kiutasítása. Ölvedi János szerint 101 977 személyt utasítottak ki Szlovákia és Kárpátalja területéről. Az itt maradtakról pedig megállapítja, hogy „*a nép problémáival szemben érzéketlen maradt, és kaszt-szellemmé fajult nagyfokú exkluzivitása a fordulatig nem csökkent.*”¹⁶ A középosztály kiesésének a gondját abban állapíthatjuk meg, hogy nemcsak lélekbeli hiányt jelentett a szlovákiai magyarok arányában, hanem ez a kiesett réteg kultúrahordozó és kultúrafogyasztó jellege nagymértékben befolyásolta a szlovákiai magyarság megszerveződésének a kérdését a két háború közötti időszakban.

Popély Gyula a népszámlálás során felmutatott adatok mellett a szlovákiai magyarság területi elhelyezkedésében is látja a determináltság okát. Ugyanis

13 Turczel L.: Két kor mezsgyéjén i. m. 12–13.

14 Simon A.: Egy rövid esztendő i. m. 12.

15 Uő 14.

16 Ölvedi J.: A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza i. m. 1.

a szlovákiai magyarok által lakott terület pántlikaszerűen mindenütt szorosan a csehszlovák-magyar országhatár mentén húzódott. A magyar etnikum ilyen alakú elhelyezkedése az új államban hátrányos volt abból a szempontból, hogy annak nyugati és keleti végei rendkívül messze voltak egymástól, emellett pedig szinte semmilyen kötődése nem volt egymáshoz, sőt nyilvánvalóan kulturális, mentalitásbeli és világnézeti különbségek mutathatók ki az egyes régiók között.¹⁷

Simon Attila szerint a magyarság csökkenése a statisztikákhoz képest a valóságban nem volt olyan mértékű, mint ahogyan azt a számok jelzik. A városokból némileg ugyan kiszorult a magyarság, de Érsekújvárbán, Léván, Rozsnyón, Rimaszombatban, Losoncon továbbra is a magyar nyelvű lakosság számított dominánsnak. A városok kulturális jellegükben, valamint a köztereken használt nyelvet tekintve inkább magyar nyelvvel bírtak.¹⁸ A magyar lakosság presztízsvesztésének az okát Simon Attila abban látja, hogy a magyar kisebbség többnyire falun élt, így a cseh protekcionista iparpolitika és a protekcionista földbirtokreform a kisebbség előnytelen bevonása okozta. Az előnytelen iparpolitika okán a szlovákiai magyarok által lakott régióknak tovább növekedett a gazdasági lemaradása, nemcsak a cseh- és morvaországi, hanem a szlovákiai területekhez képest is. Ami a földbirtokreformot illeti, korábban e terület jellemzően túlnyomórészt nagybirtokokból állt, s ennél fogva pedig viszonylag alacsony volt az önálló gazdálkodók és nagy földtulajdonnal nem rendelkező mezőgazdasági munkások száma. A csehszlovák 1919-es földbirtokreform a visszavágás szellemében protekcionista és nacionalista szempontból lett végrehajtva. Az 1919-ben bekövetkezett Alois Rašín nevéhez fűződő pénzreform aránytalanul váltott át a csehszlovák koronára, így a szlovákiai magyarok jelentős része elszegényedett.¹⁹

3. Az impériumváltás statisztikai következményei Érsekújvárbán és vidékén tömören

Ahogyan sejteni lehet, Érsekújvár hasonló nemzetiségi változásokon ment keresztül, mint a szlovákiai magyarság. A 1910-es népszámlálási adatok alapján a város szinte teljesen magyar nemzetiségű volt. A kicsivel több mint 16 ezer

17 *Popély Gy.*: Ellenszélben i. m. 10

18 *Simon A.*: Egy rövid esztendő i. m. 22

19 Uő 23–30.

főt számláló város 91,1%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Mellettük a szlovákok, a csehek és a németek együtt alig tették ki az ezer főt.²⁰ 1919-es rendkívüli népszámláláson a város lakosságának a száma 19998 fő volt, melyből a magyarok lélekszáma 12 881 főt (64,5%) tett ki. Mellettük a szlovákok száma 6 861 fő (34,5%) volt. 1921-re már a 19 024 főből 9 437 (49,6%) vallotta magát magyarnak és 7 857 (41,3%) pedig csehszlováknak. Ezekből megállapítható, hogy a két világháború közötti időszakra a homogenizált városból teljesen kétnyelvű város lett, ahol a két nemzet aránya nagyjából kiegyenlített jelleget mutatott.²¹

Az érsekújvári vonzáskörzetben lévő települések közül Tardoskedden az 1910-es népszámlálás alapján 5353 lakosából 5050 fő, vagyis majdnem az egész település magyar anyanyelvvvel bírt, a szlovákság száma 234 főt tett ki.²² A 1919-es rendkívüli népösszeíráson a község lakosainak a száma elérte a 6137 főt, amelyből 5578 magyar és 551 csehszlovák volt, a zsidó vallású lakosság pedig mindössze 76 fő volt.²³ A két évvel későbbi népszámlálási adatok azt mutatják, hogy az összlakosság 5815 főre csökkent, amelyből 5025 magyar nemzetiségű volt. A szlovákok száma ekkor 698 főt számlált.²⁴ A statisztikai számokból kiderült, hogy a népesség összetétele tíz év alatt nem változott jelentősebb mértékben. Viszont az 1930-ban tartott népszámlálás során az adatok a következőket mutatják: 6208 lakosából 4683 magyar és 1410 csehszlovák volt.²⁵ A számok alapján megállapítható, hogy Tardoskedd község esetében a békediktátum aláírását követő tíz évben megindult egy folyamat, amely a magyarság csökkenését és a magukat csehszlovák nemzetiségűnek vallók radikális növekedését okozta. Elképzelhető, hogy ez egyfajta asszimiláció eredménye, de az sem lehet kizárandó ok, hogy bizonyos körülmények hatására a falu lakosságának egy része csehszlováknak kezdi vallani magát.

Nagysurány esetében az 1910-ben lezajlott népösszeírás alkalmával a város 5225 lakosából 3413 fő szlováknak, 1626 fő magyarnak és 176 németnek vallotta

20 Szlovákiai Magyar Adatbank: Településtár: In: <http://telepulesek.adatbank.sk/>, letöltés: 2019. márc. 4.

21 Seznam miest na Slovensku podľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1919.

22 A magyar szent korona országainak népszámlálása. Budapest 1912.

23 Seznam miest na Slovensku podľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1919.

24 Sčítaní ľidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I Štátní úřad statistický. Praha 1924.

25 Sčítaní ľidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Štátní úřad statistický. Praha 1934.

magát.²⁶ A tendencia később csak felerősödött. Az 1921-es népszámláláskor 6200 lakos élt a városban, amelyből 4714 személy vallotta magát szlováknak, s mindössze 887 fő magyarnak. A szlovák és a magyar lakosság mellett 451 zsidó vallású és 106 német nemzetiségű vallotta be nemzetiségi hovatartozását.²⁷

Tótmegyeren a statisztikák tükrében a magyarság fokozatos kiszorulását figyelhetjük meg. Amíg a 3603 főből álló településen a magyarok száma 1910-ben még 956 főből áll, 1921-re még csak arányaiban veszít nagyságrendjéből (932 magyar, 2855 szlovák), 1930-ra viszont a település nemzetiségi összetétele: 262 magyar, 4084 szlovák.

Komjátón 1910-ben a 4103 fős településen 3186 szlovák és 697 magyar tartózkodott. Az 1921-es népszámlálási adatok szerint a település lakossága 300 fővel emelkedett, ebből 4254 szlovák, és csupán 149 ember vallotta magát magyarnak. Az 1930-as népszámlálási adatok szerint már alig élt ebben a községben magyar ajkú lakos (mindösszesen 44 fő).²⁸

Udvardon és Naszvadon fordított volt a helyzet. Amíg Udvardon az 1910-es népszámlálás során 4377 lakost találtak, amiből 4343 magyar, s mindössze 34 szlovák nemzetiségű személy volt, addig Naszvadon 4304 főből 4179 volt magyar és 125 szlovák. Az 1921-es népszámláláson mindkét településen nőtt a lélekszám, illetve a szlovák lakosok száma is. A statisztikai adatok alapján Udvardon 4867 személy élt, ebből 4509 magyar, 160 szlovák, 88 roma volt. Naszvadon ebben az évben pedig 4364-en vallották magukat magyarnak, s a csehszlovákok száma 139 főt tett ki. Mindkét településen 1930-ra nagy növekedésnek indul a csehszlovák kisebbség száma. Amíg Udvardon a magyar nemzetiségűek 4536 főt tudtak kimutatni, a szlovákok száma az 1921-es népszámláláshoz képest jóval meghaladja a korábbi szlovák lélekszám háromszorosát: 510 fővel. Naszvadon pedig a magyar és a csehszlovák nemzetiségűek aránya 4628 fő a 379-hez.²⁹

Felvetődik a kérdés, hogy mi eredményezte a magyarság nagyarányú csökkenését, illetve miért emelkedett folyamatosan a csehszlovákok száma a vizsgált térségben. Egyfelől minden bizonnyal érvényesültek azok a tendenciák,

26 A magyar szent korona országainak népszámlálása. Budapest 1912.

27 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I Státní úřad statistický. Praha 1924.

28 Szlovákiai Magyar Adatbank: Településtár. In: <http://telepulesek.adatbank.sk/>, letöltés: 2019. márc. 4.

29 Szlovákiai Magyar Adatbank: Településtár. In: <http://telepulesek.adatbank.sk/>, letöltés: 2019. márc. 4.

amelyek országosan is okozták a szlovákiai magyarok fogyását. Tehát az 1910-es népszámláláshoz képest, 1921-re vonatkozóan valóban beszélhetünk a lakosság egy részének az identitásváltásáról, és a zsidóság formai kiválásáról a magyar nemzettömbből, vagy például Érsekújvár esetében arról, hogy a dolgozó hivatalnokok egy része elhagyta az országot. 1930-ra pedig valószínűsíthetjük, hogy az asszimiláció is megtette hatását.³⁰ A felvidéki magyarság jelentős népességcsökkenése azonban nemcsak az országos átlagot jóval meghaladó mortalitással, de az alacsonyabb népszaporulattal is magyarázható. Ma az asszimiláció számlájára írják a szlovákiai magyarság magyarányú csökkenését, azonban a témánk időbeni keretei miatt erről a tényezőről még nem beszélhetünk. A tudatos identitásváltás módjáról viszont sokkal inkább. Ennek arányát azonban csak becsülni lehet. Le kell szögezünk azonban, hogy az identitásváltás alatt a többidentitású személyek nyelvi váltását értjük elsősorban. Ezért ebbe a kategóriába főleg azok a több nyelven bíró városi közép-rétegből származó személyek tartozhatnak, akik a dualizmus korának népszámlálásai során származástól függetlenül inkább magyarnak vallották magukat, s magyarként kapcsolódtak be a közéletbe. Identitásuk azonban ennek ellenére nem volt véglegesen rögzülve, csupán az aktuális hatalom „magyarsága” miatt vallották magukat magyarnak. Az 1918–1919-es államfordulatot követően a csehszlovák nemzeti diktatúra és propaganda hatására ez a réteg identitást válthatott, s az 1921-es népszámlálás során már csehszlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Mindamellettt úgy érzem, hogy továbbgondolásra szorul annak az értékelése, hogy a statisztikai fogyást a magyar identitásúak körében (tehát nem a többidentitású népesség körében) mennyire befolyásolták hasonló tényezők, hogy csehszlováknak vallják magukat. Egyáltalán felmerülhet-e az a kérdés, hogy pusztán a személyi érdekek befolyásoltsága okán felveszik, vagy elfogadják a csehszlovák állampolgárságot, s ezáltal affiliálódnak a csehszlovák nemzetiséghez. Az 1920-as években az érsekújvári városi vezetéshez érkező kérvények számában rengeteg elutasító bírálatot találtam az iparendedély kiadatásának tekintetében. Eközben a Szlovákia teljhatalmú miniszteréhez (Vavro Šrobárhoz) érkező iparendedélyi kérvények olyan módon kerültek kiadatásra, amelyek feltételhez szabták a csehszlovák állampolgárság felvételét. Annak a bizonyítása, hogy az affiliáció Érsekújvárbán mennyire játszott szerepet a magyarok identitásváltásában, még hátra van.

30 *Simon A.*: Egy rövid esztendő i. m. 11–18.

4. Érsekújvár a két ország mezszyéjén

„A háború elvesztése végleg felbontotta a társadalmi egyensúlyt. Forradalom rázta meg a nemzetet, s államát. Négyéves világháború lelki és anyagi pusztítása után, a veszített háború erkölcsi sokkja után, a forradalom histériájával terhelve, emberi és nemzeti erkölcsében meggyalázva szakadt el a Csehszlovákiába került magyarság a nemzetől s a nemzet államától.”³¹

Ilyen megállapításokkal kezdődik „A felvidéki magyarság húsz éve” című munka, amelynek az előszava így kívánta összefoglalni az impériumváltás folyamatát. Felmerül a kérdés, hogy az 1918. október 28-án megalakuló csehszlovák vezetés szándékáról mennyire volt naprakész a város vezetése, és az érsekújváriak mennyire tudhattak arról, hogy a csehszlovák vezetés terveiben a város is szerepelt? Popély Gyula történész „Felvidék 1918–1928” című könyvében is erőteljesen hangsúlyozta, hogy a szlovákiai magyarságot teljesen váratlanul és felkészületlenül érte a csehszlovák csapatok területszerző szándéka. Popély Gyula a könyvében megszólaló korabeli írásokra hagyatkozik, illetve Pozsony elfoglalásának a körülményeiből következtet.³² A megye ispánja különböző táviratokban figyelmeztette a város polgármesterét még az őszirózsás forradalom előtt, hogy az ország integritása szempontjából elengedhetetlen a közbiztonság fenntartása, vagyis ha a rend megmarad, akkor az adott település az ország része marad.³³

A közellátási és gazdasági nehézségekkel párhuzamosan a háború végén a háterszági eseményekre kihatással volt az ország feszült belpolitikai helyzete, valamint a vesztes háború esetlegessége. Míg az 1918. év nyarán viszonylag nyugodt volt a közhangulat a városban és környékén, októberben és novemberben a helyzet radikális fordulatot vett. A közellátási zavarok, a kilátástalan gazdasági helyzet, valamint a frontvonalakról hazatérő katonák helyzete újabb konfliktusokat jelentett.

Pozsony megye alispánja szerint a rablási és rombolási vágy annyira erőt vett az embereken, hogy rabolt és rombolt nemcsak a csőcselék, de megtette a szabadságon lévő katona, a napszámos, néhol pedig a legmódosabb gazda.³⁴ A támadások áldozatai leginkább a zsidók, a hatóságok és a módosabb család-

31 A felvidéki magyarság húsz éve. Magyar Statisztikai Társaság (szerk.). Budapest 1938. 9.

32 Popély Gy.: Felvidék 1918–1928 i. m. 6.

33 OANZ, NÚ 11850/18; OANZ, NÚ 11953/1918.

34 Alispáni jelentés. Pozsony vármegye Hivatalos Lapja, 1918. november 15. különlenyomat.

dok voltak. A védekezés a közbiztonságot felforgató, különböző harcterekről hazajövő katonákból alakult rablóbandák elleni fellépésben teljesen kimerült. Az egyik leghíresebb, Prokopec Ferenc és Virág Ferenc vezetésében működő, közel 70 főből álló rablóbanda Érsekújvártól kiindulva mintegy ötven km-es távolságban fosztogatott.

A háború utolsó éve teljesen kimerítette a hátországot. Az 1918-ban egyre érezhetőbb gazdasági és élelmezési nehézségeket megszorításokkal és különböző juttatásokkal próbálták orvosolni. A hátország, a belső kohézió stabilizálása érdekében a közbiztonság fenntartása volt a legfőbb cél, hogy az ország integritása megmaradjon. Ezt a tendenciát mutatták a főhatalom elképzelései is. Ebből a szempontból csak annyit jegyezhetünk meg, hogy az itt élő magyarságot teljesen váratlanul nem érthette a csehszlovákok szándéka, hiszen az érsekújvári városi vezetésben történő közbiztonsági intézkedések szigorításai arra utalnak, hogy a városi vezetés közvetlenül 1918 októbere után még mindig úgy vélte, hogy a közbiztonság az esetleges cseh területszerző igényekre is megoldás lehet.

A közbiztonság fokozásának az igényét Haiczl Kálmán, szőgyéni plébános Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából című emlékiratában is megörökítette:

„azokban a zűrzavaros időkben, 1918. év őszén, amikor „kitört a szabadság”, mely a hazatért katonaság szabad lövöldözéseiben, a vasúti kocsik ablakainak beverésében és minden elpusztítható felszereléseinek tönkretételében, majd a szabadság „szent” nevében a boltok, elsősorban természetesen a zsidó boltok kirablásában nyilvánult meg, a nagy fejetlenség láttára sem igen gondoltunk arra, hogy e szabadság az ország romlására és erőszakos felosztására fog vezetni.”³⁵

Emellett a magyarországi nemzetiségek elszakadási igényéről már 1918 júniusában tudni lehetett, s csak annak a módja volt kérdéses. Vagyis nem lehetett tudni, hogy az újonnan alakuló állam déli határai hol húzódnak majd. A *Nyugatmagyarországi Híradó* szerint a nemzetiségek és a pacifisták fogó türelme egy együttes veszély forrása lehetett:

„ellenségeink befolyásolják a közvéleményünket, lazítják nemzetiségeinket. Nem szabad tűrni, hogy e nagyon is céltudatos rókák mellé a demokrácia jelszavát bőgő különösen jámbor birkák álljanak. A legmélyesébb demokratának nem lehetnek

35 Haiczl Kálmán: Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából. Esztergom 1940.

*közösek a céljai a fizetett entente ügynökökkel. Emez áruló, amaz még a legrosszabb esetben is csak fantaszta, kettőjük között közösség nem létezik.*³⁶

Jankovics Marcell író például egy Semmeringbe tett látogatása során hallott először arról, hogy az antant szándékában áll Magyarországot feldarabolni.³⁷ Jankovics mellett Szüllő Géának is idő előtt tudomására jutott, hogy Csehszlovákia megalakulása napirendre került:

*„1918 szeptemberében mutatkoztak az első nyugtalanító jelenségek. Beszámoló körúton voltam választókerületemben, Bazinban és Modorban. (...) Zoch Sámuel ekkor már tudott arról, hogy a szlovákok szeptember végén értekezetet fognak tartani, de sem előttem, sem a társai előtt nem tett említést semmiről. (...) Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor szeptember végefelé egyik pártfogoltam, Fábry Pál bizalmasan közölte velem, hogy a nyugati hatalmak már megegyeztek abban, hogy megeremtsék Csehszlovákiát.*³⁸

1918. október 28-án megalakult a Csehszlovák Köztársaság. A kormánynak ekkor még nem állt rendelkezésére elegendő katonai erő, és jogkörét is csak fokozatosan tudta alkalmazni az új állam egész területén. A magyarok által lakott vidéken azonban ez a szándék nehézségekbe ütközött, mert a lakosok csak a magyar állam fölényét ismerték el.

A budapesti forradalmi változások után a Károlyi Mihály vezette Magyar Nemzeti Tanács megalakulásának a felhívására szinte a Felvidék minden településén vidéki nemzeti tanácsok alakultak, akik próbáltak hatást gyakorolni a régió igazgatására. Vágovits Gyula visszaemlékezése alapján 1918. november 18-án Érsekújváron, a Kossuth téren a Nemzeti Tanács megalakulásának hírére hatalmas tömeg előtt mondott beszédet a város polgármestere Steiner Gyula. Beszédében tájékoztatta a város lakosságát a Tanács megalakulásáról és a veszélyhelyzet súlyosságáról. Külön kiemelte, hogy a szomszédságban élő nemzetiségek az ország szétszakadását kívánják, s ezért elengedhetetlen, hogy békével megtarthassuk az ország egységét.³⁹ Ebből is kiderül, hogy a magyarság a közbiztonság megtartása mellett igyekezett olyan eseményeket végrehajtani, amivel a status quo megmaradása mellett érvelhetett.⁴⁰

36 Szemle. Nyugatmagyarországi Híradó, 1918. június 23. 2. vö: *Filep Tamás Gusztáv*: Főhatalomváltás Pozsonyban, 1918–1920. Budapest 2011. 28.

37 *Jankovics Marcell*: Húsz esztendő Pozsonyban. Somorja 2010 (eredeti 1939). 11; vö: *Filep Tamás Gusztáv*: Főhatalomváltás Pozsonyban i. m. 29.

38 *Szüllő Géza*: Húsz magyar esztendő. Visszaemlékezéseim az elszakított Felvidék küzdelmeire. Pesti Hírlap 1939. február 12. 3.

39 OANZ, NÜ 1164/1918. vö: *Vágovits Gyula*: Historia. Érsekújvár 1944.

40 OANZ, NÜ 1210/1918; OANZ, NÜ 12008/1918.

Az esemény szükségességét jól jelzi az is, ami 1918. november 14-én történt, ugyanis összeült az első csehszlovák nemzetgyűlés, amelynek tagjai kinevezéssel jutottak mandátumhoz. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság megalakítása úgy történt, hogy kooptálás útján 256 személy lett a tagja, s a testület felvette a nemzetgyűlés nevet. A szlovákság úgy képviseltette magát, hogy Vavro Šrobár tejhatalmú minisztert egy negyven fős testület megszervezésével bízták meg. Ő a hozzá közelebb álló személyeket választotta ki, s ezáltal ők lettek tagjai a nemzetgyűlésnek. A nemzetgyűlésbe nem tartoztak bele az államot alkotó nemzetiségek, vagyis a szudéta németeknek, a magyaroknak és a lengyeleknek sem adtak képviseletet. A nemzetgyűlés elfogadta első törvényeit, de facto Érsekújvárt is a Csehszlovák Köztársaság részévé nyilvánították. Megválasztották Tomáš G. Masarykot köztársasági elnökké, Karel Kramářt pedig miniszterelnökké.⁴¹

Ebben a senki földje állapotban próbált Érsekújvár a Csehszlovák Köztársaság elleni mozgalom központjává válni, csekély eredménnyel. A kedélyeket Magyarország Területvédő Ligájának a közleménye korbácsolta fel:

„(...) Tekintettel arra, hogy Magyarország hatóságai mindig jó példával jártak elől a történelem hasonló nehéz napjaiban bizalommal fordulunk a Tekintetes Képviseletestülethez, (...) hogy munkákat minél erőteljesebb agitációt kifejtteni méltóztassék, hogy egész ország száma adjon súlyt működésünknek.”

A Liga szándéka szerint tudatni kívánta minden polgárral, illetve a külfölddel, hogy az ország egysége a Kárpátokon belül olyan geopolitikai és gazdasági egység, amelynek megbontása lehetetlen.⁴²

A Csehszlovák Nemzeti Bizottság már 1918. november 2-án eldöntötte a déli területek megszállását francia támogatással. Így a tüntetésen kívül, szükségessé vált a feltétlen lojalitás kérdése. A magyarországi vezetés ezért a városi vezetéstől kérte a hűségsküt.⁴³ Annál is égetőbb volt a mozzanat, mivel 1919. január 1-jén Barreca Riccardo a csehszlovák csapatok, illetve az antant haderő élén elfoglalták Pozsonyt.⁴⁴

A feszült helyzet tovább bonyolódott, amikor az érsekújvári lakosság tudomására jutott, hogy Pozsony elveszett. 1919. január 2-án újra összegyűltek a város főterén, ahol Szmrecsányi György Pozsony vármegye ispánja mondott

41 Popély Gy.: Felvidék 1918–1928. i. m. 25; Hronský M.: Slovensko na rázcestí i. m. 168.

42 OANZ, NŰ 13110/1919.

43 OANZ, NŰ 11665/1919.

44 Popély Gy.: Felvidék 1918–1928 i. m. 27.

nagy horderejű beszédet azzal a céllal, hogy ellenállás kerüljön megszervezésre a cseh légiók feltartóztatására. Vágovits visszaemlékezése alapján meg tudhatjuk:

„Óriási, eddig még alig látott tömeg gyűlt össze a korai délutáni órákban a város főtéren. Az emelvényről maga Szmrecsányi kormánybiztos mondott hatalmas lelkesítő hazafias beszédet. Kétségtelen, hogy nagy szónoki tehetségének megvolt a maga morális hatása, mert ezres tömegek torkából hangoztak el kiáltások: Kiverjük a cseheket, nem hagyjuk veszni Újvárt! A beszéd közben egy drámai jelenet játszódott le. Ugyanis a szónoki emelvényre hirtelen felugrott a szónok mellé egy Zsámboki nevezetű vasutas (...) aki nagykabátja alól kihúzott egy kis vörös zászlót, s kiáltotta a népnek, hogy: E vörös zászló alatt fogjuk győzelmünket kivívni!” De többet nem mondhatott, mert karok nyúltak fel utána lerántották az emelvényről és ütlegetni kezdték és a tömegből kihurcolták. Szmrecsányi folytatta tüzetes hangú beszédét, majd felhívására a jelenlevők, dacára a nagy hidegnek, hajadon fővel és szívre tett kézzel és égre tett ujjakkal megesküdtek a szabad ég alatt, hogy fegyvert fognak és a csehek ellen mennek. Még aznap este megkezdődött a hivatalos toborzás. A jelenlevőket feljegyezték és másnap részükre fegyvert és töltevényeket adtak és beosztották őket a frontra.”⁴⁵

Amikor a csehszlovák hadsereg Pozsony felől közeledett Érsekújvár felé, a Védelmi Bizottság önkénteseket küldött ellenük, akik egy védvonalat alakítottak ki a várostól mintegy 30 km-es távolságra Vágsellye és Tornóc között. Január 7-ére a hadsereg a torlaszt áttörte, ami nem okozott különösebb nehézséget. Így a hivatalnokok egy része és Szmrecsányi György is kockáztatva azt, hogy akár soha vissza nem térhetnek, elhagyták a várost, magukkal vitték a városi pénztár kézpénzét is. Másnap, 1919. január 8-án a város hivatalos vezetői és rendfenntartó szervek nélkül maradt. Virág és rablóbandája Vágovits elmondása szerint magához ragadta a hatalmat. A főtéren gépfegyvereket állítottak fel és rabolni kezdték az üzleteket, főleg a gazdagabb zsidó kereskedők boltjait.⁴⁶

A város helyükön maradt vezetői tanácskozássra ültek össze, hogy a megüresedett hivatali tisztségeket betöltsék – pl. Kvetán László lett a polgármester – illetve tudva azt, hogy a közelgő csehszlovák hadsereg Érsekújvár felé fog vonulni, parlamentereket választottak, hogy tárgyalni tudjanak a város átadásáról. Kvetán László a személyi és vagyoni biztonság érdekében az akkor már Tótmegyeren állomásozó csehszlovák hadsereg bevonulását is kérte. A vá-

45 Vágovits Gy.: Historia i. m. 76.

46 Uő 77.

rost képviselők, dr. Gúth Jenő ügyész, Lapka Ágoston kávéházi tulajdonos, Schön Gyula gyárigazgató, Bárdos Imre gyógyszerész és Chmelár Lajos építkezési vállalkozó Tardoskedd előtt az országúton várták a csehszlovák katonaságot fehér zászlóval. Január 8-án a cseh légiósok mintegy 800 fővel minden ellenállás nélkül bevonultak a városba.⁴⁷ Megszállták a város középületeit: a városházát, a postát, a vasútállomást és a pénzügyintézeteket, elbocsátották a számukra megbízhatatlannak minősülő magyar ajkú postásokat, vasutasokat, és állami alkalmazottakat.⁴⁸

A katonaság fő feladata a város közbiztonságának fenntartása volt. A város elfoglalása két irányból zajlott: délután Galánta felől érkezett a városba egy gyalogezred, majd délután egy órakor egy vonaton szállított katonai alakulat csatlakozott hozzájuk. Később a délután folyamán Nyitra felől érkeztek még katonai alakulatok. Első feladatuk a város azonnali megszállása volt. Elfoglalták a város kulcspontjait, nevezetesen a vasúti állomást, a közelében lévő kettes számú postahivatalt, a városházát és a távirati irodát. A városi vezetésben különösebb személyi változásról nem tudunk, annyi biztos, hogy a polgármester Kvetán László maradhatott a székében, és a hivatal is folytathatta munkáját. Sőt, Vavro Šrobár 1919. január 26-án kelt levelében kérte a város polgármesterét, hogy a város lakossága fegyverrel keljen a csehszlovák haza védelmére. A város vezetősége a levélre a következő választ küldte: *„Érsekújvár népe nem hajlandó fegyverbe szállni hazája ellen, és ragaszkodik a magyar állami létünk organikus épségének megvédéséhez, hazafias, gazdasági és szociális okokból merített meggyőződésből.*”⁴⁹

Ám a katonai jelenléttel egyetemben az új államhoz való tartozás annyit jelentett, hogy nem kerültek kifizetésre a gazdasági és háborús pótlékok. Ez pedig a vasutasok sztrájkjához vezetett. A sztrájk kezdetén 1919. február 3-án 15 órakor megállították a toronyórát. A vasút vezetőségének a figyelmeztetése ellenére nem vették fel a munkát. Ez azzal a fenyegetéssel járt, hogy a magyar nemzetiségű dolgozókat elbocsájtják és kiutasítják az országból. A veszély nem volt alaptalan. 750 vasúti alkalmazottat bocsátottak el az állásából, helyüket az osztrák tartományokból elmenekült cseh nemzetiségű alkalmazottak szűkebb csoportjai igyekeztek elfoglalni.⁵⁰A vasutassztrájk mérlege még kutatásra szo-

47 Érsekújvár és vidéke. 1919. január 12. 1.

48 Uo. 77.

49 *Strba Sándor*: Érsekújvár II. Érsekújvár 2017. 68.

50 OANZ, NÚ 2136/1919vö.: *Haverla, Miroslav*: A sztrájkmozgalom kezdetei Nové Zámky környékén (1904–1938). Castrum novum. Járási Múzeum évkönyve 3. Érsekújvár 1986. 56.

rul, de minden bizonnyal elmondható, hogy ez az Érsekújvárból induló sztrájk az ország egész területére kiterjedt. A sztrájk eredményeképpen, amellet, hogy a szlovák vezetés elrendelte a számára megbízhatatlannak számító magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátását, a későbbiekben csak azokat a személyeket alkalmazták mind a hivatalnoki, mind a közalkalmazotti szférában, akik letették a hűségesküt az új államhoz, a helyi rendfenntartó szervekre pedig a leszerelés várt. Ráadásul előbb bevezették az ország déli részére vonatkozó statáriumot, majd 1919. február 14-én a tejhatalmú miniszter Nyitra vármegye területén elrendelte a nép nyelvén való hivatali ügyintézését, azaz hivatalosan csak a csehszlovák nyelvet lehetett használni.⁵¹ Tavasszal sikerült a városi tanács tagjait is leváltani. Kvetán Lászlót Füzék János váltotta, aki Rózsahegy első helyettes tanácsnoka volt. A várost vezető közhivatalnokokat sorra egyszerűen leváltották, s helyükbe cseh nemzetiségű hivatalnokokat állítottak. A többi hivatalnokot meghagyták tisztségében, s tovább folytathatták a munkát. Az újonnan érkező hivatalnokok egyébként lojálisak maradtak a város lakosságához, s ugyanez fordítva is igaz volt. A lakosság egyrészt valószínűleg a rend helyreállítóit látta a cseh vezetésben, másfelől pedig alkalom sem nyílt arra, hogy valamilyen ellenállást szervezzenek. Így az érsekújvári lakosság tehát látszólagosan közömbösen kezdett lassan beletörődni az új helyzetbe, amit az is bizonyít, hogy a város gazdasági élete újra kezdett működni most már cseh uralom alatt. Ez az állapot nem volt hosszú életű, mert a magyarországi helyzet változása nyomán 1919. március 21-től, a Tanácsköztársaság kikiáltásától a propagandagépezetnek köszönhetően újra reménykedni kezd a város magyarsága.

5. Összegzés

A dolgozat az impériumváltás első felvonását szerette volna bemutatni az Érsekújváron történtek tükrében. Már Csehszlovákia 1918. október 28-án történő kikiáltása után érezni lehetett, hogy az egykori Monarchia északi területein egy új állam van születőben. Annak határait és nagyságát még „senki sem sejtette”. Mindazonáltal Pozsony 1919. január eleji elfoglalása jelezte, hogy a város a magyar integritás szempontjából nincs biztonságban. Ennek érdekében Érsekújváron több olyan intézkedés született, amely azt szerette volna

51 *Popély Gy.*: Felvidék 1918–1928 i. m. 30.

kifejezni, hogy a várost nem kívánják Csehszlovákia részévé tenni. Arra a kérdésre tehát, hogy a szlovákiai magyarságot mennyire érte váratlanul és felkészületlenül az impériumváltás, felelős választ adhatunk. Pozsony elfoglalásáig – az azt követő időszakban még inkább – nem mondhatjuk, hogy váratlanul érte volna a szlovákiai magyarságot a csehek területszerző szándéka. Az másik kérdés, hogy erre mennyire lehetett felkészülni. Popély Gyulának és Simon Attilának igazat adhatunk, miszerint a magyarok valóban felkészületlenek voltak.

Az impériumváltás bekövetkeztének köszönhetően az addig ezen a területen élő magyarság kulturális és politikai fölénye fokozatosan visszaesett, s ezt nem csupán számbeli alárendeltsége okozta, hanem azok a népesedési mutatók is, melyeknek tendenciái végig negatív mutatóban voltak a két háború közötti időszakban. A determináltsággal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a hivatalnoki réteg eltűnésével kiesik egy nagyszámú középréteg, amely a területi nehézségek ellenére a szlovákiai magyarság kulturális és identitást őrző – összekötő – szerepet betölthette volna.

Végül a gazdasági és szociális szempontok tényezői is alakították a szlovákiai magyarság lemaradását a csehszlovák többségi nemzethez képest. Az impériumváltás első lépéseként létrejövő cseh megszállást a civil lakosság semlegesen tudta kezelni, legalábbis Érsekújváron. Ennek oka, hogy a nemzeti érzelmeket valószínűleg felülírta a közbiztonság fenntartásának a vágya, illetve az is sejthető, hogy a lakosság mindezt átmeneti állapotként élte meg. A Tanácsköztársaság északi hadjárata során a város is célkeresztbe került, ami a beletörődés állapotából a felkelés állapotába kergette a lakosságot.

Buják Gábor

A szepesi prépost által tartott zsinatok a középkorban és a kora újkorban*

A középkori Európa és benne Magyarország egyházi életében rendszeres eseménynek számított a IV. lateráni zsinat hatására elterjedt egyházmegyei zsinat, amely a zsinati határozatok kiadásán, vagyis a törvényhozáson túl – amely a partikuláris (legátusi, nemzeti, tartományi) zsinatok legfőbb célja volt – számos egyéb funkcióval rendelkezett. Bírói fórum volt, ahol kijelölt zsinati bírák ítéleztek a püspök tekintélyével, az egyházmegye vezetőjének itt számoltak be vizitációval megbízott személyek vizsgálatuk eredményéről. A püspök továbbá itt ismertethette és kérhette számon a klérus számára nélkülözhetetlen tudnivalókat. Nem utolsósorban pedig az egyházmegye klérusának találkozóhelye és ünnepe volt.

A magyar egyháztörténelemben régóta ismert tény, hogy 1460-ban hasonló zsinatra került sor Lócsén, ahol a szepesi prépost saját határozatokat adott ki. Már a magyarországi zsinatok történetével foglalkozó forrásokat elsőként összegyűjtő Péterffy Károly (1700–1746) figyelmét felkeltette, hogy az esztergomi érseknek alárendelt szepesi prépost tartott zsinatot. A forrásközpontú jezsuita történetírás legszebb hagyományait követve összegyűjtötte a rendelkezésre álló összes forrást, hogy azok alapján mutassa be a prépost e rendkívüli jogosítványának eredetét.¹ Péterffy után az 1460-ban tartott szepesi zsinat határozatainak szövegét a magyarországi egyházi törvényeket összegyűjtő Batthyány Ignác (1741–1798) is kiadta,² a szepesi prépost különleges helyzetének azonban nem szentelt különösebb figyelmet.

* A tanulmány elkészítését az MTA Domus Hungarica Program támogatta.

- 1 *Péterffy, Carolus: Sacra Conciia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata I–II. Posonii 1741–1742. I. 181–189.*
- 2 *Batthyány, Ignatius: Leges Ecclesiastice Regni Hungariae et Provinciarum Adiacentium I–III. Alba Carolinae – Claudiopoli 1785–1827. III. 507–518.*

A középkori magyar egyházjog számos aspektusát széles forrásbázis alapján feldolgozó, elsősorban német nyelven publikáló Szentirmai Sándor (1925–1969) mind a magyarországi főesperesekről, mind az egyházmegyei zsinatokról szóló tanulmányában is kitért a szepesi prépost által tartott zsinatokra, de figyelmének középpontjában az egyetemes magyar fejlődés és nem a szepesi specifikumok megragadása állt.³ Az 1460-ban tartott szepesi zsinattal kapcsolatos új meglátásokat legújabban Erdő Péter tett több, a magyarországi középkori egyházjogról írt tanulmányában,⁴ sőt egy Magyarországon kevésbé ismert, olaszul és szlovákul megjelent tanulmányában a szepesi prépost különleges jogállásának is szentelt egy tanulmányt.⁵ Erdő hangsúlyozta, hogy Magyarországon nem terjedt el a főesperesi zsinatok szokása oly mértékben, mint pl. a salzburgi egyháztartományban, így a szepesi préposti zsinatok kivételesnek mondhatók.⁶ A préposti határozatok egyházmegyei státúumokhoz való kapcsolatát illetően megállapította, hogy utóbbiakat a prépostnak nem volt joga megváltoztatni, így azokat csak megerősítette, illetve kiegészítő rendelkezéseket csatolhatott hozzá megjegyezve, hogy ma már általános helynök-ként erre sem lenne lehetősége, hiszen az csak a végrehajtó hatalmat gyakorolhatja.⁷

A középkori magyarországi egyházjog kutatói mellett a 19. század vége óta számos történész foglalkozott a szepesi prépostság, illetve társaskáptalan történetével,⁸ és munkáikban többször is megemlékeztek a prépost által tartott zsinatokról. Azok eredetét, funkcióját azonban nem próbálták meg tisztázni,

3 Szentirmai, Alexander: Das Recht der Erzdechanten (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 43. (1957). 154–55; *Uő*: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 47. (1961) 272–273.

4 Erdő Péter: A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben. Magyar Könyvszemle 108. (1992). 305, 307. *Uő*: Az esztergomi egyházmegyei szinodális könyv. In: Magyar Könyvszemle 109. (1993). 265–268, *Uő*: Az esztergomi szinodális könyv (1382) lengyel forrásai. In: Magyar Könyvszemle 113. (1997). 1. = *Uő*: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest 2001. 27–30, 41, 79, 81.

5 *Uő*: La condizione giuridica della prepositura di Spiš al'interno dell'Archidiocesi di Esztergom. In: Z dejín Spišského prepošstva. Szerk. Luboslav Hromják. Spišské Podhradie, 2010. 13–22 = Právne postavenie Spišského prepošstva v Ostrihomskej arcidiecéze. In: uo. 23–29.

6 Uo. 27

7 Erdő P.: Az esztergomi szinodális i. m. 268. = Erdő P.: Egyházjog i. m. 30.

8 Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse 1899., Hradsky, Iosephus: Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio olim collegiati, sub iurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti. Szepesváraljae 1901.

a középkori magyar partikuláris egyházjog történetével foglalkozó kutatókkal szemben, gyakran nem is láttak bennük a magyar egyházi intézményrendszeren belüli különleges intézményt.

Jelen tanulmány célja, hogy a szepesi prépostok által a középkorban és a kora újkorban tartott zsinatokról megemlékező összegyűjtött forrásokat bemutassa és a belőlük kinyerhető információkat a középkori magyarországi zsinati gyakorlat, valamint a Szepesség különleges egyházkormányzati jogállásának fényében értékelje.

A szepesi prépost a középkori magyarországi egyházszervezetben

Mielőtt azonban a szepesi prépost színódusairól megemlékező forrásokat sorra vennénk, érdemes röviden felvázolni az esztergomi egyházmegye északkeleti csücskében elhelyezkedő Szepesség egyházszervezeti különlegességeit. A szepesi prépost tisztségét minden bizonnyal azzal a céllal alapították, hogy az egyre intenzívebb betelepedésnek kitett, az egyházmegyei központtól távol eső régió egyházi életét felügyelje. Ezzel függhettek össze a prépost főesperesi joghatóságot meghaladó jogosítványai: a templomalapítás engedélyezése, az alapított egyházak tizedeivel való rendelkezés, saját vikárius kinevezése, aki nem csupán liturgikus szolgálataiban helyettesítette, de a szepesi klérus fölött gyakorolt joghatóságában is. Az egyházmegyei központ távolsága azonban így is számos bonyodalmat okozott. Ezt egy ideig ellensúlyozta, hogy a 13. század végén Jakab prépost (1284–1301) püspöki címre tett szert, azonban ez csak személyére vonatkozott, a szepesi társasegyház jogállását nem érintette. Jakab püspök halála után utódai továbbra is csupán préposti címet viseltek. Erzsébet anyakirályné és fia, Nagy Lajos (1342–1382) 1348-ban megkísérelte elérni a pápai jóváhagyást a szepesi püspökség létrehozásához, de kísérletük eredménytelen maradt.⁹ E gondok orvoslását csupán a prépost jogköreinek szélesítése orvosolhatta, így kapott 1326-ban a prépost jogot arra, hogy a püspöknek fenntartott esetekben is feloldozással élhessen.¹⁰

Török Márta: Az egyházi középélet mobilitása a szepesi káptalanban (PhD-disszertáció). Budapest 2010. Labanc, Peter: Spišský prepošti do roku 1405. Trnava 2011.

9 *Brezáková, Blanka: K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši. In: Historický časopis 57 (2009). 415–442.*

10 *A szepesi prépost bővülő jogköreihez lásd Buják Gábor: Stock János és a szepesi egyház kiváltságai. In: Mátyás király és az egyház. Szerk. Fedeles Tamás. Pécs 2019. 203–231.*

A prépost joghatósága alatt álló klérus szervezete is némileg eltért az általános magyarországi gyakorlattól. Ez összefüggésben áll azzal, hogy a szepesi plébániahálózat kialakulásának jelentős katalizátorai a 13. század első felében itt megtelepedő szászok voltak. Az ő hatásukra valósult meg az „egy falu – egy templom” elve a 13. század második felében, a 14. század elején.¹¹ A szász közösségek által alapított egyházak megőrizték kiváltságos helyzetüket a szepességi plébániaszervezetben, azzal, hogy már a 13. második felében egy közös szövetségbe, ún. testvérületbe (*fraternitas*) tömörültek.¹² Nyilvánvalóan a szepesi 24 királyi plébános testvérülete (*Fraternitas XXIV Plebanorum Regalium*) mintájára alakultak meg később, immár földrajzi alapon a szepességi plébániákat összefogó további testvérületek: a felső- és alsó hernádi, a felső- és alsó poprádi, a dunajeci és a lublói kerület plébánosainak testületei.¹³ Bár e plébánosi fraternitások eredendően vallási célú társulások voltak, kétségtelen, hogy a szepesiek spirituális funkciójukon túl egyházszerkezeti egységként és érdekvédelmi szervezetként is funkcionáltak.

A prépost joghatósága alá tartozó plébániák testvérületekbe szervezése különlegességgnek számít a magyar egyházszerkezetben. A főesperességek (*archidiaconatus*) általában alesperességekre (*vicearchidiaconatus*) tagolódtak, még abban az esetben is, amikor azok élén nem főesperes, de egy-egy társas-káptalan prépostja állt. Ez egyébként eltér az általánosan, és főleg a szomszéd országokban megfigyelhető mintától, ahol a főesperességek ún. *decanatusokra* oszlottak.¹⁴ Ennek egyedüli példája Magyarországon a szebeni és brassói deka-

11 *Körmendy Adrienne*: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. A Szepesség példája. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból*. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1984. 117–158.

12 A fraternitas megalakulásának ideje kérdéses, első írásos említésük 1298-ban lefektetett alapszabályaikból ismert, a lőcsei krónika 1248-ra teszi a testvérület alapítását. Egy alább még részletesen tárgyalt 1268-ban kelt oklevél már felsorolja a településeket, amelyek bizonyos eltérésekkel a későbbi testvérület plébániáival egyeznek meg, bár a *fraternitas* kifejezést nem használja.

13 A felsorolt testvérületeket a hozzájuk tartozó plébániákkal csak késő középkori forrásokból ismerjük. Az 1629-ben tartott nagyszombati tartományi zsinat egy 1397-re datált összeírásra hivatkozva sorolta fel az említett szepesi testvérületeket és a hozzájuk tartozó plébániákat. A plébániák felsorolása azonban kétségtelenül újkori állapotokat mutat, tehát nem lehet hiteles (*Števík, Miroslav*: K dejinám stredovekých farností na Spiši. In: *Z minulosti Spiša* 24. (2016) 7–32.), az azonban elképzelhető, hogy a *fraternitasok* említése valóban benne volt már a 14. század végi forrásban is.

14 *Berend Nóra – Urbańczyk, Przemysław – Wiszewski, Przemysław*: *Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland c. 900–c. 1300*. Cambridge 2013. 335–342. Ott lásd a vonatkozó további irodalmat.

nátus, amely szervezetet egyértelműen a régióba érkező szászok hozhatták magukkal otthonról.¹⁵ Figyelemre méltó különbség a két szervezet között, hogy míg a dekanátusok maguk választották előljárójukat, a dékánt, addig az alesperest rendszerint a főesperes nevezte ki.¹⁶ A testvérület szintén maga választotta vezetőjét: a *seniort*, – így némileg a dekanátusi szervezetre hasonlított, – fontos különbség azonban, hogy annak nem volt a préposttól eredeztethető ellenőrző, fegyelmező és bírói hatalma a plébánosok felett, ellentétben az alesperesekkel és a dékánokkal. E hatalmat a szepesi plébánosok felett csupán a prépost, illetve az általa megbízott vikáriusa gyakorolta. Talán éppen a prépost alárendeltségében dolgozó alesperesek hiánya magyarázza meg, miért volt szükség a szepesi prépost távollétében vikárius állítására, míg más főesperesi jogköröket betöltő prépostságoknál ezzel a jelenséggel nem, vagy csak alig találkozunk.

Amint láttuk tehát, a szepesi prépost joghatósága alá tartozó szepesi egyházi kerület számos, a magyar egyházszervezettől eltérő specifikummal rendelkezett. A különbségek egy része a terület egyházmegyei központtól való távolságával magyarázható, de egyes jellegzetességek mögött a rendkívül heterogén nyelvi és társadalmi összetételű régió egyedi fejlődése áll. Mindezen okok játszhattak szerepet az eddig nem tárgyalt szepesi specifikum, a préposti zsinat intézményének kialakulásában is.

A szepesi préposti zsinatot említő legkorábbi források

A préposti zsinat első említését a már említett 24 szepesi plébános és a szepesi prépost között az esztergomi érsek közvetítésével 1268-ban kötött megegyezés tartalmazza.¹⁷ Az egyesség pontjai szabályozták mikor élhet a prépost vizitációs jogával; előírták, hogy az egyházi büntetésekkel csak az egyetemes zsinatok határozatai alapján élhet; szabályozták a plébánosok szabad végrendel-

15 *Thoroczkay Gábor*: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig. In: Fons 19. (2012), 48–52, Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs 2013. 130–142.

16 *Szentirmai P.*: *Erzdechanten* i. m. 163., 167–168.

17 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (A továbbiakban MNL DF) 272 706; *Schmauk, Michael*: *Supplementum Analectorum Terrae Scepu-siensis* II. Szepesváraljae 1889. 223–228.

kezési jogát; kikötötték, hogy a prépost csak feddhetetlen plébánost nevezhet ki vikáriusává; megszabták a pápai *collecta* plébánosok által fizetett arányát; valamint biztosították a plébánosok jogát az esztergomi érsekhez való fellebbezéshez. Ehhez hasonlóan az egyesség kikötötte, hogy a prépost ne akadályozza meg a plébánosokat abban, hogy a tartományi zsinaton megjelenjenek, a préposti zsinatot azonban – amelyről sajnos többet nem árul el – megőrzendőnek tartja.¹⁸

Ugyanezen plébánosok által alapított fraternitás 1298-ban megfogalmazott alapszabályai is megemlékezhetnek a szepesi prépost színódusairól. A bizonytalanság oka, hogy az eredeti forrás szövegének csupán a töredéke – a bevezetése és az első két pontja – maradt fenn.¹⁹ Az alapszabályokat ugyan kivonatolva megőrizte a 17. század elején íródott *Matricula Golziana*, abban azonban nem szólnak a préposti zsinatról.²⁰ A prépostság történetét a 19. század végén feldolgozó Pirhalla Márton azonban munkájában hivatkozik az általa a szepesi káptalan levéltárában megtalált eredeti szabályokra, annak szövegét azonban nem adta közre és levéltári jegyzetét sem tüntette fel, csupán az előírások tartalmát foglalta össze.²¹ Eszerint a szabályok egyik rendelkezése éppen az volt, hogy a plébánosok csupán a prépost által a zsinaton előírt ünnepeket fogják megtartani.²² Az egyházmegyében tartandó ünnepek listáját az egyházmegyei zsinatokon írták elő,²³ később 1460-ban is az esztergomi ünneplistát erősítették meg a szepesi préposti zsinaton.²⁴ Könnyen elképzelhető tehát, hogy már a 13. század végén is ez volt a gyakorlat, némi bizonytalanságot jelent azonban a Pirhalla által közölt rendelkezésben, hogy az prépostról beszél, holott 1298-ban a már említett püspöki címmel rendelkező Jakab állt a szepesi klérus élén.

18 „Etsi aliqui plebanorum plebanorum ipsorum ad nostrum provinciale concilium ultro venire voluerint, idem praepositus ipsos prohibere non debeat, vel etiam impedire, salva synodo; praeposituali.” *Schmauk, M.*: Supplementum i. m. 226.

19 *Wagner, Carolus*: *Analecta Scepusii sacri et profani I–IV*. Viennae. 1774–1778. I. 266–268, *Bárdossy, Joannes*: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis, notationibus, ex veteri ac recentiore Hungarorum historia depromptis*. Leutschoviae 1802. 429–429.

20 *Hradszky, József*: A XXIV királyi plébános testvérelete és a reformáció a Szepességben. *Miskolc* 1895. 53–58.

21 *Pirhalla M.*: A szepesi prépostság i. m. 149–150.

22 Pirhalla megfogalmazásában: „Csupán azon ünnepeket fogják megszentelni, parancsolja a tizenharmadik, melyek a prépost úr megyei zsinatán előíratnak.” *Pirhalla M.*: A szepesi prépostság i. m. 150.

23 *Solymosi László*: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Budapest 1997. 89.

24 *Batthyány I.*: *Leges* i. m. 518.

Némileg megbízhatóbb forrás, de kétséges, hogy a szepesi prépost zsinatára való utalásként értékelhetjük IV. László (1272–1290) Szepesolaszi kiváltságait megerősítő 1273-ban kelt oklevelének azon részét, amelyben leszögezi, hogy a szepesolaszi plébánost megválasztása után az esztergomi érsek és nem a szepesi prépost erősítse meg, utóbbi joghatósága alól ugyanis azok gyűléseinek kezdete óta a szepesolaszi királyi plébániaegyház fel van mentve.²⁵ Az oklevél nem fogalmaz egyértelműen, hogy milyen gyűlésekről van szó, nehezíti a problémát, hogy az eredeti forrással nem rendelkezünk, azt csupán Bárdossy János 19. század elején készült oklevéltárából ismerjük. A következő értelmezési probléma az Olaszi exempt jogállását előíró „sint” (legyenek) kifejezés. Az oklevél tartalmához ugyanis jobban illene az indicativusban álló „sunt” (vannak), mivel nem IV. László vette ki Olaszit a prépost joghatósága alól, csupán megerősítette exempt állapotát.²⁶ A mondat szerkezetéhez is jobban illene a kijelentő mód jelen idő, tekintve, hogy az adott mondatrész csupán magyarázza, mi alapján rendelkezik úgy, hogy az olaszi plébánost az esztergomi érseknek mutassák be.

A következő dokumentum, amely a préposti zsinatokról emlékezik meg, a 14. század második évtizedében keletkezett, mikor a szász városi plébániák mellett sorra emelkedtek Szepességben az elsősorban földesúri alapítású falusi templomok. A Berzeviczy család lándoki birtokán 1313-ban már állt egy Szent Miklósnak szentelt templom, amikor is birtokukat elcserélték a lengyelországi Miechovban székelő Szent Sír kanonokrend testvéreivel.²⁷ A birtokkal együtt természetesen az egyház is a rendhez került, amelynek jogállásáról külön megegyezést kellett kötni a kanonokrendnek a szepesi préposttal. Erre 1315-ben került sor, amikor a kanonokok a Berzeviczyk keresztfalvi birtokát is

25 „Hoc nihilominus salvo et specialiter declarato, quod ad ecclesiam eorum, ubi est regalis plebanis, plebanum per universos, concorditer videlicet, per maiorem et saniozem partem electum, archiepiscopo Strigoniensi vel eius vices gerentibus et non preposito de Scepes, nomine Saxonum presentent confirmandum, cum eadem ecclesia et hospites de Latina Villa predicta a iurisdictione et potestate prepositi de Scepes, ab ipso congregationis ipsorum principio sint exempti.” *Bárdossy J.*: Supplementum i. m. 205.

26 Szepesolaszi plébániájának exempt állapotát, annak első 1243-ban történt említése alapján („hospites in villa Ollassy de Tornava”) azzal szokás magyarázni, hogy Olaszi alapítására még Szepes megye kialakulása előtt került volna sor, egyszersmind ez magyarázná egyházi különállását is (*Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területe és társadalmi kialakulása. Budapest 1934. 26–27).

27 MNL DL 70 455; Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungarica tempore regum Andagavensium illustrantia. Főszerkesztő: *Kristó Gyula*. Budapest–Szeged 1990. (a továbbiakban AOKLT) III. 460. sz. 206.

megszerezték, annak templomával együtt. A megegyezésben a prépost lemondott azokról a jogokról, amelyeket e két egyházban birtokolt. Fenntartotta azonban bírói joghatóságát gyilkossági és lelki ügyekben a keresztfalvi egyházban. Kárpótlásként a lemondott jogokért a lándoki testvérek a szepesi Szent Márton egyháznak évente egy márka szepesi súlyú ezüstöt tartoznak fizetni, valamint a képviselőt kötelesek küldeni maguk közül a prépost évenként tartott zsinatára.²⁸

A préposti zsinatok első négy – némely esetben kétes hitelű – említése alapján csak óvatos következtetéseket lehet levonni a korai szepesi préposti szinódusokra vonatkozóan. Annyi kétségtelen, hogy a rendszeresen megtartásra kerülő préposti zsinat a 13. század második felétől a szepesi egyházi élet szerves része volt. A zsinatok elsőrendű funkciójáról azonban nem tájékoztatnak a források. Kétségtelen, hogy a zsinat a prépost joghatóságának gyakorlásával függ össze, a prépost székhelyéhez közel működő és a 24 királyi plébános fraternitásába tartozó Olaszi plébánosa nem volt köteles azon részt venni. A zsinaton dönthetett a prépost a felmerülő vitás kérdésekben, de bírói funkciója mégsem lehetett kizárólagos, hiszen a préposti bírói joghatóság alól felmentett lándoki egyház részvételéhez is ragaszkodott. Alapjaiban különbözhetett tehát a préposti zsinat más főesperesek által tartott gyűlésektől, amelyeken a székeskáptalan tagjainak számító, ezért annak székhelyéhez kötött főesperesek kerületüket meglátogatva hívtak össze, hogy helyben ítéljenek az egyházi bíróság elé tartozó ügyekben.²⁹ A zsinat ellenben megfelelő alkalom lehetett arra, hogy a klérus viselkedésének ellenőrzéséért felelős prépost a joghatósága alá tartozó egyháziak életmódjával, mindennapi gyakorlatával kapcsolatos elvárásokat, előírásokat (például a megtartandó ünnepeket) ismeresse.

A szepesi prépost mint az egyházmegyei zsinat közvetítője

A szepesi prépostok évenkénti szinódusainak 1315-ben történő említése után közel egy évszázadig hiányoznak az adatok a prépost által tartott bármiféle gyűlésről, zsinatról (a forrásanyag szisztematikus vizsgálata ezen még változ-

28 MNL DF 264 140, 264 139; AOKLT IV. 52–53. sz. 27–28.

29 Ilyen eset volt János gömöri főesperes gyűlése 1338-ban MNL DF 40 768.

tathat). Érdekes módon nem említi a szepesi prépost ilyen tevékenységét, sem a szepesi püspökség alapítását célul kitűző, a szepesi prépost tevékenységét is bemutató 1348-ban a pápának benyújtott királyi kérvény, sem a szepesi prépost püspöki *autoritas*át megerősítő 1402-ben kelt pápai engedély.³⁰ Néhány évvel később azonban rögtön két, a szepesi klérus és az esztergomi érsek viszállyából keletkezett forrás világítja meg a szepesi zsinatok egyik fontos funkcióját.

Az érsek és a szepesi klérus közötti ellentétek tartalma kizárólag egyház-szervezeti volt, az okok felszínre kerülésében politikai események is közrejátszottak. Kanizsai László esztergomi érsek (1387–1418) ugyanis Nápolyi László támogatása miatt 1403-ban kegyvesztett lett Zsigmond királynál (1387–1437) és székhelyétől és bevételeitől megfosztva vészelt át a következő éveket, mígnem 1407-ben bocsánatot nyert. Miután Kanizsai 1407-ben újra elfoglalhatta székhelyét, nekikezdett egyházi tekintélyét és anyagi jövedelmeit ért károk rendbetételéhez. Vizitációk során mérte fel az 1403 óta elszenvedett károkat,³¹ valamint 1408 tavaszára összehívta az ismertetett okok miatt évek óta meg nem tartott egyházmegyei zsinatot, amelyen egyúttal ún. kegyes adomány (*subsidiium charitativum*) beszédését is elrendelte.³²

A zsinatra való felhívást eljuttatta a szepesi klérushoz is, akiktől egyidejűleg 200 aranyforint kegyes adomány megfizetését is követelte. A prépost, a káptalan, és a klérus együttesen léptek fel és tiltakoztak Zsigmond királynál, aki teljes mértékben a szepesiek mellett állt ki. Felszólította az érseket, hogy tekintsen el a kegyes adomány követelésétől, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az esztergomi egyházmegyei zsinaton a teljes szepesi klérus „régii szabadságból és elismert szokásból” a nagy távolságra való tekintettel nem köteles részt venni, az ott hozott határozatokat a szepesi prépost zsinat keretében ismerteti a joghatósága alá tartozó klérussal.³³

A szepesi klérus és Kanizsai érsek között már egy évvel korábban is kialakult egy hasonló tartalmú joghatósági vita. Az ezt megörökítő forrás tar-

30 Az engedély kibocsátásának körülményeihez lásd *Buják G.*: Stock János i. m. 218–220.

31 Az események részletes összefoglalását lásd *C. Tóth Norbert*: Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja. In: *Egyháztörténeti Szemle* 15 (2014). 13–16.

32 A kegyes segély kivetésére a püspököknek a harmadik lateráni zsinat óta joga volt abban az esetben, ha az egyházmegyeiben felmerülő költségek meghaladnák anyagi lehetőségeit. *P. Tanner, Norman*: *Decrees of the Ecumenical Councils I. Nicaea I to Lateran V.* Washington 1990. 213.

33 *Zsigmondkori oklevéltár*. Főszerk. Mályusz Elemér. Budapest 1951. (a továbbiakban ZSO) II/2. 5933. sz.; MNL OL DF 272 748.

talmát, csupán Hradszky József részletes ismertetése alapján ismerjük.³⁴ A forrás egy 1407. június 15-én a szepesi káptalan megbízásából Szalók (*de Slauca*) János, a szepesi egyház *sacristarius*a által a szepesolaszi plébánián tanúk jelenlétében megfogalmazott fellebbezése volt a pápához. Ebben sérelmezték, hogy az érsek folyó év április 24-én önkényesen felmentette Strelny Miklós szepesi őrkanonokot vikáriusi hivatalából. A káptalan tiltakozott az ellen, hogy az érsek nevezzen ki föléje vikáriust, valamint az ellen is, hogy a plébánosokat az esztergomi zsinaton való részvételre kötelezze. A zsinaton csupán a prépostnak kellett részt vennie, és az ott hozott rendelkezések szerint vezetnie a joghatósága alá tartozókat. Ezen kívül még az őrkanonoknak volt kötelessége megjelenni Esztergomban, hogy onnan a szent olajokat elhozza és a szepesi klérus között szétossza.

Az esztergomi érsek és a szepesi klérus között kitört vita szerencsés módon tártá fel előttünk a 15. század elején már régi szokásként említett szepesi préposti gyűlések egyik fontos feladatát: az egyházmegyei zsinat határozatainak közvetítését az egyházmegyei zsinaton nem megjelenő szepesi klérusnak. A prépost itt vázolt szerepe azonban közel sem példa nélküli a közép-európai, de a középkori magyarországi zsinati gyakorlatban sem. A főesperesek hasonló szerepet töltek be például az esztergomival szomszédos salzburgi egyháztartományban, ahogy arra már Erdő Péter is felhívta a figyelmet.³⁵ A prágai egyházmegyében, majd egyháztartományban sem volt ismeretlen a főesperesi gyűlés,³⁶ mind az osztrák, mind a cseh esetben volt rá példa, hogy ezeket a gyűléseket zsinatnak (*synodus*) nevezték.

Magyarországon azonban a szepesi példa kivételével nem használták a hasonló gyűlésekre a *synodus* megnevezést. A nyitrai (1494) és veszprémi (1515) statútumok már rendelkeznek a főesperesek és alesperesek kötelességéről az egyházmegyei zsinat határozatainak az alsóbb klérus felé történő közvetítéséről.³⁷ A szepesi minta azonban nem áll párhuzam nélkül a 15. század eleji Magyarországon sem. Az Erdélyben székelő, mégis az esztergomi egyházmegye joghatósága alá tartozó szebeni és brassói dékán rendszerint már az előző év őszen megkapta a zsinat többi résztvevője számára csak tavasszal közzétett felhívást a zsinaton való részvételre, amelyre rendszerint Szent Adalbert napjának (április 23.) környékén került sor Esztergomban. Az egyház-

34 Hradszky J.: A 24 királyi plébános i. m. 69.

35 Erdő P.: La condizione i. m. 27.

36 Polc V. Jaroslav – Zdeňka, Hledíková: Pražské synody a koncily. Praha 2002. 22–23.

37 Péterffy, C.: Sacra Concilia i. m. I. 237, 276. Solymosi L.: A veszprémi i. m. 87.

megyei központtól még a Szepességnél is messzebb lévő dél-erdélyi plébánosok természetesen nem voltak kötelesek személyesen megjelenni. A zsinati határozatokat a dékánok közvetítették az alsóbb klérusnak.³⁸ Jellemző, hogy az esztergomi szinodális könyv négy legrégebbi redakciójából kettőt éppen a Szepességből és a brassói dékánságból ismerünk.³⁹

Vélhetően a legkorábbi időktől fogva e préposti zsinatokon történt meg az egyházmegyei központból elhozott szent olajok kiszolgáltatása is, amelyet az 1407-ben kelt pápához írt panasz szerint az örkanonok felelőssége volt az egyházmegyei központból elhozni. Párhuzamként ismét a szebeni kerület említendő, ahol a jelentősen nagyobb távolságra való tekintettel a szebeni klérusnak engedélye volt más püspöktől is beszerezni a krizmát.⁴⁰ Pozsony esetében hasonló a gyakorlat a Szepességhez, ahol a káptalanhoz tartozó Szent Márton templom plébánosa hozta el a szent olajat Esztergomból és szolgáltatta ki a főesperesi kerület klérusának.⁴¹ Mindenesetre leszögezendő, hogy sem a zsinati határozatok ismertetése, sem a szent olajok kiszolgáltatása nem lehetett a szepesi préposti zsinatok kialakulásának oka, hiszen ebben az esetben Pozsonyban és az erdélyi dekanátusokban is hasonló intézménnyel kellene számolnunk.

A préposti zsinatok pápai elismerése

Az 1408-as említés után ismét fél évszázadig hallgatnak a források a szepesi prépost által tartott zsinatokról. E hallgatás persze lehet az intézmény zavar-talan működésének jele. Nehezen magyarázható ugyanakkor az a tény, hogy a 15. század első felében az esztergomi érsekek által az egyházmegyei zsinatokon kiadott határozatok nem jutottak el a Szepességbe, legalábbis 1460-ban a még Demeter érsek (1378–1387) által kiadott határozatokat erősítette meg a szepesi prépost, amelyek egyetlen kézírata éppen e megerősítésnek köszönhetően maradt fenn. Úgy tűnik tehát, hogy a szepesi prépostok a 15. század első felében elhanyagolták azon feladatukat, hogy az egyházmegyei

38 *Szentirmai, A.*: Diözesansynode i. m. 272.

39 *Solyosi L.*: A veszprémi i. m. 90–91.

40 ZSO I, 3867.

41 *C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és a káptalan vizsálja (1421–1425). Budapest 2014. 57–58.

zsinatok rendelkezéseit közvetítsék klérusuk számára, ahogy az esztergomi érsekeknek sem volt elegendő eszközük, hogy ezt rajtuk számon kérjék.

A préposti zsinatról mindenesetre legközelebb akkor értesülünk, amikor 1459-ben Stock János prépostnak (1433–1464) sikerült II. Pius pápával (1458–1464) elismertetnie, hogy a szepesi prépost

„ama terület a káptalanjában és a klérusban, ugyanúgy mindkét nemhez tartozó nép felett teljes rendes joghatósággal bír a lelkiekben és anyagiakban: ti. bírászkodni, intézkedni, megerősíteni, elutasítani, lehelyezni, pert indítani, javítani, kivizsgálni, kiközösíteni, egyházi büntetést alkalmazni, ítéletet hozni és enyhíteni, zsinatot összehívni, kegyes adományt kérni és minden egyes mást, ami a lelki joghatósághoz tartozik, gyakorolni.”

Stock e kiváltságok eredetét azzal magyarázta, hogy a szepesi prépostság az egykor volt szepesi püspökség jogutódjának számít. Az egykori szepesi püspökség létét nyilvánvalóan Jakab prépost már említett püspöki címéből vették le, nem lévén tisztában annak személyre szóló jellegével. Az is nyilvánvaló, hogy a prépost zsinattartási jogának eredetével sem voltak már tisztában, hiszen – mint azt láttuk – préposti zsinatokra már jóval Jakab püspökké szentelése előtt is sor került. Az azonban igaz, hogy Stock János egy régi, akkor már csaknem két évszázados gyakorlat szentesítését érte el a katolikus egyház fejénél.

A pápai megerősítés azonban nem csupán szimbolikus gesztus volt, hanem gyakorlati jelentőséggel is bírt. Aligha lehet véletlen, hogy rögtön a pápai engedély megszerzését követő évben a Lőcsén tartott zsinaton az esztergomi egyházmegyei rendelkezések kihirdetésén és megerősítésén túl, saját határozatokat is kiadott, tehát a püspöki joghatósághoz tartozó törvényhozói hatalommal élt. Elképzelhető ugyan, hogy a szepesi prépostok korábbi gyűléseiken is adtak ki saját határozatokat, és 1460-ban csupán ezek bővítésére került sor. Ezt a határozatok alapos tartalmi vizsgálata tisztázhatná. Jelenleg azonban hajlunk a feltételezés felé, hogy a határozatok kiadására éppen a megszerzett pápai engedély birtokában érezte magát János prépost felhatalmazva. Erre utal az is, hogy a zsinati határozatok fennmaradt, 1460/70-es években másolt szövege elé a 16. század elején írt rövid bejegyzés az egyetlen forrásunk, ami a zsinat időpontjáról és helyszínéről tudósít, arra ugyanis a határozatok szövegében nincs utalás.⁴² Ez arról tanúskodik, hogy a zsinati határozatok kihirdetésének körülményeit évtizedekkel később is számon tartották.

42 Batthyány, I.: Leges i. m. III. 507

Az 1460-ban Lőcsén tartott zsinatot követően a 15. században a továbbiakban már csupán a zsinattartás gyakorlatát általánosságban igazoló forrásokkal rendelkezünk. IV. Sixtus pápa (1471–1484) Stock János utódjának, berendi Bak Gáspárnak (1464–1493) kérésére megerősítette a szepesi prépostok kiváltságait, köztük a zsinattartási jogát is, sőt e mellett engedélyezte, hogy a prépost a joghatósága alatt álló területeken püspöki pázsorbotot és mitrát viseljen.⁴³ A szepesi társaskáptalan templomának még Stock János által 1462-ben kezdeményezett átépíttetését is sikerült Bak Gáspár prépostnak befejeznie. A templom felszentelésére kiadott, az átépítés körülményeit megőrkítő oklevél többek között éppen azzal magyarázta a bővítés szükségességét, hogy abban a zsinatok alkalmával alig fért el az összegyűlt tömeg.⁴⁴

A szepesi prépost zsinattartási jogának sikertelen elvitatása a középkor végén és az utolsó szepesi zsinatok a kora újkorban

A 16. század elején megszorodnak a préposti zsinatról beszámoló híradások, ez azonban nem annyira a zsinati élet intenzívebbé válásának jele. Sokkal inkább az esztergomi érseki székek a szepesi prépost kiváltságos helyzetét addig elismerő hozzáállásában történt változás áll a háttérben. Az esztergomi érseket a leginkább a szepesi prépostok *subsidium charitativum* megfizetése alóli mentessége érintette érzékenyen már a 15. század elején is. Az érsekek követelését II. Pius által kibocsátott különleges engedélyt követően azzal utasították vissza, hogy a joghatósága alatt álló területeken a prépost püspöki feladatokat lát el, ezért a kegyes adomány kivetésének joga is őt illeti meg. A *subsidium charitativum* kivetése – ahogy az az 1408-as példából is látható – gyakran kéz a kézben járt a zsinattartással, az ugyanis megfelelő fórum volt e rendkívüli adóteher kivetésére, ill. begyűjtésére.

A zsinattartás joga így már jócskán sértette az esztergomi érseki székek érdekeit. Ennek ékes példája az a levél, amelyet az esztergomi érsek vikáriusai

43 Wagner, C.: *Analecta* i. m. I. 344–347. Bak Gáspár pályafutásához lásd *Fedeles Tamás*: Mátyás seregéből az Úr szolgálatába. In: *Pontes* 1 (2018). 95–114.

44 „Erat enim dicta ecclesia parva, stricta seu angusta; ut scilicet tempore... celebrationis sacri synodi in eadem ecclesia tanta presura, ut fere officiantes, et ministri vix in eadem ad officia et ministerialia perficienda incidere poterant” Wagner, C.: *Analecta* i. m. I. 347–351, DF 272 799; DF 264 507.

mellett tevékenykedő Beneéthy Máté szentszéki jegyző 1504–1512 közötti időszakból gyűjtött formuláskönyvébe jegyezték fel, és amelyet Nyási Demeter érseki vikárius (1514–1525) is átvett némileg átszerkesztett saját formuláskönyvébe. Az itt megőrzött mintalevél egyértelműen leszögezi, hogy a zsinat tartása és *subsidiium charitativum* kivetése csupán az egész egyházmegyét vezető főpapot illeti meg. Ezért mivel tudomást szerzett arról, hogy a prépost zsinatot akar tartani és kegyes segílyt behajtani, azt szigorúan megtiltja neki. Amennyiben a tervezett zsinat megtörtént volna, a prépost köteles annak nyomós okáról az érseknek vagy helyettesének beszámolni. A levél emellett megbízta és apró részletekbe menő instrukciókkal látta el a prépostot, hogy körzetében a joghatósága alá tartozó, illetve az exempt egyházak vizitációját is végezze el, és annak eredményéről az érseki zsinaton számoljon be.⁴⁵ Az, hogy a levél mindkét formuláskönyvbe bekerült, azt mutatja, hogy az abban tárgyalt problémás kérdések 1512 előtt és 1514 után is fennálltak, ahogyról a tárgyalt formuláriumoktól független forrásaink is beszámolnak.⁴⁶

A prépost vikáriusainak érveivel szemben a szepesi prépostok II. Pius és IV. Sixtus engedélyeit mutathatták fel, Bakócz Tamás esztergomi érsek (1497–1521) azonban 1513-as római tartózkodása során elérte, hogy az újonnan megválasztott X. Leó pápa (1513–1521) semmisnek mondta ki az elődje által a szepesi prépostoknak biztosított jogokat, mivel az nagy sérelmére van az esztergomi egyháznak. A kérdésben döntő szót kimondó pápai támogatás azonban kétélű fegyvernek bizonyult, ugyanis a jogától megfosztott prépost nem hagyta annyiban a dolgot, és kijárta, hogy X. Leó 1515-ben újra megerősítse a szepesi prépostok korábbi pápák által elismert kiváltságait.⁴⁷

A prépost tehát továbbra is pápai jóváhagyással tarthatott zsinatot, és 1521-ben Keresztelő Szent János ünnepe előtti vasárnapon adathatóan élt is ezzel a jogaival.⁴⁸ Ez az első adat, amely a préposti zsinat pontos időpontjáról tudósít. Ehhez figyelemreméltóan közeli időpontban június 14. és 16. között került

45 Erdő Péter – Szovák Kornél – Tusor Péter: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*. Budapest 2018. 386–389.

46 A *subsidiium charitativum* megtagadására 1499-ben (MNL DF 263 107) és 1524-ben (Wagner, C.: *Analecta* i. m. III. 79–80) is sor került.

47 Wagner C.: *Analecta* i. m. I., 369–372.

48 *Matricula Moleriana*. Szlovák nemzeti múzeum (Slovenský národný archív) Mikrofilmtár I.B. 429. fol. 12: „1521 dominica ante Johannis baptiste fuit sinodus in ecclesia Sancti Martini”.

megrendezésre 1545-ben is a préposti zsinat,⁴⁹ némileg korábban június 4-én került sor 1560-ban a préposti zsinatra.⁵⁰ A rendszeresen júniusban megtartott zsinat tradíciója hihetőnek tűnik, hiszen az időpont megfelelő lehetett arra, hogy az április 23. után az Esztergomból hazaérkező prépost ismertesse a szepesi klérusnak az egyházmegyei zsinaton történeteket, mindenesetre e töredékes adatokból még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.

Az 1521-es zsinatról a 24 szepesi plébános testvérületének 1520 óta vezetett jegyzőkönyve számol be. Ezzel kapcsolatban érdekes, hogy bár a jegyzőkönyvet vezető Georg Mollerről *Matricula Molerianan*ak nevezett forrás részletelesen számol be a prépost és a plébánosok közötti viszony alakulásáról, Horváth János 1544-ig tartó prépostsága alatt újabb zsinat megtartását nem említi. Úgy tűnik a rendszeres zsinattartás gyakorlata a Szepességben legkésőbb a 16. század elejére megszűnt. A préposti zsinat a Moller által írt feljegyzésekben, mint a plébánosokkal szembeni kényszerítő eszköz jelenik meg, amelyet Horváth János prépost kénye-kedve szerint hív össze.⁵¹ Érdekes, hogy a szepesi klérus ősrégi kiváltsága, amely szerint nem volt köteles részt venni az egyházmegyei zsinaton, komoly nehézségeket okozott akkor, amikor a prépost jogtalanul tartott követeléseivel szemben kellett védelmet találni. A prépostnak alá nem vetett olasz valamint szepesi plébánost ezért a testvérület képviselőjének és védelmezőjének (*os et tutor*) tartották, hiszen azok a plébánosok panaszait tolmácsolni tudták az esztergomi zsinaton.⁵²

A préposti címről lemondó Horváth János helyébe kinevezett Váraljai Szaniszló pécsi püspök a megérkezése után, 1545 júniusában zsinatot hívott össze székhelyére. A zsinatról a meghívólevél,⁵³ illetve az azon résztvevők liturgikus kötelességeit összeíró zsinati rendtartás maradt fenn,⁵⁴ a lefolyásáról nincsenek információink. Kérdéses, hogy az 1545-ből fennmaradt zsinati rendtartás

49 A meghívólevél 14-ét tűzte ki kezdőnapként. *Wagner, C.*: *Analecta* i. m. I. 378. A zsinati rendtartás a kezdőnap mellett megadja a zsinat tartamát is. *Péterffy, C.*: *Sacra Concilia* i. m. I. 298–302.

50 *Wagner, C.*: *Analecta* i. m. I. 382–383.

51 1539-ben például miután a böjti időszakban tojást evett, megjegyezte: „Ego nunc pro festo S. Georgii synodum celebrabo et mandabo omnibus plebanis libere ova per Quadragesimam manducare” (*Wagner, C.*: *Analecta* i. m. II. 227.), ugyanezen évben utasította az esztergomi érsek, hogy a prépost zsinatokkal és elviselhetetlen terhekkel ne terhelje a szepesi klérust (uo. 228), 1541-ben a tervezett préposti zsinatot a szepesi klérus a prépostnak önként nyújtott adománnyal (*subsidium*), kerülte el (*Hradszky J.*: A 24 királyi plébános i. m. 82–83.)

52 *Hradszky J.*: A 24 királyi plébános i. m. 69; *Pirhalla M.*: A szepesi prépostság i. m. 197.

53 *Wagner, C.*: *Analecta* i. m. I. 378.

54 *Péterffy, C.*: *Sacra Concilia* i. m. I. 298–302.

csupán erre az egy alkalomra elkészített menetrend volt-e, vagy a régebbi gyakorlatot elevenítette fel. A régebbi gyakorlat mellett tanúskodna a zsinat időtartama, a késő középkorban használatos zsinati előírások (*ordines synodales*) szerint az egyházmegyei zsinatok a korábbi 3–4 napról 1–2 naposra rövidültek.⁵⁵ Mindenesetre nehéz megmondani, hogy az 1545-ben tartott zsinat, milyen *ordo* szerint folyt le, a fennmaradt rendtartás nem a zsinat teljes menetrendjét csupán a zsinaton résztvevő plébánosok szerepét rögzítette a zsolozsmákon, miséken, valamint a szintén a zsinat részét képező körmenet során. Így a zsinat tartalmi részeiről (a zsinatot bevezető prédikáció, az egyházfegyelem felmérése, a klérus panaszainak meghallgatása, a zsinati határozatok ismertetése) e forrásból semmit nem tudunk meg, ellenben részletes információkat kapunk a zsinat liturgikus részéről. A zsinat résztvevői már szombaton megérkeztek és közösen mondták el a vecseryét. A következő három reggel misével kezdődött és az előirt rend szerint folyt a zsolozsma a nap további részében. A zsinat leglátványosabb része kétségkívül a körmenet lehetett, melyre hétfőn került sor, és amelyen plébánosok testvériségeik szerint vonultak fel, őket követték a kanonokok, a zsolozsmát az egyik plébános, a kubachi, a misét pedig a lublói végezte.⁵⁶ A zsinat a következő nap, vagyis kedden ért véget.

1545-ben zajlott az utolsó olyan ismert préposti zsinat, amelyet saját elhatározásából hívott össze a szepesi prépost. 1560-ban Paulinus Péter prépost, címzetes csanádi püspök már az esztergomi érsek megbízottjaként hívta össze a szepesi klérust.⁵⁷ Három évvel később pedig utóda, Bornemissza György (1561–1584) prépost egyenesen a Nagyszombaton tartandó generális szinóduson való személyes vagy képviselők útján történő részvételre utasította a joghatósága alá tartozó, a katolicizmus mellett kitartó, jelentősen megfogyatkozott klérust.⁵⁸ A szepesi klérus akkor már 300 éves szabadságát, miszerint nem volt kötelezhető az egyházmegye központjában tartott zsinatokon való részvételre, a politikai és vallási változások okozta helyzet alapjaiban írta felül.

55 *Zilynská, Blanka*: Ceremoniál středověkých synod. Kanonické předpisy a česká realita konce středověku. In: Rituály, ceremonia a festivity ve Střední Evropě 14. a 15. století. Szerk. Nodl, Martin – Šmahel, František – Kowalský, Kryštof. Praha 2009. 481–493.

56 *Péterffy, C.*: Sacra Concilia i. m. I. 301.

57 *Wagner, C.*: Analecta i. m. I. 382–383.

58 *Wagner, C.*: Analecta i. m. II. 260., *Hradszky J.*: A 24 királyi plébános i. m. 167.

Összegzés

A szepesi prépost szinódusairól, gyűléseiről szóló források áttekintése nyomán világossá vált, hogy a préposti zsinatok szokása a 13. század második feléig nyúlik vissza, de az intézmény három évszázados története alatt jelentős változásokon ment át. Kezdetben a préposti zsinat csupán az egyházmegyei központtól távol lévő klérus hatékonyabb irányítását és ellenőrzését szolgálta az esztergomi érsek tudtával, sőt támogatásával, hiszen azt a szepesi plébánosok és a prépost között 1268-ban kötött egyességben maga tartotta megőrzendőnek. A préposti zsinat fontos közvetítő szerepre tett szert a 14. század folyamán az egyházmegyei zsinati határozatok helyi klérus számára történő közvetítésével. A 15. század elején azonban már kellemetlenséget okozott a politikai okokból megtört tekintélye helyreállításán fáradozó Kanizsai János érseknek, hogy a szepesi klérussal csak a prépost közvetítésével tudott kapcsolatba kerülni. Az is feltűnő, hogy a préposti szinódus a 15. században már nem látta el hatékonyan közvetítő feladatát, a legújabb érseki határozatok többé nem jutottak el a Szepességbe. Ezzel szemben a század derekán Stock János a szepesi prépostok több más kiváltságával együtt a zsinattartás jogát is a préposti autonómiája eszközeként tekintette, elérte pápai megerősítését, és az egyházmegyében érvényes zsinati határozatokat kiegészítő saját státutumokat adott ki. Mindezek ellenére a 16. század elejéig, semmi nem tanúskodik arról, hogy az esztergomi érsekek sérelmezték volna a szepesi prépostok eme kiváltságos helyzetét. A Mohács előtti évtizedekben annál erőteljesebben jelentkezett a nézeteltérés, de Horváth János prépostnak még a legfelsőbb (pápai) fórumon is sikerült megvédenie a zsinattartás jogát Bakócz Tamással szemben. Hozzá kell tenni azonban, hogy a préposti szinódust már egyetlen prépostnak sem sikerült olyan tartalommal megtöltenie, mint Stock Jánosnak. A reformáció terjedésével az egyes prépostok éppen a zsinat intézményét próbálták felhasználni a katolikus hit védelmében, de ez az eszköz nem bizonyult túlságosan hatékonynak.

Jonica Xénia

A (nép)misszió mint a ferences pasztorációs tevékenység alapvető gyakorlata. Adalékok az erdélyi ferencesek „lélekmentéséről” a két világháború közötti időszakban

Bevezető

Mint ismeretes, a ferences rend karizmájával – az evangélium szerinti élet mellett – igen szorosan összekapcsolódik a prédikálás, a bűnbánattartás hirdetése. Ezek a missziókban, vidékeinken pedig a népmissziókban különösen meghatározó szerepet tölthettek be. Ez a ferences örökség nem a századok születe szükség eredménye, hanem gyökere visszavezethető a rendalapító szándékáig.

Az erdélyi ferencesek több száz éves értékes múltjában kitörölhetetlenül jelen van a missziók sajátos területe, amely több téren is megvalósult: pl. a tanításban, a betűi szolgálatában stb.¹ P. Imets Károly OFM (1884–1967) egykori tartományfőnök írja: „Az elmúlt időkben szokásos területe volt Rendtartományunknak az iskola. Őszinte elismerés kísérette ezt az értékes missziós munkát úgy a társadalom, mint az Egyház és a szülők részéről. Erről a missziós területről leesorultunk, hogy annál több felkészültséggel szolgálhassuk a népmissziók ügyét.”² Az egyházi iskolák államosítása után az erdélyi ferencesek ta-

1 Itt különösen is a 17. században működő Kájoni-féle nyomdára gondolunk, majd annak a 20. századi kolozsvári „utódjára”, a Szent Bonaventura Nyomdára. Mindkét nyomda olyan században, olyan társadalmi és politikai berendezkedésű korban állt az erdélyi magyarok szolgálatában, amikor a legnagyobb szükség volt a magyar kultúra, betűi és szó kialakítására, megtartására.

2 *Imets Károly*: Erdélyi Ferencesek Útja — A Rendtartomány Hivatalos Közlönye. Belmissziók 1. (1930) 3. Továbbiakban: EFÜ – RHK.

lentumaikat és karizmáikat nem helyezték nyugállományba, hanem felismerték az idők jeleit és a kor szükségleteit, ugyanakkor regulájukhoz hűségesek maradv a népmissziót választották a lelkek felemelésére.

Az ezen a téren való aktív jelenlétet mi sem bizonyítja jobban, mint a viszonylag rövid időn belül megtartott népmissziók igen magas száma. Az 1930 és 1936 közötti években a ferences atyák Erdélyben bő háromszáz missziót, lelki gyakorlatot, és triduumot tartottak.³ Ezt közel negyven ferences atya végezte. A helyszínek, dátumok gondos feljegyzésének köszönhetően ezek a népmissziók jól dokumentáltak.⁴

A felkéréseknek eleget tenni nagyon intenzív munkát igényelt. Erről árulkodik a már említett rendtartományi közlöny, a *Missionarius franciscanus*, mely arról számol be az 1934. április–június hónapok történéseinek összefoglalásakor, hogy a belmisszió területén a ferences atyáknak annyi dolguk akad, hogy alig győzik végezni. Kiderül, hogy az sem ritka eset, hogy egy-egy népmisszió-tartás felkérésének nem tudnak eleget tenni.⁵

Az Erdélyi Ferences Rendtartomány Kormánytanácsa ezeket a szempontokat szem előtt tartva belföldi misszionáriusoknak nevezte ki P. dr. Trefán Timótheust OFM, P. Máthé Özséb OFM, P. Lukács Manszvét OFM és P. Vargha Iréneusz OFM atyákat,⁶ akik az évek során meghatározó alakjaivá váltak az erdélyi népmisszióknak, a plébániai közösségek számára pedig ismerős hangok voltak. A kinevezett atyák közül különösen is kiemelkedik Lukács István P. Manszvét, akit később a missziósok dékánjává is megválaszt a Rendtartomány Kormánytanácsa.⁷ P. Manszvét közel két évtized alatt 500 triduumot, lelki gyakorlatot és missziót tartott Erdély szerte, amit ő közismerten „lélekmentésnek” nevezett.⁸

P. Lukács Manszvét a két évtizedes népmissziós szolgálati tapasztalatait igyekezett a lehetőségekhez mérten megosztani elsősorban népmisszióban szolgáló társaival, és mindenkivel, aki akkor, vagy netán napjainkban érdek-

3 Az eddig talált források alapján való összesítés, különösen is az EFŰ – RHK (1930–1936) folyóiratban közölt adatokra támaszkodva.

4 Az eddig felhasznált primer forrásként az EFŰ – RHK, a Gyulafehérvári Érseki Levéltár (továbbiakban: GyÉL) és a különböző erdélyi ferences kolostorok még fel nem dolgozott iratanyaga szolgált.

5 Vö. *Máthé Benvenuto – Ferencz Vilmos*: EFŰ – RHK. Missziók 1. (1934) 38.

6 *Imets K.*: Belmissziók i. m. 3.

7 Vö. Máthé B., Ferencz V.: Missziók i. m. 39.

8 *Viczián János*: Lukács István Manszvét OFM. In: Magyar Katolikus Lexikon VIII., Diós István (szerk.). Budapest 2003. 228.

lődést mutatna a hasznos megglátásai iránt. Az alábbiakban P. Manszvét azon javaslatait tárjuk az olvasó elé, amelyek nélkülözhetetlen elemei voltak a sikeres lélekmentő napok megtartásának. A missziós alapelvek témakörben a ferences atya szemszögéből tájékozódhatunk arról, hogy a két világháború közti időszakban Erdély katolikus hívei miben is részesültek 8–10 napon keresztül, egy-egy népmisszió alkalmával. A továbbiakban kísérletet teszünk a népmisszió nélkülözhetetlen erényeinek, a ferences prédikáció alapvető szerkezeti és tartalmi felépítésének, a népmissziót végző atyák felhatalmazásainak ismeretetésére, valamint egy rendi közlöny bemutatására azzal a szándékkal, hogy betekintést nyújtsunk az erdélyi ferencesek népmissziót végző áldásos szolgálataiba.

1. Missziós alapelvek

Az 1941-ben megjelent *Kövess engem* című, Manszvét atya missziós beszédeit tartalmazó III. kötet végén a függelékben találunk egy részletes összefoglalást a népmissziók szervezésére vonatkozólag.⁹ Eddigi kutatásaink során még egy olyan forrás van, amely hasonló útmutatásokat foglal magába, ez az 1931-ben a kolozsvári rendi nyomdában kiadott kis füzet,¹⁰ amely olyan praktikus útmutatásokat, vagy ha úgy tetszik, tanácsokat tartalmaz, amelyek addig nem voltak ismertek. A nyomtatványt Manszvét atya Mailáth püspök kérésére szerkeszti, s ezzel „rég hiányt pótol”, mivel nemcsak az erdélyi ferences atyák vállaltak aktív szerepet a népmissziókban, használva a tapasztalatait, hanem az Erdélyi Papi Missziós Egyesület is eredményes szolgálatot végzett az erdélyi hívek életében. Ezért is volt már nagyon időszerű a népmisszió megszervezésének, lebonyolításának sarkpontjait közzétenni, úgy a lélekmentő napokat kérő és szervező plébánosok, mint a missziót végzők számára.¹¹

9 *Lukács Manszvét: Kövess engem* III. Szent Bonaventura nyomda, Kolozsvár 1941.

10 *Lukács Manszvét: Népmisszió. Utmutatás a népmissziót rendező főtisztelendő papság részére.* Szent Bonaventura nyomda, Kolozsvár 1931. Továbbiakban: NUNRFPR.

11 Az erre vonatkozó forrás egy jegyzőkönyvi bejegyzés, amely 1930. július 11-én keletkezett Csíkszeredában az „Erdély-egyházmegyei Papok Misszióegyesületének évi rendes közgyűléséről”, ahol maga Mailáth püspök úr jelen van. A II. napirendi pont alatt – az egyesület elnökének a felkérésére – felszólalt P. Lukács Manszvét ferences atya, aki felolvasta „rövid, értékes értekezését a missziótartás előzményeiről, előkészítéséről és lefolytatása- illetve kihasználásáról.” Az igen gyakorlati és hasznos útmutatók felolvasása/ismertetése után „több hozzászólás után a közgyűlés arra kéri a kitűnő missziós atyát, hogy a fenti tárgyra vonatkozó összes gya-

Ezt a ferences kiadást követte az 1941-ben a kolozsvári Szent Bonaventura nyomdából a P. Manszvét missziós beszédeit tartalmazó könyv harmadik kiadása, azzal a lényeges különbséggel az első két kötethez viszonyítva, hogy a harmadik könyv vége a már említett függelékkel lett kiegészítve. A 36 oldalt magába foglaló részben Manszvét atya – kiegészítve az előző kiadványát – részletesen fejt ki a missziós alapelveket, a misszió vezetését, a beszédek felépítését és tartalmát, s mindezt bőséges szentírási helyek megjelölésével, hogy a lélekmentést végző atya felkészülését ezzel is elősegítse. Ebben, mintegy összgezéseként a lélekmentő szolgálatának, „*Missziós alapelvek*” cím alatt tíz szempontot sorol fel, valamennyinek külön alpontokat rendelve, hogy minél érthetőbben és eredményesebben ossza meg alapvető gondolatait a misszió legfontosabb elemeivel kapcsolatosan, hogy ezzel is segítse a missziós szolgálat eredményességét. Ezeket törekszünk összefoglalni az alábbiakban.¹²

1. „A misszió a néptömegek lelkigyakorlata”. Ebben a meghatározásban a lélekmentés célkitűzése is szerepel – korabeli fogalommal élve – a néptömeg kereszténnyé tétele, azaz a cél az, hogy az adott egyházközség tagjai minél nagyobb számban vegyenek részt a missziós gyakorlaton. A misszióra vonatkozólag az alpontokban kifejtésre kerülnek az alábbi megállapítások:

- a) Misszióra mindig és mindenütt szükség volt és szükség lesz, magyarázatként pedig az szolgál, hogy ez a tömeglelkipásztorkodás leghatalmasabb eszköze, s mindezt az egyház jog is megerősíti 1349. kánoni bejegyzésével, ahol a tíz évenkénti népmisszió megszervezése javasolva van.
- b) A misszió sikere a lelkipásztorkodástól függ, hiszen a tapasztalat szerint a hívek „bámulatosan gyorsan felejtnek”, így a helyi plébános mellett szükség van a Katolikus Akció¹³ apostolaira, akik fenntartják a missziós lelkesedést, megújítják a plébánia közösségi életét, felrázzák a közömbös lelkeket. Manszvét atya a népmisszió előkészítésében, annak folytatásában, va-

korlati tapasztalásait könyv alakban jelentesse meg, mégpedig minél hamarabb. Kegyelmes atyánk erre a könyvre már előre örömmel ígéri az „imprimatur”-t. A forrás helye: Gyulafehérvári Érseki Levéltár, In: Püspöki iratok 2850/1930.

- 12 Az összefoglalásban a szó szerint átvett részeket idézőjelek közé tesszük, de alapvetően törekszünk a fontosabb elemek tömörítésére.
- 13 A Magyar Katolikus Lexikon értelmezésében: Actio Catholica (lat. 'katolikus tevékenység'): a hívők közreműködése a papság apostoli munkájában, a II. vatikáni zsinat (1962–1965) után laikus apostolkodás szervezett és irányított formában. - Tevékenységi köre mindazt magában foglalja, amire az Egyház apostoli küldetése szól, ennyiben különbözik a társulatoktól és egyesületektől, melyek csak egy-egy konkrét területen tevékenykednek. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/A/Actio%20Catholica.html>. Letöltve: 2019. okt. 25.

lamint az igazi lelkipásztorokodásban fontos szerepet szán a Katolikus Akciónak, hiszen állítása szerint „ha nincs, hovatovább esik a misszió ereje, egyre nehezebben lehet missziót tartani.”

- c) A misszió a lelkipásztorokodás határa és a Katolikus Akció kezdete, mert – a népmissziós ferences szerint – a hit, az imaélet, egyáltalán a keresztény élet megalapozását egy jó misszió megtartásával lehet elkezdni. Tapasztalata szerint a mindenkori missziós aggódva prédikál, hiszen a kezdeti lelkesedés után biztos a visszaesés is, főleg, „ha nem vállalják a felelősséget a misszió gyümölcseiért lelkes világi apostolok.” Nyomatékos felhívása a következő: „Értsük meg a pápa és az idők parancsszavát, a katolikus akciót.”
- d) A Katolikus Akció, azaz a világi apostolok iskolája tagjainak szükséges – nem a missziókor, hanem más, legalább 3–4 napos program alkalmával – lelkigyakorlatot tartaniuk, mert ez szolid imaéletre és erényekre vezeti őket. A lelkiéletük további táplálása pedig otthonaikban kell megtörténjen. A hívek rendszeres lelkigyakorlatokon való részvételi lehetősége azonban megoldásért kiált. A ferences atya meglátása szerint a kor adottságai nem kínálnak más lehetőséget, mint a kolostorok, plébániák, templomok, katolikus intézmények használata, elsősorban a tágas helyiségeik miatt. Külön kiemeli azt a sürgős helyzetmegoldást, miszerint „Székelyföldön okvetlenül kell egy nagy, és a megyéken két kisebb lelkigyakorlatos ház”. S mind ezt a sürgős helyzetet „százvezrek üdve és az egyházközségek élete sürgeti”, mi több, e nemes ügy megkívánja, hogy „neves világi vezetőink álljanak a lelkigyakorlatos mozgalom élére.”¹⁴

A holland példát dicsérve, ahol az egykori igazságügyi miniszter kilenc másik köztisztviselővel álló világgal felkarolta a lelkigyakorlatok fontosságát, bátorító szavak hangzanak a hazai viszonylatban való kivitelezésre is. Mindezt azzal alátámasztva, megérvelve, hogy „amíg a vezetők példája késsik, nincs jogunk semmi panaszra, mert lelkigyakorlatok nélkül nincsenek apostolok, apostolok nélkül nincs katolikus akció, katolikus akció nélkül meddő minden hivatalos és tömegmunka. Nem segít rajtunk semmi emberi hatalom, halálra ítéljük még az eucharisztikus mozgalmat is, mely ép-

14 Itt ösztönzőként a következő nemzetközi példa szerepel: „Hollandiában 1884 – 1906. jún. 10-ig csak 1277 világi, tehát évente alig 57 végzett lelkigyakorlatot. 1906. jún. 10 – 1922 végéig 2.455.051, tehát évente 145.350 világi. Ma a holland katolikusok 13%-a. Élére állott Regout Róbert, az 1911-ben elhunyt igazságügyi miniszter 9 nemes lelkű világgal.”

pen a világi apostolok hiányán bukott meg nálunk.” Összesítésként azt a megállapítást írja le P. Manszvét – ami a missziózás egyik attribútuma is –, miszerint a „népmisszió lényegében alapvető, durva munka, roham a tömeg megfogására, a hitélet megalapozása és megelevenítése.” Továbbá, folytatja, hogy „a tömeg soha nem szárnyal, soha nem támaszt magas lelki igényeket, sohasem vezet, soha nem vágyik apostolságra a családi élet keretein kívül.” A gyakorlat szerint e tömeges magatartás ellen a leghatékonyabb út a parancsok útja, s erre a célra van a missziós terv is kialakítva. Ide kívánczodik megemlíteni azt is, hogy a „durva munka” jelző mellett a „finom munka” is nyomon követhető akkor, amikor a lelkek izzó lelkesedéssel hallgatják az alapos készüléttel elmondott beszédeket Máriáról, Krisztusról, Oltáriszentségről, a szent keresztről és a katolikus akcióról. A ferences missziós nem zárja ki annak lehetőségét, hogy „talán lesznek, akiket éppen ezek a beszédek indítanak el az egész kereszténység és apostoli élet felé.”

- e) A népmisszió a lelkigyakorlatok rövidített formája és a Katolikus Akció eszköze, ugyanis a népmisszió – P. Manszvétra hivatkozva – a lelkigyakorlatból kölcsönözte a felépítését és minden eszközét, azaz a lelkigyakorlat szerkezeti és tartalmi elemeit alkalmazza – azzal a különbséggel, hogy kihagyta az apostolok, vagyis a Katolikus Akció tagjai nevelésére és a keresztény tökéletesség témáinak – cselekedet, beszéd, gondolkodás – a megismertetésére vonatkozó részeket. Mindezt abból a megfontolásból, hogy „az apostolok nevelése nem tömegmunka.”

2. A népmisszió célkitűzése ugyanaz, mint Keresztelő Szent János küldetése, a puszta kiáltónak szava: „készítsétek az Úr útját”. Ennél a pontnál egyértelműen a bűnbánaton van a hangsúly, ami a népmisszió „szívverésének” egyik alkotója a szentáldozás és a liturgikus ünneplések mellett. A további célkitűzések között találhatjuk még az alábbi szempontokat is:

- a) Komoly bűnbánattal rendezni a múltat, mivel az ismert népmissziós szerint ez lenne a lélekmentő napok legsajátosabb feladata.
- b) Szorosan ide kapcsolódik az a végcél is, hogy a missziós napok hatására meginduljon a keresztény élet, aminek egyik látható és érezhető jele a gyakoribb szentáldozáshoz való járulás.
- c) Ebben az alpontban van megjelölve a missziót végző atya elengedhetetlen feladata, vagyis a szentségek kiszolgáltatása, amit a Katolikus Akcióról szóló lelkesítő beszéde követ, majd „átadja a szerepet a plébánosnak és Krisz-

tus világi apostolainak, amint Szent János is Jézushoz küldte tanítványait: Íme az Isten báránya...”

Manszvét atya a népmissziót „csonka lelkigyakorlatnak” nevezi, annál is inkább, mert alázatossága, jártassága azt sugallja, hogy nem csak a missziót tartó atyákon múlik a „termés”, ezzel mintegy lezárva a missziót az adott közösségben, hanem épp ellenkezőleg. Állítja, hogy „egy alázatos ujjmutatással” illik befejezni, lezárni az otlétet, tolmácsolva a következőket: „a jövő a ti kezetekben van, Krisztus papja és világi apostolai. Az egész lelkigyakorlat, az egész keresztény élet a ti hivatásokat.” A ferences népmissziós egy korábbi kiadványában¹⁵ a népmisszió lezárására a következő – hasonló – útmutatást javasolja: „a misszió befejezése nem jelenti a misszió végét, sőt a 8–10 nap csak a beindítás volt.”¹⁶ A ferences atya tisztázza, hogy kié a felelősség a missziót követő időszakban, és mit takar ez a lelkipásztori felelősség. A misszió utáni munka a helyi plébános vállára és lelkiismeretére van bízva. Az ő feladata, hogy „hivatkozzék gyakran a missziós beszédek tartalmára (...) kérje számon a híveitől, hogy ama ígéretet, mit a misszió alatt tettek, beváltották-e? Ha nem, szelíden dorgálja meg őket és komoly méltósággal figyelmeztesse ígéretük kötelező voltára.” Tegyen meg mindent, hogy az elvetett magvak gyökeret verjenek és értékes gyümölcsöt teremjenek. Imádkozzék gyakran híveivel a misszió áldásainak maradandóságáért.”¹⁷ Kétségtelen tehát, hogy a „lélekmentésre” szánt napok befejezése után kezdődik el igazán a munka. A valódi misszió akkor veszi kezdetét.

3. A misszió eszközei az ima, a szentségek és a szentelmények, mert a bölcs népmissziós szerint a „remekbe készült nagy beszédeknel is fontosabb a misszió és a lelkek vezetésére a hirdetés és a glossza”,¹⁸ amelyeknek a központi témája a megjelölt missziós eszközökre való buzdítás, azokban való részesülés. A hirdetés és a glossza elhangzása a reggeli és az esti beszédek elé van időzítve, hogy a hallgatóság mintegy ezzel is állandó mozgásban legyen tartva.

4. A misszió dinamikáját a következőkben határozza meg: a misszió első felében a szentgyónás, szentáldozás és csoportoktatások, míg a hátralevő részben

15 NUNRFPR.

16 NUNRFPR, 19.

17 Uo. 19–20.

18 Jelentése: Rövid hitoktatás a parancsokról, keresztútról, rózsafüzérről, az Oltáriszentségről, valamint szentírási részek magyarázat.

a „hatalmas ünnepek” megtartása kap nagyobb hangsúlyt.¹⁹ A tapasztalat szerint „ez a három (tudniillik: szentgyónás, szentáldozás, csoportoktatás) mozgatja a tömegeket és mindháromra föltétlenül szükség van.” Ez azért fontos, mert a lélekmentő napok alatt állandó buzdítás történik a gyónás szentségéhez való járulásra, valamint a már szentáldozásban részesülteket is sarkallja az Eucharisztia minél gyakoribb vételére. A csoportoktatások – a vezetők, öregek, asszonyok, férfiak, legények, leányok, asszonyok-lányok, férfiak-legények számára – nem titkolt szándéka a családi élet megszentelése és a Katolikus Akció megszervezése, előkészítése.

5. A nyolc napban megjelölt közös népmisszió megtartása a meglévő missziós típusok közül a legösszetettebb, mivel nem feltétlenül konkrétan nyolc napon át történik, hanem 8–10–12 napot is felölel, annak megfelelően, hogy a csoportoknak szánt szentbeszédnek milyen felosztásban hangzanak el. Ugyanakkor a gyermekmisszióra is külön hangsúly kerül.

6. „Lehetetlen a misszió egész szépségét és erejét kifejezni, ha csak egy misszionáriust kérünk” – állítja Manszvét atya a gyakorlat alapján – mivel a misszióvezetés, a glosszázás komoly készüléket és jelenléteket igényel, ebből kifolyólag P. Manszvét indokoltan teszi fel a kérdést: „és akkor ki végzi az olvasómagyarázatot, misemagyarázatot, keresztutat, és ki gyóntat, ha csak egy misszionárius áll a közösség igényeit teljesíteni?” Ez a felvetés érzékeny és lényeges adalék, amire, ha nem történik időben való odafigyelés, gondos szervezés, akkor „vagy a misszió szenved, vagy a lelkiismeretesség idejekorán tönkreteszi a misszionárius egészségét”, ezért tanácsos, hogy „bízzuk a döntést a misszióvezetőre.”

7. A misszió legfontosabb feladataként újra és újra a „jó gyóntatást” jelöli meg. P. Manszvét külön alpontot szentel e lényeges szentséggel való élésnek, főként azért, mert a jó gyóntást egy „alapos gyónási oktatás (a gyónásról, a parancsokról, kibékülésről, csoportoktatásokról és az örök igazságokról)” kell, hogy megelőzze, nem mellékesen mindehhez tapasztalt gyóntatók is szükségesek.

19 P. Manszvét javaslata a körmenetekre vonatkozólag a következő: „Mária körmenet. Mária szoborral, fehér ruhás leánykakkal... A nép Mária-dalokat énekel. Körmenet a már megáldott missziós kereszttel. 6–8 legény viszi. 10–20 leány égő gyertyával kezében körülveszi. A nép a kereszttel összhangzásban lévő énekeket énekel. A kereszt fel van koszorúzva. Körmenet az Oltárszentséggel. Ez fénypontja a misszióknak. Az utcák, hol a körmenet végighalad, megseperve, házak kivilágítva, mindenkinek kezében égő gyertya. Mindenik körmenetnél fontos a külső és belső fegyelmelés. E nélkül nincs hitvallás, hanem hitgúnyolás.” – NUNRFP, 18.

A tapasztalat szerint „a misszió igazában akkor kezdődik, mikor kezdenek jönni és addig tart, amíg a gyónók jönnek.”

8. Javasolt egy-két éven belül – komoly és alapos előkészítéssel, mert „ettől függ jórészt a siker és a sikertelenség” – úgynevezett renovációt, azaz misszió-újítást tartani. Az ismert népmissziós szerint ez a jelenség „200 éves szent szokás, melyet a Szentszék és a tapasztalat megerősített”, de elég az emberi gyarlóságra, a bűnre, és a szenvedély hatalmára gondolni, és máris érthető a lélekmentő napok szükségése renovációja.

9. A szórványban élő hívekre is gondja van a gyakorlott népmissziós ferences atyának, és meglátása szerint az ott élő hívek gondozására a legeredményesebb eszköz a misszió. Óvatosságra, tapintatosságra, és körültekintésre inti azokat, akik még nem voltak diaszpóra szolgálatában. Tapasztalata szerint az ilyen helyen „sok a tudatlanság, nagyobb az anyagiasság, nincsenek nagy lelki igények, sok az érvénytelen vegyes házasság, állandó a hitveszély.” Mindennek ismeretében az a javaslata, hogy „nagyon egyszerűen, nagyon egyszerű dolgokról kell beszélni – a missziós napok alkalmával –, így a katolikus hit, a keresztény házasság, a vasárnap megszentelése és a testvéri szeretet kell legyen minden prédikáció sarkpontja.” Azért is igényel különös odafigyelést a szórványba való ellátogatás és az otlét tartalmas kitöltése, mert P. Manszvét szerint „míg katolikus vidéken minden évben történik valami nagy rendezés, a szórványokban 40–50 évben valami” – talán túlzásként bélyegezhető e kijelentés, viszont a kor viszonylatait szem előtt tartva akár ma is valósnak bizonyulhat ez az állítás, látva manapság a szórványainkban történő „nagy rendezéseket.” Ennek tudatában akár „házzól-házra kell járni és összeszedni a veszendő félben lévő bárányokat”, valamint „a misszió után meg kell nevelni a Katolikus Akció vezéreit.”

10. Végül, de nem utolsó sorban a 10. missziós alapelveként a következő bölcs megosztást olvashatjuk: „a missziózás túlnyomóan Isten ajándéka és túlnyomóan tapasztalati tudomány. Minél szentebb valaki, annál inkább tapasztalhatja a kegyelem csodáit. Isten ajándéka a vaseségesség s a rátermettség is. A készültségnél sokkal többet ér a missziós tapasztalat, annál is inkább, mert akinek tapasztalata van, más szemmel tanul.”

2. Missionarius franciscanus

A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány 1930–1936 között adta ki az *Erdélyi Ferencesek Útja – A Rendtartomány Hivatalos Közlönye* című kiadványt, amelyben 1934–1936 között helyet kapott egy úgynevezett Missionarius franciscanus című rovat.²⁰ Az itt található bejegyzések kifejezetten a népmissziókra fókuszáltak és olyan lényeges témaköröket érintettek, mint a hithirdető feladata, népmissziós erényei, vagy, hogy mitől válik ferences jellegűvé egy prédikáció stb.

2.1. A népmissziós nélkülözhetetlen erényei: alázat, önmegtagadás és a szeretet

A missziós „fegyverzetének” egyik fő alkotóelemét képezik az erényei. A szóban forgó rovat III. fejezete nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a hithirdető nem más, mint Krisztus küldöttje, megbízottja, megszemélyesítője, így személyisége a krisztusi jellemvonásokra kell hasonlítsón.²¹ A missziós jellemvonásai közül főleg az erényességet emeli ki. A rovat fényében kiderül továbbá az is, hogy a missziós célja a lelkek életszentségre való vezetése. Ezért is fontos a missziós személyes életútja, hiszen, ha őbenne nincs meg az, amit másoktól megkíván, akkor jogosan érheti kritika, sőt akár szemrehányás is. A rovat szerzője szerint csak azért tudtak az első ferencesek oly meggyőzően prédikálni, mert „életük élő magyarázat, élénk illusztráció volt ahhoz, amit hirdettek.” A missziós megbízatása révén kiválasztott, küldött, a világ világossága, aki példájával, szavaival építhet, vagy lerombolhatja addigi munkájának eredményét. A rovat szerzője mindezt a kijelentését egy szentírási idézettel hangsúlyozza, „Magad járj elől jó példával, a tanításban légy kifogástalan és komoly. Beszéded legyen találó, megcáfolhatatlan, hadd valljon szégyent az ellenfél, mivel semmi rosszat nem tud ránk fogni” [Tit 2, 7–8]. Egy missziós erényességét indokolta teszi továbbá az is, hogy hivatása „nehéz és veszedelmes (...) a kolostor falai a misszióban nem védik (...) dicséretekkel és hízelgésekkel könnyen komoly veszedelembé döntik azt, ki az erényességben nincs megszilárdulva.”²²

20 Továbbiakban: MF.

21 *Máthé Benvenuto*: MF 2. (1934). 51.

22 *Máthé B.*: MF 2 i. m. 51.

Egy következő lapszám e témát tárgyaló rovata az erények között az alázattal foglalkozik, hosszan elemezve annak fontosságát, és kiemelve azt a tényt, hogy „a misszionáriust könnyen körülrajongják, dicsérik, tisztelik, esetleg (elé gyakran) az igazság rovására hízelegnek neki – az ilyesmi képes a fegyelmetlen embert öntetszélgsre bírni, és ezzel már meglopta Istent, akinek egyedül jár minden dicséret.”²³ Így, mindennek tudatában minél inkább vigyázzon arra, hogy az alázatot a legmagasabb fokon gyakorolja, mert „minél alázatosabb, annál gazdagabb gyümölcsöt érlel.”²⁴

Az önmegtágadás erényére vonatkozóan ajánlatos figyelni arra, hogy a missziós életmódja ne legyen ellentétben tanításával. Tény, hogy „az ingyenc és falánk, a nagyszerű borismerő nem beszélhet nyomatékkal a mértékletességről, önfegyelmzéséről, a szegénység, a nyomor, vagy szenvedés türelmes elviseléséről.”²⁵ A rovat szerzője szerint a „lélekmentő” páter a nőekkel szemben fegyelmettséget kell tanúsítson, amit egyszerűen azzal érhet el, hogy hivatása, megjelenése, működése olyan magatartást kölcsönözzön neki, ami a leghalványabb próbálkozást is kizárja az ellenkező nem részéről.

Végül, de nem utolsó sorban, a rovatban a szeretet is az erények felsorolása közé kerül. A páli szeretethimnusz lényegi tartalmához hasonlítva leszögezi, hogy a missziós szeretetnélküli ékesszólása hiábavaló. A sorok szerzője továbbá hozzát teszi azt is, hogy „a szeretet már sokszor pótolta a szónoki szabályokat és módszereket.”²⁶ Szó esik továbbá a missziósok közötti rivalizációról. A rovat azt javasolja, hogy a mindenkori missziósnak a társaival szemben bárminemű rivalizálást kerülnie kell. Mi több „a missziós kolléga” sikerének úgy kell örülni, mint ahogy saját sikerének örül az ember. Tanácsos továbbá, hogy olyan esetben, amikor egyszerre folyik a közelben két misszió, nem szabad hallgatni a missziósnak a rossz szájbeszédre, amik a viszály, az elkedvetlenítés melegágyainak gyümölcsöző megteremtői tudnak lenni.

23 *Máthé B.*: MF 1. (1935). 11.

24 Uo. 11.

25 Uo. 11.

26 Uo. 11.

2.2. A ferences prédikáció alapvető szerkezeti és tartalmi felépítése

Miután már ismeretesek a népmisziós nélkülözhetetlen erényei, nézzük meg közelebbről azt is, hogy mit tartottak a ferencesek szem előtt egy prédikáció kapcsán, milyen jelzők mentén építették fel elmélgedéseiket.²⁷

1. „Nemcsak papok, hanem szerzetesek is vagyunk” – ebből a kijelentésből az következett, hogy a prédikációnak valamilyen ferencesi íze, színezete, arculata is kellett legyen, ezzel is hű maradv a rendi hagyományokhoz. Naprakészen érzékelték a múlt század atyái, hogy „mi nem a trecento népének beszélünk, hanem a 20. század emberének.” S itt kapunk választ arra a kérdésre is, hogy milyen témakörökkel is készültek a hívek számára a többnapos misszió alatt: „népünk életkérdéseinek minket is meg kell mozgatniok és foglalkoztatniok – a rázkódtatások hullámaint nekünk is kell éreznünk.”²⁸ Ezen kívül a katolikus hit és erkölcs alapvető igazságait tárták az adott közösség elé.

2. „Legyen vallásos” – itt tömören és lényegre törően azt a magyarázatot kapjuk, hogy a vallásosság álljon abból, amit a korabeli homiletika „kenetnek” nevezett. Érződjék a lélek megkenése, balsamozása, gyógyítása.

3. „Legyen pozitív” – s ez ismét a renndhez való hűséget is tükrözi, hiszen akkor nem lesz ellentétben Szent Ferencel, akinek az öröm alapvető tulajdonságai közé tartozott. Legfőbb szempont legyen inkább az erény, mint a bűn kiemelése, hangsúlyozása.

4. „Legyen prédikációnk egyszerű, könnyen érthető, és népszerű” – itt nem a retorika vagy a különböző szónoki fogások mellőzésére való utalást vagy buzdítást kell érteni, hanem azt a ferencesi egyszerűséget, mely elutasítja az affektáló fellépést: „nem helyes, ha pattogó színpadiassággal és művészi színpadi gesztusokkal, szemfogatással, hangrezgetéssel keneteskedünk.”²⁹ Ezek

27 Kiindulásként megemlíthetjük, hogy ez teljesen összhangban van Szent Ferencnek a prédikációra vonatkozó intelmével: „Arra is intem és buzdítom ugyanezen testvéreimet, hogy prédikációjukban, amelyet tartanak, legyen kipróbált és tiszta beszédük, a nép hasznára és épülésére, hirdessék nekik a vétkeket és erényeket, a büntetést és a dicsőséget, rövid beszéddel, mert rövid szót mondott az Úr a földön.” – Megerősített regula: IX. fejezet A prédikátorokról. In: Assisi Szent Ferenc írásai – Ferences Források Magyarul, Budapest 2018. 140.

28 Máthé B.: MF 1. (1936). 10.

29 Uo. 10.

helyett a prédikáció gerincét a tárgy, a hallgatóság és az alkalom (alkalmi, vasárnapi, vagy ünnepi) adta/határozta meg.

5. „A ferences prédikáció legyen szemléltető” – itt konkrét javaslat olvasható arra vonatkozóan, hogy a szemléltetés kiadhatatlan forrásaként a történelem és a természet képeinek használata a legkézenfekvőbb. A példák által nemcsak a hallgatóság figyelmének ébrentartása volt könnyebb, hanem a retorika művészi volta is érvényesült: „művészi feszültséget is idézünk elé.”³⁰

6. „Végre legyen beszédünk rövid, amint azt rendalapítónk is ajánlja” – a szerző önvizsgálatra indít, és kérdezve javasol szükség esetén reformot, különösen ami a prédikáció hosszát illeti: nem-e kellene ezen a téren „alapos reformot beindítanunk?”³¹

A rendi hagyomány szerint a prédikáló és annak prédikációja attól válik hitelessé, ha szüntelenül a ferences lelkiséghez van igazítva. Értjük ezalatt a bűnbánat, a szeretet, a hit, az egység, a misszió, a katolikus akció, és a harmadik rendben való részvételre buzdítást, amelyek igen-igen gyakori témaként kerültek elő a prédikációk során.³² Nézzük sorra a rovat szerkesztőjének szemzögéből, hogy mire is gondoltak a felsoroltak tükrében.

1. A bűnbánat: a hangsúly az élet jobbítására tevődik, a szerző pedig költői kérdésként teszi fel a következőt: „Nemde, ez ma is nagyon szükséges?”³³

2. A szeretet: a szószéken nagyon sok fontos buzdítás elhangzik, annál is több módon, stílusban jelen lehet lenni, azonban az elsőbbséget mindig a szeretet élvezi, és az ebből fakadó ottlétből származó gyümölcsöket kell megtapasztalhatóvá tenni.³⁴

3. A hit: minden kor társadalma, ha úgy tetszik, egyénenként találkozik, szembenéz a személyes, netán a közösségi hitet kívülről veszélyeztető támadásokkal. Szükséges „a tiszta hit fáklóját lobogtatni”, vigyázva arra, hogy ne a viszont-támadás, a vita legyen a válaszreakció, hanem épp ellenkezőleg – a sokrok szerzője szerint –, ennél sokkal többet ér a pozitív tanítás, hol a hit szépsége és ésszerűsége uralkodik.³⁵

30 Uo. 10.

31 Uo. 10.

32 Uo. 10.

33 Uo. 10.

34 Uo. 10.

35 Uo. 10.

4. Az egyház uniója: közismert Assisi szentjének hűsége az Anyaszentegyházhoz, ami hitének, lelkeségének a keretét biztosította. Éppen ezért is a ferences rend karizmájához tartozik az egységen való munkálkodás ott és úgy, ahogy a körülmények engedik. Mivel a missziós atyák számos olyan helyre kaptak meghívást, ahol a katolikus hívők mellett az adott közösség más vallásúakat is számontartott, így javasolt volt olyan szakirodalmat is olvasni, amelyből kellően informálódhatott az adott missziós a más vallásúak felfogásáról, hitük mibenlétéről. Ennek célja, hogy a szószéken eligazítással tudtak szolgálni az őket hallgató lelkek számára. A szerző – a tapasztaltakra támaszkodva – nota bene alatt jegyzi meg a következőket: „Nagyon jó volna, ha a teológián hasonló irányba a növendékeink kiképzést nyernének.”³⁶

5. A misszió: bár a ferences szónoklat ideális tere a külföldi misszió, az erdélyi atyák elsősorban az itthoni lelkekre koncentrálnak törekedtek a hitközségek „minden teremtményét” felkeresni, és menteni őket az örök üdvösségre. Megjegyzésként olvashatjuk, hogy „ez a tevékenység szépen beindult, csak fejleszteni kell állandóan.”³⁷ Ugyanakkor, külön felhívás, odafigyelés fogalmazódik meg a szórványokra vonatkozólag, amiről nem szabad megfélemedezni — „sőt ezekről igazán ne” — mivel ezek a filiiák számítanak a ferencesek legközelebbi és köteles missziós területének. S mindezt a tényt, olyannyira komolyan kell venni, hogy „ha másként nem lehet, gyalog is fel kell keresnünk a diaszpórákban élő híveinket és az üdvösség intelmeiben kell őket részesítenünk.”

6. A Katolikus Akció: ferences hagyományként és kötelelességként kerül említésre a rovat további felsorolásában a szóban forgó egyházi szervezet.

7. A harmadik rend: a prédikációk során „különös megemlítésre és aláhúzásra méltó”, hiszen e lelkeségi mozgalomhoz való kapcsolódás révén lehetőség van a hívek aktívabb bevonására az apostoli munkába.

Következésképpen megállapítható, hogy a ferences lelkeséget egy-egy prédikációban különösen az erények alkalmazása, az elhangzottak érthetősége, a szemléltető módszerek használata és a rövid terjedelem tükrözi vissza. Mindemellett a bűnbánat, a szeretet, a hit és az állandó egységre való törekvés, a peremvidéken élőkre való különös odafigyelés az, ami megadja a barnaruhás szónokok hitelességének esszenciáját.

36 Uo. 10.

37 Uo. 10.

3. A ferences missziós felhatalmazásai és kiváltságai

A Gyulafehérvári Érseki Levéltár püspöki iratait kutatva az 1933-as év 23–25. csomószám alatt az 1698. dobozban találtuk meg az erdélyi püspök, Mailáth főpásztor, 1933. február 20-án kelt levelét, amelyben felsorolja a missziósoknak kijáró engedélyeket és felhatalmazásokat.

A levélből tudomást szerezhettünk arról, hogy a népmisszió megtartásának egyik feltétele e szándék püspökségre való bejelentése, mivel így a püspök nyugodt lélekkel írhatta válaszként, hogy „a missziós atyának a plébánia területére való megérkezésétől a távozásáig terjedő időre, rendes joghatóságom és az Apostoli Szentszéktől nyert quinquennalis facultásaim alapján a következő engedélyeket és felhatalmazásokat adom meg.”³⁸

A terjedelmes kifejtésből értesülünk arról, hogy püspöki engedély szükséges a nyilvános körmenet és az éjszakai szentségimádás megtartására. Az a hívő, aki részt vett legalább a szentbeszédnek felén, teljes búcsóban részesült. A missziótartás alkalmával a gyóntató felmentést adhatott akár a gyónásban, akár a gyónáson kívül a magánfogadalmak alól, azonban nem adhatott felmentést vagy megváltoztatási jogot a tökéletes és örökös tisztaság, valamint az ünnepélyes fogadalmak alól, ha azokat valaki – márpedig rendszerint ilyen formában jött létre – *absolute*, azaz feltételek nélkül és 18. életévének betöltése után tette le. A lélekmentés ideje alatt nem lehetett feloldozni azokat sem, akik az eretnokségeket nyilvánosan vallották és szándékosan terjesztették a közönségben. Továbbá, az érvénytelenül kötött, csak polgári vagy a katolikus lelkész előtt megkísérelt vegyes házasságok érvényesítésére sem lehetett püspöki felhatalmazást kapni. Azonban az adott missziós a püspöki engedély révén visszavehette az Egyházba a hitehagyókat az abiuratio³⁹ bevétele és kellő feloldozás után. A tiltott könyveket olvasók annak ígéretében, hogy a jelzett könyveket vagy megsemmisítik, vagy az egyházi hatóságnak, gyóntatójának átadják, az üdvös penitencia elvégzése ellenében feloldozást nyerhettek annak ellenére, hogy engedély nélkül tudatosan olvastak, vagy tartottak maguknál cenzurált könyveket.⁴⁰

38 Püspöki iratok in GyÉL: 539/1933.

39 Helyen használata és jelentése: aberratio (eltévedés) < aberro (eltéved, letér az útról).

40 Vö: Püspöki iratok in GyÉL: 539/1933.

4. Összegzés

A fentiekben arra törekedtünk, hogy némi bepillantást nyújtsunk az erdélyi ferences népmissziók, még inkább a missziót megtartó atya prédikációinak jellemzőjére, szerkezeti és tartalmi felépítésére stb. Az akár 8–12 napot magába foglaló, az egész közösség belső életét a népmisszió által irányító ferences atyának jól megfontolt, hatásos módszerek és eszközök egész tárházával kellett rendelkeznie ahhoz, hogy a „lélekmentésnek” is nevezett napok, valóban a lelkek mentéséről, formálásáról szóljanak.

Mivel a szóban forgó téma – jelenlegi tudomásunk szerint – még nem volt kutatva, így a mostani „termés” egy kis szelete annak az információhalmaznak, ami az elmúlt félév során jutott el hozzánk, s feltételezzük, hogy még inkább szelete annak a forrástartalomnak is, amiről még nincs tudomásunk. Az erdélyi ferencesek népmissziójára vonatkozólag – a hatalmas számot magukban foglaló helyek, időpontok, a prédikációkat megtartó személyek mellett – lényegesnek tartjuk bemutatni azokat a fontos elemeket is, amelyek nélkül a ferences népmisszió nem lenne hiteles, vagy egyáltalán nem lehetne ferences jelzővel illetni. A módszeresen kidolgozott útmutatások eligazítóként szolgáltak a misszió megtartására felkért atya számára.

A fentiekben alapvetően három forrásanyagot jelöltünk meg, amelyek adalékként szolgálnak az erdélyi ferences népmisszió két világháború közötti időszakáról.

A missziós alapelvek, ahogy a névben is benne van, olyan nyilvánosság elé tárt vezérelvek, amelyek hiánypótlóként szolgáltak a népmissziót tartó és a népmissziót szervezők körében. Ezek elsősorban a lélekmentést tartóknak és tartókhöz szólnak. A tíz pontban összegyűjtött tételsorozat tartalma nem csupán száraz útmutatásként értelmezhető, hanem kiérezni a sorok mögül azt a ferences szívet is, amely fáradhatatlanul dolgozik a lelkek mentésén úgy közvetve, mint közvetlenül. Figyelmesen átolvasva a tíz pontot és azok alpontjait, világosan kidomborodik közülük néhány olyan téma, amelyek a misszió alapelveinek a hangsúlyos elemei közé sorolható. Itt különösen is a Katolikus Akció fennállására és hatékony tevékenységére utalunk, hiszen minden közöségben szükséges egy olyan „mag”, amely húzóerővel bír a csüggedt, közömbös lelkek körében. Ez a mozgalom illetékes részben a misszió előkészítéséért, s további létjogosultságukért a következőképpen emel szót az egyik ferences missziós atya: „kik tartják fenn a missziós lelkesedést, kik térítik meg a 10–

20–30 közönyös lelket, kik újíttják meg a plébániát, ha nem a világi apostolok?”⁴¹ A missziós alapelvek c) alpontja alatt is utaltunk P. Manszvét tapasztalatból fakadó azon következtetésre, hogy a missziósnapok elmúltával „biztos a visszaesés, ha nem vállalják a felelősséget a misszió gyümölcseiért lelkes világi apostolok”,⁴² azaz a Katolikus Akció tagjai. Egy másik sarkpont, amit kiemelnénk a megjelölt missziós alapelvek közül, az nem más, mint a „misszió dinamikájaként” megjelölt eszközök, azaz a gyónáshoz, szentáldozáshoz való járulás, a csoportoktatások, majd az utolsó napokban sorra kerülő liturgikus ünneplések. A szentgyónás lehetőségével való élés, amennyiben komoly a bánat, akkor nagyon sok múltbéli sebet tud gyógyítani, elrendezni, továbbá P. Manszvét szavaival élve: „megindítja a keresztény életet, és erre a gyakoribb vagy havi szentáldozást.”⁴³ Harmadik mérvadó szempontként a szórványközösségre vonatkozó tanácsokat emeljük ki. A sokéves gyakorlat bebizonyította, hogy a szórványok gondozására „a legeredményesebb eszköz a misszió.”⁴⁴ A ferences atya magyarázatként azt az érvet hozza fel, hogy a szórványokban megtapasztalt sok tudatlanság, nagy anyagiasság, lelki igénytelenségek, érvénytelen vegyes házasságok, egyáltalán maga az állandó hitveszély nagy odafigyelést igényel, ezért ajánlja, hogy a missziós atya „nagy tapintattal és körültekintéssel missziózzék.”⁴⁵

A második feldolgozott anyag a Rendtartomány Hivatalos Közlönyében olvasható missziós bejegyzések. Mivel ez több alkalommal is visszatérő téma a közlöny egyik erre a tematikára szánt rovatában, okunk van feltételezni, hogy bevált útmutatóról, keretszerkezet használatáról van szó, amire előszere-ttel hívták fel a missziósok figyelmét. A népmissziós nélkülözhetetlen érényei, a prédikáció(k) szerkezeti felépítésének pontokba való szedése, egyáltalán a ferences íz megízleltetése, sugárzása, a közösség ettől való átítatása mindmind komoly és megfontolt életúttal rendelkező személyt kívánt. A missziós nem önös elképzelései szerint, hanem a rendi hagyományokra támaszkodva, a forrásból való merítésből/táplálkozásból, ugyanakkor figyelembe véve a kor igényeit, törekedett hatékony aratást végezni minden adott lehetőség alkalmával.

41 Lukács M.: Kövess engem III. 296.

42 *Uő* 296.

43 *Uő* 296, 297.

44 *Uő* 296, 298.

45 *Uő* 296, 298.

Mindezt a sikeres munkát nagyban segítette a püspök által megadott felhatalmazások, engedélyek egész sora. Ezek olyan alapvető jogosultságok voltak, amelyeket rendes körülmények között az adott egyházmegyében csak a püspök gyakorolhatott, növelve ezzel is a jó értelemben vett pásztori tekintélyét, valamint az alkalom különlegességét. A szokás azt kívánta, hogy minden népmissziót meghirdetni kívánó plébános első lépésben engedélyt kért a püspökétől, hogy a szolgálatát töltő helyen e jeles napok megtartásra kerülhessenek, megjelölve az időpontot, a meghívott népmissziós nevét, és végül a missziós számára püspöki engedélyt és felhatalmazást kért, a már fent tárgyalt esetekre vonatkozólag. Bár volt alkalom arra is, hogy a püspök utólag, a népmisszió befejezését követő beszámolóból értesült a missziós napok megtartásáról, azonban – feltételezzük – a már általános jelleggel bíró püspöki felhatalmazás érvényes volt a népmissziósra minden egyes alkalommal, a plébános mulasztása pedig nem tette érvénytelenné a missziós által kiszolgáltatót lélekerősítő gyakorlatok hatásait.

Az erdélyi ferences népmisszió igen gyümölcsöző szolgálatot foglal magában, így minden újabb forrásra bukkanás után újra és újra rácsodálkozunk arra a nélkülözhetetlen szolgálatra, amelyet oly kiváló és szakszerű tapasztalattal és tudással végeztek a missziós atyák. A kutatás minden újabb információja – legyen az egy addig nem ismert népmissziós neve, vagy akár népmissziós helyszín, dátum, visszajelzés, útmutatás – állandó kíváncsiságra és további munkára ösztönöz, hisz „oly gazdag az erdélyi ferences múlt és akkora belső értékeket hordoz, hogy tiszteletet parancsol (...) feledésben nem maradhat.”⁴⁶

46 *Benedek Fidéi*: Az erdélyi Ferences Rendtartomány II. Gloria nyomda, Kolozsvár 2002.

Orbán Melinda

Maláriaállomások tevékenysége Kárpátalján a második világháború éveiben

1938-ban a Felvidék egy része és a mai Kárpátalja területe, illetve 1940-ben Erdély Magyarországhoz csatolása következtében jelentkező egészségügyi problémák új kihívások elé állították a magyar közegészségügy addigra már átalakulóban lévő rendszerét. A két világháború között elkezdtek kiemelt figyelmet fordítani a különböző betegségek megelőzésére. A betegségek megjelenését és elterjedését összefüggésbe hozták mindenekelőtt a környezettel és a szociális állapottal.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területének közegészségügyi viszonyait még nem vizsgálták részletekbe menően. A téma kidolgozása során a két világháború közötti és a napjainkban megjelent szakmunkák, illetve a különféle orvosi szaklapokban megjelent cikkek, publikációk kerültek feldolgozásra, valamint a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár ide vonatkozó iratanyagai. Felhasználásra kerültek internetes források, a Hungaricana közgyűjteményi portál, a World Health Organization és a Nobelprize.org honlapok. Ezek segítségével a témát érintő újságcikkek, a különféle betegségek és kórokozók tanulmányozásáért vagy éppen felfedezésért Nobel-díjban részesült kutatók adatai, a napjainkban a Föld egyes területein még mindig népbetegségnek számító fertőzések előfordulási arányai, illetve az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt tett intézkedések váltak ismertté előtünk.

Az 1920–1930-as években Magyarországon egyre elterjedtebbé vált a megelőzés gondolata. Szakmunkák jelentek meg a különféle betegségek leírásáról, azoknak a terjedési formájáról és megelőzési lehetőségeiről. A betegségek leírása mellett, tartalmazták a megelőzésére vonatkozó egészségügyi előírások betartásának fontosságát, itt elsősorban a ma már általánosnak tűnő higiéniai tanácsokra kell gondolni. Magyarországon jelenleg kiemelten foglalkozik a té-

mával Kapronczay Károly történész, akinek kutatási területe a magyarországi közegészségügy, orvostörténetírás és kutatás története, a magyar és az európai orvosképzés története, a lengyel menekültügy. Munkáiban az egészségüggyel kapcsolatos jogalkotással, az intézményi háttér fokozatos kiépülésével, a szakorvosképzéssel foglalkozik.

A két világháború között jelentek meg a Zöld Kereszt, az Orvosi Hetilap és az Orvostudományi Közlemények (az utóbbi mellékleteként) című folyóiratok. Ezekben a szakmai kérdések kerültek előtérbe (pl. a fertőző betegségek elleni védőoltások, az újabb tudományos vívmányok bemutatása). A 20. század első felének magyarországi járványaival és a járványügy fejlődésével kapcsolatban a napjainkban kiadott Magyar Epidemiológia című folyóiratban jelentek meg publikációk.

Az alábbiakban a malária mint betegség, annak 20. századi jelenléte, a felszámolására létesített maláriaállomások feladatai és tevékenysége kerülnek bemutatásra.

A malária kifejezés a latin „mal aria” („mal” rossz, „aria” levegő) szóból származik, ami rossz levegőt jelent. A köznyelvben használt egyéb megnevezései a mocsárláz, váltóláz. A betegséget kizárólag az Anopheles szúnyogfajok vagy más néven a maláriaszúnyogok közvetítik az emberre, melyek a csípőszúnyogok (Culicidae) családjába tartozó vérszívó rovarok. A Kárpát-medencében a megbetegedést elsősorban az Anopheles maculipennis fajcsoport tagjai terjesztették. A váltóláz fogalma alatt valójában több betegség húzódik meg, melyeknek tünetei, következményei, terápiája és sajátosságai is különbözőek. A lappangási ideje 9–21 nap, de akár több hónap is lehet. Jellemző lefolyású krónikus betegség, melyet a vörösvértesteket megfertőző Plasmodium család egysejtű élősködői okoznak. A Plasmodium geusba tartozó fajok közül 4 emelhető ki, ezek a Plasmodium vivax, a Plasmodium ovale, a Plasmodium falciparum és a Plasmodium malariae. A legveszélyesebb formáját a maláriának a Plasmodium falciparum okozza, amely az esetek döntő többségében halálos kimenetelű lehet. A betegség lázrohamokkal jelentkezik, súlyos szövődményei a lépduzzanat, az anaemia (vérszegénység), a szívritmuszavar, az agy- és tüdőödéma, melyek a vörösvértestek szétesése miatt alakulnak ki. A 20. század elején a heveny tüneteit meg tudták szüntetni, azonban nem voltak képesek a visszaesést meggátolni vagy a parazitát a szervezetből kiirtani. Magyarországon a fertőzött szúnyogok előfordulása július–szeptember hónapokra esett és jellemzően a Plasmodium vivax volt elterjedve. Azonban a Plasmo-

dium falciparum előfordult az északkeleti endémiás zónában, tehát érintette Kárpátalja területét is.¹

A betegség évszázadokra visszamenően endémiásan jelentkezett – tehát tartósan és rendszeresen előfordult – a meleg égöv alatt a sivatagokat kivéve. A 20. század elején a probléma érintette a Földközi-tenger partvidékét, különösen Spanyolországot, Portugáliát és a Balkán-félszigetet, illetve elszórtan megjelent Közép-Európa országaiban is. Magyarországon két mérsékelt endémiás területről beszélhetünk az adott időszakban. A megfelelő klimatikus viszonyok mellett 600 m tengerszint feletti magasságig fordult elő. Az egyik terület a Mura, a Dráva és a Duna alsó folyásának, a másik a Felső-Tisza és mellékfolyóinak a vidéke volt. A Csallóköz, a Királyhelmechtől keletre eső sáv, illetve Bereg és Ung vármegyék, a Tisza felső folyása voltak a legfertőzöttebb

-
- 1 1898-ban Sir Ronald Ross (1857–1932) angol orvos fedezte fel, hogy a maláriát az Anopheles szúnyogfaj nőtény egyedei közvetítik, amiért 1902-ben orvostudományi Nobel-díjban részesült. Charles Louis Alphonse Laveran (1845–1922) francia sebész pedig először vette észre, hogy a maláriás betegek vérében paraziták találhatók, aki a parazita faj azonosításáért 1907-ben Nobel-díjat kapott. *Kerbolt László*: Fertőzőbetegségek. A fertőző ragályos betegségek, járványok ismertetése a reájuk vonatkozó jogszabályokkal és Budapest székhelyű város szabályrendeletének kivonata. Budapest 1943. 91., 93.; https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1902/ross-facts.html, 2018. máj. 30.; https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1907/laveran-facts.html, 2018. máj. 30.; *Lőrincz Ferenc*: A malária kórokozói. In: A maláriáról. Szerk. Lőrincz Ferenc – Tomcsik József. Budapest 1939. 53–54.; *Mihályi Ferenc*: Az Anopheles maculipennis, a malária terjesztője hazánkban. In: A maláriáról. Szerk. Lőrincz Ferenc – Tomcsik József. Budapest 1939. 84.; *Lőrincz Ferenc*: A malária járványtana. In: A maláriáról. Szerk. Lőrincz Ferenc – Tomcsik József. Budapest 1939. 131–132.; *Makara György*: A malária elleni küzdelem módjai. In: A maláriáról. Szerk. Lőrincz Ferenc – Tomcsik József. Budapest 1939. 155.; *Darányi Gyula*: Közegészségtan. Fertőző- és népbetegségek. (Járványtan). Budapest 1940. 246., 257.; *Makara György – Mihályi Ferenc*: Rovarak és betegségek. Budapest 1943. 135–136., 161–162., 173., 175., 183., 187.; *Lepes Tibor*: A malária elleni küzdelem múltja, jelene és jövője. Parasitologia Hungarica 14. évf. (1982) 5–6.; *Erdős Gyula – Szlobodnyik Judit*: Csípőszúnyog vektorral terjedő fertőző megbetegedések Európában és Magyarországon III. Epinfo 15. évf. (2008) 37. sz. 433.; *Báskay Imre – Pénzes Bethen – Repkényi Zoltán*: Adatok a szúnyogirtó fogasponty (Gambusia affinis holbrooki Girard, 1859) táplálkozásához és szaporodásához hazai körülmények között. Állattani Közlemények (1998) 83. sz. 67., 69–71.; *Melles Márta*: Az Országos Epidemiológiai Központ hagyományai az Országos Közegészségügyi Intézetben (1927–1997). Budapest 2010. 46., 65.; *Birtalan Győző*: Az egészségügy története. Budapest 1989. 207.; *Kapronczay Károly*: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Budapest 2008. 287–288.; *Pjotr Grigorjevics Szergijev*: A malária megelőzése és gyógyítása. Budapest 1949. 5.; *Lőrincz Ferenc*: A malária elleni küzdelem hazánkban az első világháború után – visszaemlékezés. Orvostörténeti Közlemények (1982) 97–99. sz. 253.

területek. A 20. század elején Kárpátalja területén több endémiás betegség jelentkezett, ezek a malária (mocsárláz, váltóláz), a kiütéses tífusz (typhus exanthematicus vagy flekktífusz), a hastífusz (typhus abdominalis vagy hasi hagy-máz), a vérhas (dysentéria), a kanyaró (morbilli), a járványos gerincvelő-agyhártyagyulladás (meningitis cerebrospinalis epidemica), a tuberkulózis (tüdőgümőkór), a gonorrhoea (kankó vagy tripper) és a szifilisz (syphilis). A malária megjelenését általában három tényező befolyásolta: betegek jelenléte adott területen, megfelelő tenyészőhelyek a szúnyogok számára, és a parazita fejlődésének körfolyamatát biztosító klimatikus feltételek.²

Az 1920–1930-as évektől a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) intenzívebben kezdett foglalkozni a malária Magyarországon belüli elterjedtségével. Tanulmányozták a szúnyogfajtaikat és a betegség előfordulási helyeit, illetve védekezési terveket dolgoztak ki. A malária a bejelentendő betegségek közé tartozott. 1938–1940-ben az országhoz csatolt területek fertőzöttsége miatt emelkedett az előfordulási aránya. Kárpátalja területén a huszti, nagyszőlősi járások, valamint Beregszász, Munkács és Ungvár környéke tartozott a fertőzöttebb területek közé. Magyarországon az első malária-állomás 1937-ben Letenyén kezdte meg a működését. Az OKI a külső állomásainak a hálózatát fokozatosan bővítette, a vármegyei malária állomások rendszerét megszüntették, 1940-től új működési körzeteket hoztak létre. Kárpát-

2 *Lőrincz F.*: A malária járványtana i. m. 121–124.; *Makara Gy. – Mihályi F.*: Rovarak és betegségek i. m. 185.; *Kertai Pál*: Járványok és járványügy a magyar történelemben II. A XX. század eseményei a századfordulótól a második világháború végéig. Magyar Epidemiológia II. évf. (2005) 1. sz. 20.; *Kerbolt L.*: Fertőzőbetegségek i. m. 92.; *Johan Béla*: A racionális egészségpolitika alapelvei. Budapest 1939. 5.; *Kapronczay K.*: A magyarországi közegészségügy i. m. 287–288.; *Johan Béla*: A magyar közegészségügy területi kérdései. Budapest 1943. 16.; *Lőrincz Ferenc*: Malária Magyarországon régen és ma. Parasitologia Hungarica 14. évf. (1982) 15.; *Lepes T.*: A malária elleni küzdelem i. m. 5–6.; *Birtalan Gy.*: Az egészségügy története i. m. 37., 207.; *Bakács Tibor*: Az Országos Közegészségügyi Intézet működése 1927–1957. Budapest 1959. 52–53.; *Tomcsik József*: Jelentés. A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben végzett munkájáról. Budapest 1940. 131.; *Tomcsik József*: Meningitis cerebrospinalis epidemica Magyarországon. Orvostudományi Közlemények, I. évf. (1940) 6. sz. 157–159.; *Tomcsik József*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben végzett munkájáról. Budapest 1942. 48.; *Tomcsik József*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben végzett munkájáról. Budapest 1943. 47.; *Hollaender Hugo*: A malária elterjedése Magyarországon. Budapest 1907. 201–202., 204., 217–218., 220., 262–263., 289–290.; *Ember István – Molnár F. Tamás – Varga Csaba*: Történeti egészséggtan. Budapest–Pécs 2010. 64–70., 120–121.; *Mezey Margit*: Kárpátalja. Zöld Kereszt X. évf. (1939) 2. sz. 25–28.; *Veres Pál*: A hastífusz és társai. Budapest 1964. 23.; 26.; 30.

alján Beregszász és Ungvár városokban létesítettek állomásokat. Az állomások élén a belügyminiszter által, az OKI igazgatójának javaslatára kijelölt hatósági orvos állt. Ezen kívül a személyzet részét képezte a megbízott orvos és az entomológus (rovartani szakember). A segéd személyzetet a vezetéssel megbízott hatósági orvos alkalmazta és állapította meg a havi béreiket. Az 1940-ben a magyar királyi belügyminiszter által kiadott körrendelet hatályba lépésével a beregszászi, a csengeri, a mándoki, a nagykanizsai, az ungvári maláriaállomások kezdtek meg a munkájukat. Indokolt esetben egy másik állomás területén is kifejtették hatáskörüket. 1941-ben a csengeri és a mándoki állomások munkáját megszüntették, és működési körzeteiket az ungvári, a beregszászi és a szatmárnémeti állomásokhoz rendelték. Feladataik a kutatásra, a gyógyításra, a tanácsadásra, a védekezésre és a kísérleti munkára terjedtek ki.³

Beregszász földrajzi környezetének köszönhetően az érintettebb települések közé tartozott. Az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt az 1930-as években foglalkoztak a Vérke patak medermunkálataival, az út menti árkok kimélyítésével, a pocsolyák és gödrök betömésével, valamint a szennyvízzel telt árkok befedésével. A cseh adminisztráció alatt a városban malária-ambulancia működött, ami a kórházzal állt összeköttetésben, ahol vérvizsgálatokat és gyógykezelést végeztek. A terület Magyarországhoz csatolása után a malária elleni küzdelem jobban a figyelem fókuszába került. Beregszászon és környékén a tevékenységüket már 1939 nyarán megkezdték. Az épület a város központjában egy rendelő-laboratóriumból és váróteremből, illetve egy raktárhelyiségből állt. Az állomáson entomológusként dolgozott Mihályi Ferenc, aki a magyarországi rovartan egyik kiemelkedő alakja volt. Két év szolgálat után az áthelyezését kérte Budapestre. Az 1941-es tanévet az újpesti Állami

3 *Kun Lajos*: A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet Ungvári Közegészségügyi Állomásának 1939. évi munkája. Ungvár 1941. 1–4.; *Tomcsik J.*: Jelentés. A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben i. m. 125.; *Tomcsik J.*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 177., 191–195.; *Hámori Péter*: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk.: Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja 2006. 171.; https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939, 2018. márc. 16.; *Jäger Gyula*: A visszacsatolt Felvidék kórházai. Magyar Kórház VII. évf. (1938) 12. sz. 351–352.; *Tomcsik József*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évben végzett munkájáról. Budapest 1941. 125–126., 202–203.; *Tomcsik József*: Jelentés az M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben végzett munkájáról. Anya- és csecsemővédelem. Budapest 1941. 3.; *Kun Lajos*: A volt ungvári OKI Állomás szovjet-rendszer szerinti újjászervezése. Népegészségügy (1948) 23. sz. 1–2.; https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1941, 2018. márc. 15.

Gimnázium tanáraként kezdte meg, valamint kutatóként dolgozott tovább az OKI Parazitológiai Osztályán.⁴

Az ungvári maláriaállomás az OKI Ungvári Közegészségügyi állomásának földszinti részében nyert elhelyezést. A háromemeletes épület még az 1930-as években létesült a Rockefeller Alapítvány támogatásával. Az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt a *Dům lidovéhoho zdraví v Užhorodě* (népegészségügyi ház) nevet viselte. Az épületben személyzeti lakások, a földszinten rendelők, a vizsgálóállomás laboratóriumai és az úgynevezett fertőtlenítő gépkocsi-oszlop nyertek elhelyezést. 1939-től az OKI Ungvári fiókállomását és a kiütéses tifusz elleni oltóanyag termelő intézetet Kun Lajos egyetemi tanár vezette. Orvosi oklevelét a pécsi orvosi karon szerezte meg. 1947-ben tért vissza Magyarországra, ahol az OKI Szerológiai osztályát vezette. Később a Pécsi Egyetemen környezet-egészségügyi és táplálkozási vizsgálatokkal foglalkozott.⁵

A maláriaállomások tevékenysége több feladatkörre kiterjedt. Vizsgálták a betegség terjedésének az okait, felkutatták a szúnyogok tenyészőhelyeit, illetve a betegeket. A lakosságot igyekeztek felvilágosítani, iskolavizsgálatokat tartottak, maláriaellenes gyógyszerek elosztásában vettek részt. Vízrajzi és földrajzi terepvizsgálatok után kidolgozták egy-egy terület védekezési munkatervét. A hatósági orvosok számára tanfolyamokat szerveztek. A lakosság ismerte a betegséget, és bár bejelentésköteles volt, nem fordultak minden esetben orvoshoz. Az állomásoknak ezt a problémát kellett kiküszöbölni. Az

4 Tomcsik J.: Jelentés. A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1939. évben i. m. 133–135.; Papp László: In memoriam Dr. Ferenc Mihályi (1906–1997). Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici (1998) 7.; Dely-Draskovits Ágnes: Dr. Mihályi Ferenc (1906–1997). Állattani Közlemények (1997) 82. sz. 5–6.; Prágai Magyar Hírlap, 1935. január 13.; Prágai Magyar Hírlap, 1936. május 30.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. július 16.; Prágai Magyar Hírlap, 1937. július 17.; Prágai Magyar Hírlap, 1938. február 13.

5 Az 1932–1933-as években készült épületet Bedřich Adámek (1891–1961) prágai építész tervezte, megnyitására hivatalosan 1934. január 1-jén került sor. Feladata volt a fertőző betegségek elterjedésének megakadályozása, a hegyvidéki települések higiéniai viszonyainak javítása és a lakosság megfelelő élelmiszerral való ellátása. http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/too8o_33.htm, 2018. márc. 15.; Antonín Hrbek: Jak se stavěl Užhorod v letech 1924–1929. Podkarpatská Rus (2013) 9.; http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2750_02.htm, 2018. márc. 15.; Tomcsik J.: Jelentés az M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 191–193.; 205–206.; Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben i. m. 49., 218., 512.; Ongrádi József – Vértes László – Kövesdi Valéria – Horváth Imre: Kun Lajos közegészségtan professzorról születése 105. évfordulóján. Egészségtudomány LIII. évf. (2009) 4. sz. 81–90.

egészségre káros hatása mellett fokozta a gyermekhalandóságot, növelte az egyéb betegségek iránti hajlamot, csökkentette az átlag élettartamot. Az emberi halandóság befolyásolásán túl nem hanyagolható el a szociális és gazdasági hatása sem. A legtöbb ember május–júniusban betegedett meg, ami a mezőgazdaság egyik fő munkaidejének számított. A lakossági figyelemfelhívások szerint az alacsony, sötét, kissé szellőzött házak megfelelő feltételeket teremtettek a szúnyogok számára. Ezért azt ajánlották, hogy a szobákat meszeljék fehérre, az ablakokon használjanak szúnyoghálót, ezen kívül a lakrésztől távolabb helyezték el az istállókat, valamint a bejáratok elől irtásák ki a fákat és bokrokat. Különböző praktikákat ajánlottak, mellyel elkerülhető a szúnyogok csípése, ilyen volt az erős szagú olajok alkalmazása, például a citrom illóolaj. A citrom (Cymbopogon nardus) a pázsitfűfélék családjába tartozó, a trópusokon honos évelő növényfaj, amely kellemes citrom illatot áraszt. Az egyik legfőbb szúnyog és kullancsriasztó, amit a mai napig alkalmaznak rovarriasztó és rovarűző készítmények hatóanyagaként.⁶

A malária elterjedtsége ellen kétféle védekezési módszer volt alkalmazható: a szúnyogok irtása, és az ember gyógyítása. A rovarok a tiszta, napos, nappal benőtt, táplálékban gazdag vízben fejlődnek ki. A legfontosabb tényé-

6 *Rácz János*: Növények enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása. Budapest 2010. 480–481.; *Makara Gy. – Mihályi F.*: Rovarok és betegségek i. m. 159–160., 186., 197.; *Melles M.*: Az Országos Epidemiológiai Központ i. m. 65.; *P. G. Szergijev*: A malária i. m. 8.; *Bakács T.*: Az Országos Közegészségügyi Intézet i. m. 52–53., 55.; *Kertai P.*: Járványok és járványügy i. m. 24.; *Lőrincz F.*: A malária járványtana i. m. 114.; *Makara Gy.*: A malária elleni küzdelem i. m. 141.; *Kontra László*: Meglévő törvényes intézkedések és lehetőségek a hatósági malária ellenes küzdelemre hazánkban. In: A maláriáról. Szerk. Lőrincz Ferenc – Tomcsik József. Budapest 164.; *Johan B.*: A racionális egészségpolitika i. m. 8–9.; *Kapronczay K.*: A magyarországi közegészségügy i. m. 287–288.; *Kun L.*: A volt ungvári i. m. 2.; *Straub Ilona*: A közegészségügyi-járványügyi struktúra és a járványügyi helyzet változása Magyarországon Trianontól napjainkig. Történeti Demográfiai Évkönyv (2001) 447.; *Botlik József*: Volt egyszer egy Szernye mocsár II. Honismeret XXIX. évf. (2001) 6. sz. 83.; *Kerbolt L.*: Fertőzőbetegségek i. m. 94.; *Pápay Dénes*: A „Johan Béla” Országos Közegészségügyi Intézet 70 éves működése 1927–1997. Jubileumi évkönyv. Budapest 1998. 17–18. 128.; *Kiss László*: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. Korall (2004) 123.; https://library.hungaricana.hu/hu/view/Zalamegyei_Ujsag_1940_1, 2018. április 18.; *Tomcsik József*: A közegészségügy feladatai a Felvidéken és a Kárpátalján. Zöld Kereszt XI. évf. (1940) 1. sz. 5–7.; https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=536&layout=s&query=395, 2018. április 20.; Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області) 42. fond: Az Ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944) 1. op.; 388. od. zb. 7., 128. p.; 388. od. zb. 3., 8., 13. p.; 418. od. zb. 1 p.; 420. od. zb. 1–8. p.; 421. od. zb. 3., 5., 8. p.; 423. od. zb. 71. p.; 340. fond A Huszti járás főszolgabírájának iratai (1939–1944) 1. op. 74. od. zb. 1., 9. p.

szóhelyeik a mocsarak, a rétek, a legelők voltak. A szúnyogirtás célpontja elsődlegesen a lárva volt, így az étletterének megszüntetésétől remélték a kiirtását. Ennek elérése érdekében alkalmazták a lecsapolásokat, a víznívó emelését, azonban nem minden esetben jelentettek megfelelő megoldást. Mindemellett földmunkákkal és különféle vegyszerekkel is segítették az irtást. Elterjedt volt a nafta származékok alkalmazása, melyek a víz felszínén elterülve lehetetlenné tették a szúnyogálcák lélegzését. A toxikus anyagok közül a párisi zöldet (metilzöld) lehet kiemelni. A párisi zöld kémiai megnevezése réz(II)-acetoarzenit. Az erősen toxikus szervesetlen vegyületet rovarirtóként először Hollandiában alkalmazták 1921-ben. A vegyszernek számos más megnevezése ismert, mint például schweinfurti zöld, franciazöld stb. Ezeknek a hátránya egyértelműen a nagyfokú környezetszennyezésben rejlett. A kártevő rovarok létszámcsökkentésének léteztek úgynevezett természetes biológiai módszerei, melyek közül a *Gambusia affinis* halfaj említhető. A *Gambusia affinis* más néven a szúnyogirtó fogasponty, kistermetű hal, amely Észak-Amerika déli területeinek állóvizeiben honos faj. Nagyfokú alkalmazkodóképessége lehetővé tette a számára idegen ökoszisztémákba való betelepítését. A második világháborút megelőzően a malária elleni küzdelem szimbólumának tekintették. Ezekből telepítettek a munkácsi és az ungvári téglagyári gödrökre is. A szaporulat nagy volt, azonban nem teleltek át a halak, így a téli időszakra összegyűjtötték és megfelelő körülmények között tartották a tavaszi széttelepítésig.⁷

Föld- és vízrendezési munkálatok keretében Ungvár mellett adatfelvételeket készítettek az alábbi településekről Zahar, Jenke, Alsódomonya, Felsődomonya, Neviceke, Beregszentmiklós, Iglénc, Sárosremete, Sárosmező, Bező, Valkaja, Munkács, Szenteske, Szobráncfürdő, Kereszt, Beregrákos. Ezek során azt állapították meg, hogy az esetek többségében a szúnyogtenyésztő helyek csak részben hasonlítanak más vidékekhez. Az anyaggyödrök, az út- és a vasúti menti árkok, a gondozatlan csatornák mellett, jelentős problémaként merül-

7 Baskay I. – Pénez B. – Repkényi Z.: Adatok a szúnyogirtó fogasponty i. m. 67., 69–71.; Makara Gy. – Mihályi F.: Rovarak és betegségek i. m. 161., 173., 175.; Tomcsik J.: Jelentés az M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben i. m. 205–206., 216., 218., 512.; Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 191., 193.; Makara Gy.: A malária elleni küzdelem i. m. 155.; Kerbolt L.: Fertőzőbetegségek i. m. 93.; Darányi Gy.: Közegészségtan i. m. 257.; Erdős Gy. – Szlobodnyik J.: Csípőszúnyogok vektorral terjedő i. m. 433.; Melles M.: Az Országos Epidemiológiai Központ i. m. 46., 65.; Birtalan Gy.: Az egészségügy története i. m. 207.; Kapronczay K.: A magyarországi közegészségügy i. m. 287–288.; P. G. Szergijev: A malária i. m. 5.; Lőrincz Ferenc: A malária elleni küzdelem hazánkban az első világháború után – visszaemlékezés. Orvostörténeti Közlemények (1982) 97–99. sz. 252., 253.

tek fel a rendezetlen patakmedrek és folyókiöntési területek. Emiatt felvették a kapcsolatot a közigazgatási és vízrendezési hatósággal. A községek helyzetének feltérképezése után készítettek elő a védekezési munkálatokat. A Latorca és a Laborc holtágai és kiöntési területei okozták a legjelentősebb problémát. A vízrendezési munkálatokat 1942-ben két helyen indította meg az állomás. Vaján községben a Laborc kiöntésének a levezetésére, Csapnál pedig az egyik Tisza holtág lecsapolására kerítettek sort. Ezen kívül két helyen készítettek elő kanadai nyárfatelepítést, melyhez 28 000 gyökeres facsmete állt rendelkezésre. Ezeket Veskóc község legelőjének és Csaptól északra, a Latorca holtág mocsaras területeinek a beültetésére szánták, melyet közmunkával végeztek el.⁸

Az 1920-as évektől indult meg a malária elleni gyógyszerek intenzív kutatása. A cinchona fa kérgéből előállított kinin készítményt sokáig az egyetlen szerként használták. A kinin természetes kristályos alkaloid, melynek láz-, fájdalomcsillapító és gyulladáscsökkentő hatása már korábban ismert volt. Neve a kecsua (inka) *quina* szóból ered, amely szent fakérget jelent. A szintetikus gyártását megelőzően először a dél-amerikai cinchona fa kérgéből vonták ki 1817-ben Pierre Joseph Pelletier (1788–1842) és Joseph Bienaimé Caventou (1795–1877) francia kutatók. Tulajdonságai közé tartozott a lázrohamok enyhítése, viszont nem gyógyította a betegséget. Nagyobb adagolás következtében komoly mellékhatások léphettek fel, amely lehetett fülzúgás, illetve egyes esetekben siketség és vakság. A 20. század elején a Szovjetunióban és Németországban dolgoztak ki készítményeket, melyek a parazita ivaros alakjaira is hatással voltak. A hatékonyság növelése érdekében kombinálták a készítményeket. Leginkább a szájon át való bevételt alkalmazták tablettá formában, azonban súlyos esetben a vérbe fecskendezték. Az állomások a betegek ingyenes gyógyszerellátásához a készítményeket a központi intézettől vették át, amelyet eljuttattak a hatósági orvosok részére. A kiadott gyógyszerek a korban használt Chinin, Cortipan, Atebrin, Plasmochin készítmények voltak.⁹

A két állomás dolgozói a laboratóriumi munkák során kísérleteztek szűnyogtenyésztéssel, azonban ez lassúnak bizonyult, és nagy volt a bábok között

8 Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évben i. m. 204–205., 216–218.; Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 191–192.

9 P. G. Szergjjev: A malária i. m. 9–12.; Lepes T.: A malária elleni küzdelem i. m. 7–8.; Boda Ferenc: A cortipan alkalmazása a csecsemő és gyermekgyógyászatban. Orvosi Hetilap 84. évf. (1940) 32. sz. 67–68.; Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évben i. m. 204.; Tomcsik J.: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 191.; <http://real-j.mtak.hu/11203/9/650.1943.07.03.pdf>, 2018. ápr. 18.

a pusztulás mértéke. A szabad ég alatt tartott tenyészeikben jobb eredményt értek el. Különféle kémiai anyagokat vizsgáltak, melyekkel csökkenthető a szúnyogok száma. Azt tapasztalták a kísérletek során, hogy a mikrobiológiai táptalajoknál használt malachitzöld és brillantzöld a lárvákra igen erős méregként hat. A vizsgálatokhoz több ezer egyedet gyűjtöttek be. Ezek célja a szúnyogfaj meghatározása és a fertőzöttségük megállapítása volt. Kutatásaik alapján megfigyelték, hogy a hegyek lábainál, a patakos területeken az *Anopheles maculipennis* volt az uralkodó faj. A szélesen elterülő folyók mocsaras holtág vidékein pedig az *Anopheles messeae* mutatott nagyobb egyedszámot.¹⁰

Összességében az állomások tevékenysége hozzájárult a malária endémiás jelenlétének a megszüntetéséhez. A heti rendelések alkalmával nemcsak az akut esetek gyógyítására nyílt lehetőség, de a lakosság figyelemfelhívására is. A vizsgálaton megjelentek és a beküldött vérvérvételmentesek száma fokozatosan emelkedett minden évben. A többféle típusú maláriás megbetegedés közül szembetűnő, hogy a területen aránylag nagy számban lehetett trópusi maláriát kimutatni. Az állomásokon a 20. század elején használt eljárásokat követték a gyógyítás és a szúnyogirtás területén is. Mindezek ellenére az Európában is több országot érintő malária előfordulását csak a második világháború után sikerült tartósan rendezni. A második világháborút követően a malária felszámolásában az áttörést az 1946-ban, a World Health Organization (WHO) által nagyobb mennyiségben juttatott diklór-difenil-triklóretán (DDT) jelentette. A DDT rovarölő hatását Paul Hermann Müller (1899–1965) svájci kémikus bizonyította, aki 1948-ban orvostudományi Nobel-díjat kapott érte. A vegyszert már korábban, 1847-ben előállította Othmar Zeidler (1850–1911). A második világháború alatt és azt követően túlnyomóan az 1980-as évekig a különféle betegségeket terjesztő rovarok irtására és növényvédő szerként használták. Mivel jelentős károsodásokat okozott az ökoszisztémában, több országban betiltották az alkalmazását. 1963-tól a WHO a maláriamentes országok közé sorolta Magyarországot, mivel csak import esetek fordultak elő. Kárpátalja területén szintén csak az 1950-es évek végére sikerült felszámolni véglegesen. A probléma napjainkban is rendkívül aktuális, mert Afrika, Ázsia és Dél-Amerika egyes országaiban még mindig népbetegségnek számít. A Föld népességének közel a fele a fertőzés kialakulásának kockázatát növelő földrajzi környezetben él. A fertőzés megakadályozása szempontjából kulcsfontosságú

10 *Tomcsik J.*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1942. évben i. m. 205–206., 216., 218., 512.; *Tomcsik J.*: Jelentés a M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet 1941. évben i. m. 177–181., 191., 193.

a megbízható diagnózis és a különféle inszekticidek használata a rovarokkal szemben. Világszerte megnehezíti az irtást, hogy legalább egy, de akár többféle irtószerral szemben is rezisztens maláriaszúnyog faj került regisztrálásra. Napjainkban nem áll rendelkezésre olyan gyógyszer, amely biztos védelmet nyújtana a fertőzéssel szemben. A mai napig zajlanak kutatások a malária-diagnosztika módszereinek fejlesztésére, amely a már alkalmazott eljárások problémáit igyekszik kiküszöbölni. Ilyen módszerek a beteg vérből készített kenet mikroszkópos vizsgálata, az RDT (rapid diagnostic test), a PCR (polymerase chain reaction). Azonban ezek megfelelően képzett szakembereket, drága műszerekkel felszerelt laboratóriumokat igényelnek. Magyarországon jelenleg is megtalálhatóak a foltos-, a sziki- és a sárga maláriaszúnyog-típusok. Azonban a betegség újbóli megjelenéséhez és elterjedéséhez számos, egymással szorosan összefüggő feltételre lenne szükség.¹¹

A további feladatok közé tartozik az első Csehszlovák Köztársaság időszaka alatt a közegészségügyi problémák felszámolására tett intézkedések megismerése, a Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagának tanulmányozása a közegészségügyi intézmények működési hátteréről, illetve az endémiásan jelentkező betegségek okainak feltárása.

11 https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/1948/muller-facts.html, 2018. máj. 30.; *Lepes T.*: A malária elleni küzdelem i. m. 7–8.; *Tóth Sándor – Ábrahám Levente*: Magyarország csípőszúnyog-faunája. Kaposvár 2004. 7–8.; *Tóth Sándor*: Adatok a mocsári szúnyog, *Mansonia (Coquillettidia) richiardii* (Ficalbi, 1889) életmódjához és Magyarországi elterjedéséhez (Diptera: Culicidae). *Zirc* 1991. 137.; *Báskay I. – Péntes B. – Repkényi Z.*: Adatok a szúnyogirtó fogasponty i. m. 67.; *Botlik J.*: Volt egyszer egy i. m. 83.; *Lőrincz F.*: Malária Magyarországon régen és ma i. m. 15.; *Erdős Gy. – Szlobodnyik J.*: Csípőszúnyog vektorral terjedő i. m. 435–436.; *Siska Ilona – Jelenik Zsuzsanna*: Utazók malária megbetegedésének kockázata. *Epinfo* 14. évf. (2007) 48. sz. 506.; <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/259492/9789241565523-eng.pdf?sequence=1>, 2018. máj. 30.

Pohilecz Szilveszter

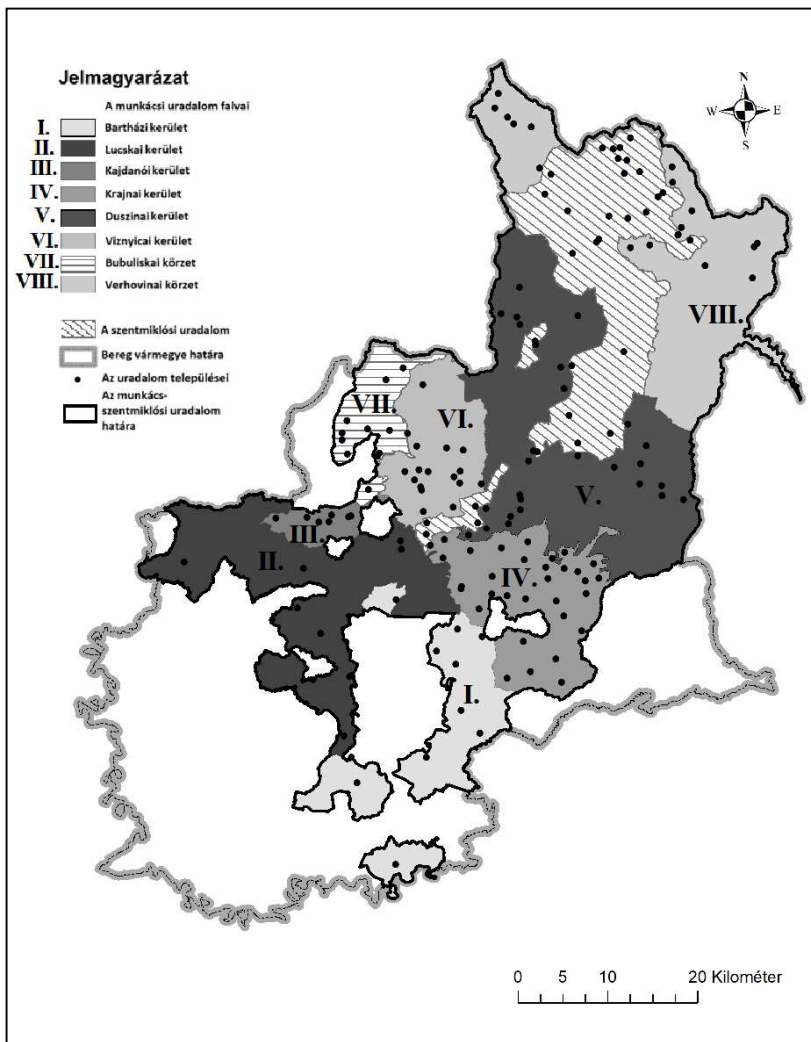
Az állattartás alakulása a munkács-szentmiklósi uradalmak területén a 18. század első felében

A munkács-szentmiklósi uradalom gazdaságában és az ott élő jobbágyság életében fontos szerepet játszott az állattartás. A fennmaradt levéltári forrásanyagok segítségével összefüggő képet kaphatunk az uradalmi állatállomány összetételéről. Viszont a forrásanyagok hiányosságai miatt az állatállományban bekövetkező számbeli növekedést sajnos nem tudjuk teljes mértékben rekonstruálni. A forrásanyagok segítségével elemezni tudjuk, milyen dézsma-kötelezettségek terhelték az uradalom lakosságát és milyen jövedelmek származtak az állatállománnyal való gazdálkodásból, milyen állatfajtákat tartottak az uradalom területén és hogyan változott a felhasználás módja.

A jobbágyság állattartása

Az uradalom népességének egyik fő jövedelemforrása volt az állattartás, mely az igavonás mellett a táplálkozásban is jelentős szerepet játszott. A jobbágyok állattartásáról a korabeli úrbéri összeírások, valamint az uradalmi dézsma és tizedjegyzékek adnak általános képet. Az állomány összetételéről a legrészletesebb adatokkal az 1729-es úrbéri összeírásból rendelkezünk, amely a teljes akkori uradalmat lefedte. Az állomány további alakulásáról bizonyos tartott fajták esetében az 1744-es és 1746-os dézsma és tizedjegyzékek nyújtanak információt. De ezekből a forrásokból sajnos nem kaphatunk teljesen objektív képet, mivel könnyen előfordulhatott, hogy az összeírók elől a lakosság elrejtette az állatait, amihez az uradalom területének nagyrészt kitevő hegyvidéki jellegű, erdős területek jó lehetőségét biztosítottak. Maga az uradalom hatalmas területen gazdálkodott, a munkácsi uradalom 130 faluból, a területileg beleékelődő szentmiklósi uradalom pedig 35 faluból állt. A két uradalmat az

1720-as években a levéltári számadások még külön említik. A munkácsi uradalom a nagy kiterjedésének köszönhetően további kerületekre volt bontva, amelyek a következők: bartházi, lucskai, viznyicai, bubuliskai, krajnai, duszínai, verhovinai, kajdanói kerület (lásd 1. ábra).



1. ábra: A Munkács-szentmiklósi uradalom körzetei a 18. század első felében

A 17. század második felében és a 18. század elején lezajlott háborús események, majd a Rákóczi-szabadságharcot követő elnéptelenedési folyamatok jelentősen rányomták a bélyegüket az állatállomány alakulására, amelynek száma jelentős visszaesést mutatott. Ha az 1649-es urbáriummal összehasonlítjuk az 1729-es urbáriumban összeírt állatállományt, igen drasztikus csökkenés mutatkozik. 1649-ben az uradalmak területén 7100 juhot írtak össze,¹ 1729-ben viszont már csak 1574-et. Szintén 1649-ben 14 043 darab sertést írtak össze az uradalmak területén,² 1729-ben pedig már csak 1536 darabot. Továbbá a lovak száma 83,3 %-kal, az ökrök száma közel 50 %-kal csökkent.³

A munkácsi uradalom területén jobbágyi tulajdonban 1729-ben összesen 255 lovat, 1173 ökröt, 2388 tehenet, 1265 juhot, 701 kecskét, 1456 sertést írtak össze.⁴ A szentmiklósi uradalom területén 90 lovat, 138 ökröt, 461 tehenet, 309 juhot, 189 kecskét, és 81 sertést jegyeztek fel jobbágyi tulajdonként az összeírók.⁵ Az urbáriumok fejleceiben mint jövedelmet hozó tulajdonként szereplő állatok számának vizsgálatával képet kaphatunk az uradalom állattartásáról. Ahhoz, hogy az állatállomány különböző elemeit össze tudjuk hasonlítani, s így összevethessük egyik uradalmi kerület vagy tájegység állományát a másikéval, az állomány különböző elemeit közös nevezőre kell hoznunk, át kell számítanunk ún. számosállatra.⁶ A lenti táblázatban az uradalom kerületeiben tartott állatok értékeit láthatjuk átszámolva.

1 *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monographiája I–III. Ungvár 1881. II. 359.

2 Uo. 365.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL). F. 156. 20. csomó, 21. tétel: A munkácsi uradalom 1729-es urbéri összeírása (a továbbiakban 21. tétel) 1–269. (https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasco20_noo21/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgMTcyOSJ9, letöltés 2017. ápr.) valamint MNL OL F. 156. 53. csomó, 30. tétel: A szentmiklósi uradalom 1729-es urbéri összeírása 1–64. (továbbiakban MNL OL 30. tétel; https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasco53_noo30/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KGJlcmVnIG1pa2xcdTAwZjNzIDU3MjlpIno, letöltés 2017. ápr.).

4 MNL OL 21. tétel. 1–269.

5 MNL OL 30. tétel. 1–64.

6 Különböző háziállatok összehasonlító mértékegysége: 500 kg élő súlyú, egy vagy több háziállat. Vö. *Kerényi Attila*: Környezettan – Természet és társadalom – globális szempontból. Budapest 2003. A használt kulcsszámok a következők: szarvasmarha, ökör, ló 0,8; juh 0,07; sertés 0,114. Az EMGE statisztikaiban rendszerint egy szarvasmarhát, lovat, két borjút, öt sertést, tíz juhot tekintettek egy-egy számosállatnyi mennyiségnek. Mi az előbbi redukálási módot alkalmaztuk.

	bartházi kerület	lucskai kerület	viznyicai kerület	bubuliskai kerület	krajnai kerület	duszina kerület	verhovinai kerület	kajdanói kerület	szentmiklósi uradalom
Tehén+ növédek	331	302,8	87	56,8	292	144,6	142	118	438
Ökör	408	128,8	74,4	74,4	265,6	206,4	87,2	185,6	358,4
Ló	31	14	16	14	57	45	50	6	90
Sertés	181,5	134,5	36,5	27	270	28,5	32	169	40,5
Juh	70,5	0	12,9	5,85	470	29,4	474		46,35
Kecske	40,95	0	11,25	1,5	273	33,6	119		28,35
Össz.	1062,95	580,1	238,05	179,55	1627,6	487,5	904,2	478,6	1001,6

1. táblázat: A Munkács-szentmiklósi uradalom kerületeiben összeírt jobbágyi állatállomány számosállatra átszámítva 1729-ben

A viznyicai és a bubuliskai kerület rendelkezik a legkisebb értékkel, a kiemelkedőbb értékekkel pedig a krajnai kerület, így valószínűleg ebben a körzetben folyt a legjelentősebb állattenyésztés.

Az uradalom költségvetésének egyik legjelentősebb bevételi forrása a makkoltatásból származott. A makkot termő erdőkben az uradalmi jobbágyok is foglalkoztak sertéshizlalással. A sertés húsa, zsírja fontos összetevője volt a korabeli étrendnek, nagy szerepet kapott az ételmezésben. A legnagyobb sertésállománnyal a hegyvidéki és alföldi területek találkozásánál fekvő falvak rendelkeztek, ezen belül is elsősorban az uradalom nyugati határszélénél fekvő falvak, a nagy kiterjedésű makkoltatásra használható erdőknek köszönhetően.⁷ A jobbágyok a sertések után tizenötöddel tartoztak. Az állománynövekedéséről és a befizetett adókból 1744-ből a munkácsi uradalom verhovinai, duszinai, krajnai bubuliskai, viznyicai, kajdanói és lucskai kerületeiből rendelkezünk adatokkal. Míg 1729-ben 1023 sertést írtak össze ezeken a területeken,⁸ addig 1744-ben 2994 darabot, ebből 1205 felnőtt sertést, 1789 süldőt. Ez közel háromszoros növekedés. Összesen 832 adózó sertéstartót írtak össze, akik 2 idős állatot és 18 süldőt szolgáltattak be dézsmaként. A sertések

7 MNL OL 21. tétel 1–269.; MNL OL. 30. tétel 1–64.

8 Uo. 1–269.; 1–61.

darabját évenként 4, illetve 2 krajcáron válthatták meg. Öreg sertésért 4 krajcárt, a süldőkért 2 krajcárt fizettek, így összesen 419 forint értékben fizettek be adót az említett kerületek jobbágjai a sertések után az uradalomnak.⁹

A nagy kiterjedésű rét és legelőterületek elősegítették a juhok és kecskék tenyésztését. A juh elengedhetetlen haszonállat volt a hegyvidéki kerületekben. Tenyésztésével leginkább a havasi legelők közelében elhelyezkedő falvak foglalkoztak, elsősorban a Hát és a Borló hegység közötti falvak, illetve a Verhovina vidéki falvak lakói. A legnagyobb állományok a nagy legelőkkel rendelkező nyugat-verhovinai falvakban voltak.¹⁰ Minden juhtartó gazdának évenként juhhuszadot kellett az uradalom számára adnia. Amennyiben ennél kevesebb volt, az anyajuhok és kosok darabját 6–6 krajcáron, a toklyókét 3–3 krajcáron válthatták meg. A juhhuszad szedésekor, az úgynevezett sztrongáláskor gyapjú és sajtváltságot is szedtek a gazdatisztek. Gyapjувáltságként évenként minden juhtartó gazdának 12 krajcárt kellett fizetnie, a sajtváltságért 15 krajcárt. Ezen kívül minden juhtartó köteles volt egy uradalmi juhot télre befogadni, viszont ezt meg lehetett váltani pénzben is, melynek összege településenként és vagyoni állapottól is függően változott. Az állomány növekedéséről és a pontosan beszolgáltatott állatok számáról 1744-ből vannak adataink az uradalom krajnai, bubuliskai, viznyicai, verhovinai és duszinai kerületeiből, míg ezekben a kerületekben 1729-ben 1239 juhot tartottak, addig 1744-ben 3005 példányt, ez közel háromszoros növekedés. Ebből 2087 tejelő, 896 nem tejelő és 22 bárány volt. 72 juhot, 57 tejelő és 15 nem tejelő példányt szolgáltattak be huszadként.¹¹

A juhtenyésztéshez kapcsolódott szorosan a kecsketartás, elsősorban Verhovina, a Borló hegység vidékén a juhnyájakkal együtt tartották, de Szolyva környékén a juhállománytól nagyobb, külön tartott kecskenyájukat jegyezték fel.¹² A beszolgáltatott állatok számáról szintén az uradalom krajnai, bubuliskai, viznyicai, verhovinai és duszinai kerületeiből vannak adataink az 1744. évből. Itt 99 faluban összesen 923 kecskét írtak össze, ebből 731 tejelő, 190 még nem tejelő, és 6 bakkecske volt. Ezekből a kerületekből 15 tejelő és 6 még nem tejelő kecskét szolgáltattak be. 1729-hez képest a kecskék száma másfélszerezére nőtt. 1744-ben összesen a juhok és kecskék után fizetett pénzváltásgokból

9 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), gróf Schönborn család iratai (A munkácsi- és szentmiklósi uradalom irataival együtt). Fond 1500, opiszi; od. zb. 76.; 31–53.

10 MNL OL; 21. tétel. 1–269. p.; MNL OL; 30. tétel. 1–64. p.

11 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 76.; 2–31. p.

12 MNL OL; 21. tétel. 1–269. p.; MNL OL; 30. tétel. 1–64. p.

324 forint 13 krajcár került az uradalomhoz.¹³ Jelentős lóállományt írtak össze a Verhovina vidéki falvakban,¹⁴ ami kötődik a hegyvidéki területeken végzett fakitermeléshez, emiatt fogatállítási és teherszállítási kötelezettség terhelte a lakosságot. A Szepesi Kamara prefektusa által 1728-ban írt levél is megjegyzi, hogy a Vereckei-hágó környékén lakó falvak előfogat állítással és fabeszállítással kapcsolatos terhei aránytalanul nagyok, szükséges azok enyhítése.¹⁵

A szarvasmarha a korabeli Magyarországon hagyományosan az egyik legfontosabb haszonállat volt, a munkácsi uradalom területén is legnagyobb számban ezt a fajtát tartották a vizsgált korban. Legnagyobb állományaik az uradalom területén az alföldi falvaknak voltak. A hegyvidéki ruszin falvak többsége kis állománnyal rendelkezett, néhány falunál előfordultak nagyobb csordák, itt elsősorban a borzderes marhafajták voltak jellemzőek.¹⁶ Az uradalom területére telepített németek a Friedrich Karl von Schönborn által kiadott 1731-es pátens értelmében előre kijelölt marhalegelőkhöz jutottak, ezzel is ösztönözve a marhatenyésztést.¹⁷

Az összeírások alapján felmérhető, hogy az adózó lakkosság mekkora igaerővel rendelkezett. A következő táblázatban az igaerő és szántóföld megoszlását figyelhetjük meg a különböző munkácsi uradalmi körzetekben és a szentmiklósi uradalomban (2. táblázat).

A legnagyobb egy főre eső szántóterülettel az alföldi jellegű bartházi és lucskai kerületek, illetve a hegyvidéki és alföldi területek találkozásánál fekvő krajnai és kajdanói kerületek rendelkeztek. Természetesen a hegyvidéki viznyicai kerületben, továbbá a szentmiklósi uradalom területén rendelkeztek a lakók a legkisebb egy főre jutó földterülettel. A szintén egy főre jutó igaerő mértéke az uradalomban általában alacsony, csak a krajnai kerületben jut egy családfőre egy igavonó állat. A viznyicai kerületben már csak minden harmadik családra jut valamilyen igavonó állat, illetve a többi körzetben is egy egész alatt vannak az értékek.¹⁸

13 KTÁL F 1500; op.1; od. zb. 76; 2–31. p.

14 MNL OL; 21. tétel 1–269. p.; MNL OL; 30. tétel. 1–64. p.

15 MNL OL; F156; 167. csomó; 41. tétel. 1–4. p. (https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc167_noo41/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgMTcyOCJ9, letöltés 2017. ápr.).

16 MNL OL; 21. tétel. 1–269. p.; MNL OL; 30. tétel. 1–64. p.

17 *LehoczkyTivadar*: Német telepítések Bereg megyében. In: Magyar gazdaságtörténelmi szemle. Szerk. Paikert Alajos. Budapest 1895. 17.

18 MNL OL; 21. tétel. 1–269. p.; MNL OL; 30. tétel. 1–64. p.

	bartházi kerület	lucskai kerület	viznyicai kerület	bubuliskai kerület	krajnai kerület	duszinai kerület	verhovinai kerület	kajdanói kerület	szentmiklósi uradalom
Családok száma	467	422	138	65	294	231	192	116	485
Falvak száma	7	8	16	12	30	29	17	6	31
Összes szántó- föld köbölben	1179,7	909	97	72,5	602,7	228	306	277,2	926,6
Egy családfőre eső köből	2,5	2,15	0,7	1,12	2,05	0,98	1,6	2,4	1,9
Összesen ló+ökör	397	295	50	54	295	137	99	1,1	228
Egy családfőre eső ló+ökör	0,85	0,7	0,36	0,8	1	0,6	0,5	0,87	0,47

2. táblázat: A Munkács-szentmiklósi uradalom kerületeiben megművelt szántóföld és birtokolt igaerő 1729-ben

A korabeli lakosság az ételeit mézzel édesítette, így a méhészet is elterjedt volt a területen. A méhtartásról a verhovinai, duszinai, krajnai, bubuliskai, viznyicai, kajdanói és lucskai kerületekből rendelkezünk adatokkal. Az uradalmakban a jobbágyság által tartott kaptárak a korszak elején elsősorban a család önellátását szolgálhatták. 1729-ben 263 raj méhet, 1746-ban 449 raj méhet írtak össze ezeken a területeken, ami közel kétszeres növekedés a korszak során.¹⁹ Minden kerületben jelentősen növekedett az összeírt kaptárak száma. 1744. évből 5, az uradalom részére huszadként beszolgáltató kaptárt ismerünk. 1746-ban 60 méhtartó gazdát írtak össze, akikre már fejenként 7,4 kaptár jutott. Rajonként 2 krajcárt kellett az uradalom részére fizetni és ebből összesen 13 forint 26 krajcár jövedelem származott. Az uradalom által termelt méz pedig Bajorországban került eladásra.²⁰

Az alábbi táblázatban az uradalom 1746-ban összeírt kerületeiből ismert kaptárak számát láthatjuk. A legtöbb kaptár (70) a duszinai és a kajdanói ura-

19 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 93.; 1–6. p.

20 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 76.; 31–53. p.

dalmi kerületben lett összeírva, és innen folyt be a legtöbb jövedelem is; a krajnai kerület falvaiban viszont nem növekedett a kaptárak száma, de így is kiemelkedő értékekkel rendelkezett 1746-ban is.²¹

	bartházi kerület	lucskai kerület	viznyicai kerület	bubuliskai kerület	krajnai kerület	duszínai kerület	verhovínai kerület	kajdánói kerület
Kaptárak száma 1729	15	20	20	16	68	36	33	55
Kaptárak száma 1746	45	70	33	30	69	87	47	71

3. táblázat: A munkácsi uradalom kerületeiben tartott méhkaptárak száma 1729-ben és 1746-ban

Allodiális állattartás

Külön források vannak az uradalom saját kezelésében tartott állatállományáról. Az uradalmi állattartás megismerésének leginformatívabb forrásai a kor-szabkból a számadások. Az ebből a forrástípusból kinyerhető információkat számos tudományág tudja hasznosítani, mint például a birtoklás- és gazdálkodástörténet, társadalom- és gazdaságtörténet, de az egyháztörténet, valamint a néprajz is.²² Sajnos a munkács-szentmiklósi uradalom számadásai a vizsgált korból hiányosan maradtak ránk. A természetbeni javokról szóló számadások az 1726., 1731., 1746. évekből maradtak fent. Ebből a majorsági állatállomány alakulásáról, pontos adatokkal csak az 1726. és 1731. évekből rendelkezünk. A birtokigazgatás ezekből az évekből viszont jól nyomon követhető a fennmaradt számadások alapján. 1726-ban még a Szepesi Kamara birtokában van a két uradalom, ebben az évben adományozza az udvar Lothar Franz von Schönborn részére a területet. Az 1731., illetve 1746. évi számadás idején pedig Friedrich Karl von Schönborn birtokában van a terület, az általa

21 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 93; 1–6. p.

22 Szirácsik Éva: Gazdálkodás a természetbeniekkel a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1726–1731). In: *Discussiones neogradienses* 13. Élet a birtokon. Szerk. Szirácsik Éva. Salgótarján 2013. 194.

kinevezett jószágkormányzók és adminisztrátorok irányítják a hatalmas uradalmat. A tartott fajták közül legnagyobb létszámúnak a juhnyájakat tekintetjük, míg a sertések és szarvasmarhák száma arányait tekintve kisebb volt.

A makkot termő erdőkben a nagy kiterjedésüknek köszönhetően sertés-tenyésztéssel is foglalkozott az uradalom. A sertés nagy számban fordult elő a majorságokban, de csak a munkácsi uradalom területén tartottak összeírásokat. Pontos információink csak az 1726-os, és az 1731-es feljegyzésekből vannak a majorsági állományról. A munkácsi uradalomban 1726-ban 165 sertést tartottak. 1731-ben uradalom kondája 292 sertésből állt, a kiadások leszámítását követően 218 sertés maradt tartásban. Az 1726 és 1731 közötti éveket összehasonlítva a sertések száma 165-ről 292-ra nőtt. 1731-ben jelentős volt a folyóévi szaporulat, 68 sertés született.

Év	Összesen	Előző évi	Majorsági szaporulat	Növekedés
1726	129	n.a	18	
1731	551	292	68	76

4. táblázat: A sertésállomány növekedése a munkácsi uradalomban

A sertéseket különféle betegségek támadták meg, s gyakorta ragadozók martalékává váltak. A sertések pusztulása korántsem volt olyan látványos, mint a juhoké, különféle járványok kevésbé tizedelték őket. A farkasok a juhokhoz hasonlóan elragadhattak egy-egy sertést is. Előfordult, hogy az erdőben makkoltatott sertések elszaladtak a kondától, és őrzőik nem találták meg őket. A munkácsi uradalom 1726. évi számadásában 20 betegségben elpusztult sertést említenek, 2 süldőt pedig farkas vitt el. 1731-ben nem írtak össze betegségben vagy támadásban elhullt állatokat, viszont 81 állat az abban az évben jelentkező súlyos téli fagyok következtében megfagyott. Jól mutatja, hogy az első Schönbornok soha nem látogattak a területre, hogy az állatokat nem a földesurak konyhája számára tartották, hanem elsősorban eladásra. Míg 1726-ban, amikor még a Szepesi Kamara adta át a területet az új birtokosoknak, csak egyetlen állatot adtak el az állományból, addig 1731-ben összesen 230 sertés került árusításra. Ebből 56 sertés árát ismerjük pontosan, 20 idős sertés és 34 két éves sertés darabját 14 forint 50 krajcárjáért, egy idős és egy két éves darabját 6 forintért adtak el. A többi állatot a majorságban dolgozók kapták fizetségként. A sertések fogyasztása szélesebb körben volt elterjedve, és az uradalmi alkalmazottak fazekában is megtalálható volt a húruk. A fizetések termé-

szetbeni részében ugyanis három sertést kapott az uradalmi adminisztrátor és a jószágkormányzó, kettőt a számadó és a kulcsár, egyet a tisztviselők, az uradalmi ügyvéd és a lovasz. Az uradalmi kertész is kapott pénzbeli fizetése mellett sertést. Az egyik település plébánosának szintén 2 sertést adtak kegyes adományként.²³ A hús mellett igen fontos lehetett a szalonna is, mivel a vizsgált korszakban az állatok jelentős része kétévesnél idősebb sertés volt, amelyből természetesen nagyobb mennyiségű szalonna nyerhető, mint a tavalyi süldőből vagy idei malacból. A földesúri szükségletek hiányát jól mutatja, hogy az uradalmi konyha céljaira összesen csak 2 hároméves sertést vágtak le.²⁴

Év	Működési kiadás	Értékesítés	Fizettségképpen	Elhullott	Egyéb	Maradt
1726	0	1	0	22	0	432
1731	2	137	15	84	3	169

5. táblázat: A sertésállomány csökkenése a munkácsi uradalomban

Az uradalmi erdőkben nemcsak az uradalom jobbágjai, hanem idegenek is makkoltattak, akiknek fizetniük kellett a sertések után. Az uradalom bevételeinek jelentős része származott ebből. 1729-ben a munkácsi uradalomban egy idősebb sertés után 6, egy süldő után 3 krajcárt kellett fizetni. A szomszédos Lengyelországból is hajtottak át sertéseket makkoltatni az uradalom erdeibe, ezek után az uradalom tizedet szedett. Az állatok táplálására az uradalom gabonakészlete is rendelkezésre állt. A legfontosabb gabonafajta a tavaszi búza volt, de kukoricát is felhasználtak²⁵ a kismalacok táplálására.²⁶ Az uradalom későbbi sertéseladásairól töredékes ismereteink vannak, 1739-ben 12 forintért adtak el két sertést, 1748-ban 14 forintért. 1750-től a tisztek korábbi sertésilletményeit az uradalom pénzben kezdte törleszteni, egy sertés 7 forint 39 krajcárnak felelt meg.²⁷

A szarvasmarhatartás mind a két uradalom majorságait jellemezte. Sajnos pontos adatokkal itt is csak az 1726-os, és 1731-es számadásoknak köszönhetően rendelkezünk. 1726-ban a munkácsi uradalomban a csorda 134 szarvas-

23 Sajnos a forrásból nem olvasható ki a település neve, de valószínűleg Munkácsról van szó.

24 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5.; 10. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 22.; 46. p.

25 1726-ban kukoricából (vagy ahogy a források nevezik törökbúzából) 30,5 köbölt, tavaszi búzából 63,5 köbölt, a malmokban keletkezett maradékból 325 köbölt használtak a kismalacok etetésére.

26 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5.; 3–6. p.

27 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 367.

marhából állt, az 1731. évben viszont csak 41 állatot jegyeztek le. Az 1725. évből 128, az 1730. évből 107 marha maradt az uradalomra. A szentmiklósi uradalom területén kisebb csordát írtak össze, ezt 1726-ban 76 állat alkotta, ebből 9 volt a frissen született borjak száma, összesen tehát 60 állatot számoltak össze. Az 1725. évből 65 állat maradt, tehát a kiadások ellenére is növekedett az állomány száma.

Év	Összesen	Előző évi	Szaporulat
1726 – Munkács	134	128	9
1726 – Szentmiklós	76	65	11
1731 – Összesített	41	107	-66

6. táblázat: A szarvasmarha-állomány a munkácsi és szentmiklósi uradalom majorjaiban

Az állatállomány gyakorlatilag tehenekből és borjaikból állt, bikát csak tenyésztés miatt hagytak. 1726-ban a munkácsi uradalomban 10, a szentmiklósiban 2, 1731-ben az uradalomban pedig már csak 3 bika volt, ebből is egyet öregsége miatt levágtak. A szarvasmarhát nem annyira eladásra tenyésztették, inkább a szükségtelen és az öreg állatokat adták el, viszont 1731-ben a munkács-szentmiklósi uradalomban a tisztartó parancsa értelmében a fellelhető mind a 40 ökröt eladták.²⁸ Később újra tartottak igás ökröket, mivel 1746-ban az uradalmi istállóknban 84 ilyen célra használt állatot írtak össze.²⁹ A szentmiklósi uradalomban 1726-ban 1 idős tehenet adtak el. A jobbágyoktól kevés állat érkezett be dézsmaként, inkább a majorság saját szaporulata növelte az állományt. 1731-ben Beregszászból érkezett be 1 fejőstehén és 1 kétéves tinó az uradalmi majorságba. 1726-ban a munkácsi csorda 28, a szentmiklósi 9 állattal szaporodott. Az 1731-ben a munkácsi majorságokban 12 borjú született. A szarvasmarhák elhullásának okai valamelyest különböznek a sertésekétől, juhokétől és kecskéketől, farkas ritkán okozhatott kárt a nagyobb testű állatok között, viszont járványok előfordultak. A szarvasmarhák körében nem lehetett túlságosan nagy az elhullás, így 1726-ban a munkácsi uradalomban 23 egyéves vagy annál fiatalabb állat, a szentmiklósiban 9, 1731-ben a munkácsi

28 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5; 21. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 22.; 46. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 22.; 45. p.

29 *Sas Andor*: Egy munkácsi nagybirtok történetéhez. (A Schönborn uradalom a 18. században). In: Századunk. Budapest 1932. 6.

uradalomban 7 állat veszett oda. Ezek többnyire fiatal állatok voltak, az idősebb állományban a betegségek nem okoztak kárt. A munkácsi uradalom 1726. évi állományának így is 17%-a, a fiatal állomány 34%-a odaveszett, tehát a fiatal állatok egyharmada elhullott a tartás során; a szentmiklósi uradalomban ez az arány 23%, tehát itt a fiatal állatok közel egynegyede hullt el.³⁰

Év	Működési kiadás	Értékesítés	Elhullott	Maradt
1726 – Munkács	0	0	23	134
1726 – Szentmiklós	0	1	9	76
1731 – Összesített	1	4 ⁰	7	41

7. táblázat: A szarvasmarhaállomány csökkenése a munkácsi és szentmiklósi uradalom majorjaiban

Az állattartás többnyire rideg módon zajlott. Az uradalmi fizetések listáján 1726-ban elkülönítették a marhák őrzésével megbízott tehénpásztort és a bojtárt.³¹ Az állatokat év közben a hegyvidéki havasokra hajtották ki legelni. A legjobb legelők az uradalomban a Hukliva és Szolyva közt elterülő Poloninai-havasok területei voltak, ide az egész megyéből szállítottak marhákat legelni, egyedüli problémát a gyakori szélviharok okoztak, amelyek néha szétriasztották a csordákat. A legeltetés júniustól szeptemberig tartott.³² Ezután az állatokat kiosztották teletetésre a jobbágyság között. Elsősorban a lucskai, bartházai és kajdanói kerületek falvainak jobbágyságaihoz kerültek téli tartásra a marhák. Ennek oka az volt, hogy az uradalomnak nemigen volt kapacitása befogadni télre az állatokat, mivel 1746-ban az uradalmi majorok területén a csűröket is beszámítva összesen 12 ház állt.³³ Az uradalom hegyvidéki területein borzderes fajtákat tartottak, ami jobban bírta a környezet adta lehetőségeket és a szénán, valamint fűvön való tartást, illetve a teje alkalmas volt sajt- és vajkészítésre, de az alföldi területeken már magyar szürkemarkarhát is tartottak.³⁴ Szénát a majorsági rétekről gyűjtöttek be, amit utána felhasználhattak az uradalmi állatállomány táplálására. Ehhez 1746-ban 208 hold rétje volt az uradalomnak,³⁵

30 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5; 21. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 22.; 46. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 22.; 45. p.

31 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5; 21. p.

32 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 345–346.

33 *Sas A.*: Egy munkácsi nagybirtok i. m. 60.

34 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 345–346.

35 *Sas A.*: Egy munkácsi nagybirtok i. m. 60.

de a vizsgált korszak elején 1729-ben a terület korábbi elnéptelenedése miatt a telkek egy jelentős hányada pusztán állt,³⁶ ami szintén az uradalom kezelésében volt.³⁷

A juhok és kecskék összállományának alakulásáról a korszak folyamán több adat van, viszont az állomány pontos összetételéről sajnos csak a birtokadományozás évéből, vagyis 1726-ból vannak adataink. 1725-ben a munkácsi uradalomban 1455 juhot írtak össze, ez a bevételeknek köszönhetően 1989-re nőtt, majd a kiadások, elhullások után év végére 1449 juh maradt az uradalmi majorokban kiteleltetésre. A juhok és a kecskék esetében a vizsgált korszakban a természetes szaporulat mellett fontos volt a jobbágyoktól beszedett huszad. 1726-ban munkácsi uradalomban 102 juh érkezett be a jobbágyoktól beszedett huszad révén, 1744-ben az uradalom krajnai, bubuliskai, viznyicai, verhovinai és duszinai kerületeiből 72 juhot szolgáltatott be huszadként, ebből 57 tejet adó és 15 még nem tejelő példány volt. 1726-ban a szentmiklósi uradalomban 13 kisbárány érkezett be huszadként. A juhok számának csökkenésére vagy növekedésére kevés adatunk van a forrásokból a későbbiekben, és a szakirodalom eltérő adatokat közöl ennek alakulásáról. Lehoczky Tivadar szerint 1731-ben a munkácsi uradalomnak 2500, 1743-ban 3468,³⁸ 1755-ben 3881 juha volt.³⁹ Sas Andor szerint a munkácsi uradalom juhállománya 1746-ban kosokkal, anyajuhokkal és bárányokkal együtt 1800 darab körül volt,⁴⁰ ami, ha pontosak az adatok, erőteljes hullámozást jelentene. Viszont a korszakban gyakorinak számított a nagyszámú elhullásoknak köszönhetően a majorsági juh- és kecskéállomány ingadozás, az elhullás a munkácsi uradalom esetében is megfigyelhető. Ha az uradalom teljes juhállományát tekintjük, akkor 1726-ban a munkácsi uradalomban 295 juh pusztult el, ami az állomány 14%-a, ennek nagyrésze, 80 állat, a fejős juhokból került ki. A szentmiklósi uradalomban 1726-ban 77 állat pusztult el vagyis 9%-a az állománynak. Az elhullás legjellemzőbb okai a különféle járványok, bélféreg okozta megbetegedések voltak, de jelentős lehetett a vetélésben, ellésben elpusztult állatok száma is. A kiadások nagy részét 1726-ban a Szomolnokra elszállított állatok adták mindkét

36 Különösen a munkácsi uradalom duszinai és viznyicai kerülete, amelynek falvaiban 1729-ben a földek több mint 50–60%-át jegyezték fel pusztán hagyott, elnéptelenedett területnek.

37 MNL OL; 21. tétel. 1–269. p.; MNL OL 30.tétel. 1–64. p.

38 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 359.

39 Uo. 360

40 *Sas*: Egy munkácsi nagybirtok i. m. 6.

uradalomban.⁴¹ Mivel az egykori Rákóczi-birtokok állami kézbe kerültek, 1726-ban még a Szepesi Kamara irányította a területet. A kamara által kiadott rendelet értelmében a munkácsi uradalomból 308 juhot az állomány 20%-át,⁴² a szentmiklósi uradalomból 142 juhot az állomány 13%-át⁴³ hajtották el a szomolnoki szükségek fedezésére.⁴⁴ Az esetleges értékesítési árakról is töredékes információink vannak mind a forrásokban, mind a szakirodalomban, 1748-ban 300 kiselejtett juhot adott el az uradalom darabonként 1 forint 42 krajcár értékben.⁴⁵

A kecskék csoportja jól elkülöníthető az 1726-os számadásban. A juhállományánál lassabban szaporodott, így alacsonyabb volt a kecskék aránya a nyájban. 1725-ben a munkácsi uradalom 685 kecskét írt össze, ez a szaporulatnak és a bevételeknek köszönhetően 848-ra nőtt, majd a kiadások, elhullások után év végére 522 kecske maradt az uradalmi majorokban kiteleltetésre. A kecskék esetében is fontos volt a természetes szaporulat mellett a jobbágyoktól beszedett huszad, bár itt jóval kevesebb állatot szolgáltatnak be. 1726-ban munkácsi uradalomban 16 kecske érkezett be a jobbágyoktól beszedett huszad révén.⁴⁶ 1744-ben az uradalom krajnai, bubuliskai, viznyicai, verhovinai és duszinai kerületeiből 21 kecskét szolgáltatnak be.⁴⁷ 1726-ban a szentmiklósi uradalomban nem érkezett be kecske huszadként. Szomolnokra 1726-ban a munkácsi uradalomból 197 kecskét, az állomány 23%-át,⁴⁸ a szentmiklósi uradalomból 36 állatot, az állomány 11%-át hajtották el.⁴⁹ A kecskék jóval nagyobb arányban hullottak el a juhoknál. Ha az uradalmak teljes kecskeállományát tekintjük, akkor 1726-ban a munkácsi uradalomban 152 kecske pusztult el, ami az állomány 39%-a, ebből 50 állat fiatal bakkecske volt. A szentmiklósi uradalomban

41 Szomolnok (ma Smolník, Szlovákia) szintén a Szepesi Kamara irányítása alá tartozott az adott korszakban, virágzó bányaváros volt, itt működött a bányászkamara székhelye, rézbányával, pénzverdével is rendelkezett. Forrás: A Pallas Nagylexikona. Budapest 1987. (mek.oszk.hu/0000/00060/html/097/pc009765.html#10, letöltés: 2019. jún.).

42 Ebből 102 fejetlen juh, 206 pedig bárány volt.

43 A szentmiklósi uradalmi állományból 33 nem fejős 15 évnél idősebb, és 45 egyéves bárányt hajtottak el.

44 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5; 11. p. KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 5; 22. p.

45 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 360.

46 4 egyévnél fiatalabb és 12 kost szolgáltatnak be a szentmiklósi uradalom falvai.

47 Ebből 15 fejős és 6 még nem tejelő volt.

48 Az elhajtott állatokból 159 idős kecske és 38 bakkecske volt.

49 A szentmiklósi uradalmi állományból 32 nem fejős 2 évnél idősebb, és 2 egyéves kecskét hajtottak el.

1726-ban 59 állat pusztult el, vagyis 18%-a az állománynak. A juh húsát sokkal értékesebbnek tarthatták a sertésénél, mivel 1726-ban csak a tisztartó kapott belőle fizetségképpen 5 kisbárányt a munkácsi uradalom állományából.⁵⁰

Az uradalomban a juhokat és kecskéket félridegen tartották. Az állatok tavasztól őszig kint voltak a legelőn, és csak télen hajtották őket teletetésre a domínium falvaiba. A korabeli Magyarországon Bél Mátyás leírása alapján a juhászok három csoportba különítették el a nyáját, az első a kosoké, a második a bárányoké, a harmadik az anyajuhoké, amiket a juhászok tej és vajtermelésre fognak. A munkácsi uradalomban mindegyikhez külön juhászt vagy bojtárt alkalmaztak, akik így elkülönítve hajtják a nyáját a hegyekbe, ahol majd szálásokat építenek sövényvel három részbe vágva külön a bárányok, kosok és anyajuhok részére. A juhokat akolban tartották. „Akolnak az ilyen állatok számára háznál, vagy kint a mezőn, alkalmasan megtisztított és lejtős helyen sövényvel körülvett ólat nevezzük”.⁵¹ A munkácsi uradalomban majorsági juhokat Szolván, Alsóverecskén és Polena vidékén, délebbre az alföldi jellegű területeken Munkácson és Beregszászon tartottak. Fontos volt, hogy a nyáját dombos helyeken, bérceken lehessen legeltetni, a lapályos és vizenyős helyek, mocsarak közelsége veszélyes volt a nyájra. Teletetésre a juhokat a bubuliskai, viznyicei, krajnai és verhovinai körzetek falvaiba hajtották, illetve minden, a tél folyamán elhullt juh után 2, vagy bárány után 1 forint befizetésre kötelezték a jobbágyokat.⁵²

A majorsági juhokat elsősorban a tejükért és a gyapjúért tartották. A számadáskönyvekben a tejtermékek közül az uradalom által termelt és felhasznált vaj és a sajt mennyisége és eredete elemezhető. Mivel a juhokat a járványok és betegségek jobban tizedelték a többi fajhoz képest, az állatbőrök többsége az elhullott juhoktól származott. A juhtenyésztés egyik fő haszonvétele a gyapjú volt. 1726-ban a munkácsi uradalomban 1390, a szentmiklósi uradalomban 806 gomolyag bevétel jött. 1731-ben a munkácsi uradalomban 2312 gomolyag jött be, 1746-ban pedig a két uradalomban összesen 1330 gomolyag gyapjú halmozódott fel. 1746-ban a gyapjúbevétel nagy része nem az előző esztendőben, hanem az azt megelőző évben keletkezett, s a készlet egy részét eladták.⁵³ 1746-

50 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 5.; 11. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 5.; 22. p.

51 *Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján.* Bp., 1984. 88.

52 *Lehoczky T.: Bereg vármegye i. m.* 360.

53 1726-ban a szentmiklósi uradalom állományából 184 darabot adtak el. 1746-ban az uradalmak összállományából 255 darabot ár feltüntetése nélkül, 909-et 12 krajcáros áron, 55 darabot pedig 9 krajcáros áron adtak el 1726-ban.

ból ismerjük a beszolgáltató pásztorok neveit is.⁵⁴ A gyapjút fizetésképpen⁵⁵ is kiadták a pásztoroknak.⁵⁶ 1731-ből fennmaradt jegyzékekben rögzítették az öt uradalmi pásztortól betegségben elhullt juhokat,⁵⁷ amiket átadtak a szűcsöknek feldolgozásra.⁵⁸

Sajtról kevés említés van a számadáskönyvekben, csak 1726-ból ismerjük a szentmiklósi uradalomban készített sajt mennyiségét és felhasználását. A sajtot juh- és tehéntejből állították elő az uradalomban. 1726-ban 4852,5 font sajt jövedelme volt a birtoknak,⁵⁹ melyből 4346 fontot értékesített.⁶⁰

A tejtermékek közül a vajról 1726-ban, 1731-ben és 1746-ban is találkozunk utalással. A vaj szarvasmarhák tejéből is készült az uradalmakban. Míg 1726-ban a munkácsi uradalomban 266 icce vajat, a szentmiklósi uradalomban 380 icce vajat készítettek.⁶¹ 1731-ből csak utalások vannak beszolgáltatott vajra.⁶² 1746-ban 546 és fél icce vajat állítottak elő a két uradalomban összesen,⁶³ tehát a korszak során nem növekedett jelentősen az előállított vaj mennyisége. A vajt illetően kimutatható, hogy a fizetések természetbeni részébe is került,⁶⁴

54 Hársinecz János nyájától 315,290 gomolyag, Delegán István nyájától 470,185 gomolyag, Ruszin Ferenc pásztor nyájából 541,200 gomolyag jött be az uradalomnak.

55 1726-ban a munkácsi uradalomban három pásztor 39 gomolyag gyapjút, 1731-ben ugyanott négy pásztor 48 gomolyag gyapjút kapott fizetségképpen. 1726-ban a szentmiklósi uradalomban 15 gomolyagot kapott a juhpásztor. 1746-ban a három juhpásztor 45 gomolyag gyapjút kapott az összuradalmi nyájából.

56 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5; 6-21. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 22.; 23. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 102.; 17. p.

57 Összesen 273 betegségben elhunyt juhot és 114 kecskét szolgáltattak be az uradalom pásztoraik (név szerint Delegán Dániel, Hátmegi Márton János, Bilinka Dániel, Kripta János, Delegán Luca) az uradalom által megbízott szűcsnek feldolgozásra 1731-ben.

58 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 22; 15-17. p.

59 1725-ből 4712,5 font sajt maradt az uradalomnak, ehhez jött a 243 tejelő juh és 95 fejősekecske tejéből készített 338 font sajt, amelyből készítés közben 27 font tönkrement, 106 font az uradalmi juhásznl maradt. 30 fontot az uradalmi kertész kapott fizetségképpen, 64 font sajt ment tönkre rothadás következtében és 4346 font sajtot 25 edényben pedig a számadó értékesített. Így összesen 1726 végére 382,5 font sajt maradt az uradalom birtokában.

60 KTÁL; F 1500; op.1; od.zb. 5. 22. p.

61 A szentmiklósi uradalomban 17 fejős és 14 vemhes marha tejét használták fel erre a célra.

62 1731. március 18-án 3, április 24-én 6 icce vajat szolgáltattak be a majorságból az uradalomnak.

63 71,5 icce vajat a szentmiklósi uradalom majorságából, 60 icce vajat a Beregszász környéki, 350-et a Munkács környékén tartott uradalmi marhák tejéből állítottak elő.

64 1726-ban a munkácsi uradalom által előállított vajból 6 iccét kapott az uradalmi kormányzó, a szentmiklósi uradalomban 12 icce vajat a tehénpásztor kapott fizetségképpen. 1746-ban az

illetve emellett az uradalom is foglalkozott vajértékesítéssel.⁶⁵ 1726-ban a még a Szepesi Kamara irányítása alatt álló szentmiklósi uradalomból 295,5 icce vajat használt fel a kamara.⁶⁶

A majorsági méhészetről kevés említés van a számadásokban, valószínűleg nem mindig jegyezték le. 1726-ban munkácsi uradalomban 141 kaptár méhet írtak össze, ebből 14 pusztult el.⁶⁷

Év	Összesen	Majorsági eredetű	Dézmából származó
1726	141	84	57

8. táblázat: A méhkaptárok a munkácsi uradalom majorságaiban

A 18. század közepétől az 1754-ben Beregszászban felállított uradalmi méhészet kapcsán vannak adatok a majorsági méhekről. A méz felhasználásáról kevés adattal rendelkezünk, minden bizonnyal kivitelre szánták, mivel az 1730-as években Bajorországba vitték ki az uradalomban keletkezett mézet, ahol a birtokos Friedrich Karl von Schönborn központi birtokai feküdtek.⁶⁸

Összességében megállapítható, hogy a munkács-szentmiklósi uradalomban a jobbágyi és majorsági állattartás a vizsgált korszakban fejlődésen ment keresztül. Az állatállomány részben kiheverte a 17. század végének és a 18. század elejének pusztításait, és az uradalom újranevesítésével párhuzamosan az állatállomány is növekedni kezdett. Az uradalom alföldi területein jellemzőbb volt a marha- és sertésnevelés, míg a hegyvidéki területeken a juh- és a kecsketartás dominált a lakosság körében. Az uradalom majorsági gazdálkodásában is fontos szerep jutott az állattartásnak. Sajnos a források többsége csak az 1726. és 1731. években írja le a majorsági állomány pontos összetételét és felhasználását, a többi évből csak utalás szintjén rendelkezünk adatokkal. Az állománnyal való gazdálkodás során megfigyelhető, hogy az uradalom eladásra termelt, illetve az uradalmi alkalmazottak fizetéséig teljesítette termé-

uradalmi jószágkormányzó 40, az ellenőr és a számadó 18-18, a kulcsár 10, a tehénpásztor 10 icce vajat kapott.

65 1726-ban a munkácsi uradalom 20 iccevaját, 1746-ban a két uradalom 96,5 icce vajat 15 krajcárjával, 237 icce vajat 12 krajcárjával adott el az uradalom.

66 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 5. 8-21. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 22. 24. p.; KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 102; 16. p.

67 KTÁL; F 1500; op.1; od. zb. 5. 8. p.

68 *Lehoczky T.*: Bereg vármegye i. m. 363.

szetben. A földesúri udvar fenntartására csekély számban mentek el javak, mivel a Schönborn család birtoklása idején a család tagjai Bécsben tartózkodtak, vagyis a földesúr nem tartózkodott az uradalom területén. 1726 előtt a területet a Szepesi Kamara irányította, vagyis kincstári kezelésben volt, és a birtok felsorolt urai csak bevételi forrásként tekintettek tulajdonukra.

Szilágyi Éva Andrea

Adatok a 18–19. századi Érmellék nagybirtokosainak családtörténetéhez. A Dietrichsteinek és leszármazottaik

Bevezetés

Várad várának 1692-es visszafoglalása után, és még inkább a Rákóczi-szabadságharcot követően az Érmelléken a kisebb-nagyobb birtokok sorra kerültek a császárhű méltóságok, hivatalnokok és a főpapság kezére. Székelyhíd mint az egykori Zólyomi, majd fejedelmi uradalom 1701-ben és az 1708-as megerősítés által Ponz alias Engelshoffer Zsigmond birtokába került.¹ Halálát követően a birtokot özvegye irányította egészen 1717-ben bekövetkezett haláláig. Egyetlen lánygyermekük egészen fiatalon elhunyt, így 1718-ban, közel tíz évre Breunner császári tábornok özvegye szerezte meg.²

Dietrichstein János Ferenc Gottfried (1671–1755) 1728-ban vásárolta meg 70 000 rhénes forintért a székelyhídi és a diószegi uradalmat,³ melyekhez az Érmellék legjelentősebb települései tartoztak: Albis, Diószeg, Kiskereki, Mihályfalva, Nagyléta, Székelyhíd, Apátkeresztúr, Gyapoly, Asszonyvására, Véd. Beiktatására 1737-ben került sor, mikor is kegyúri- és pallosjogot kapott rá. Udvari teendői Bécshez kötődtek, ezért hamarosan elsőszülött fia, János Baltázár lett az uradalom tényleges birtokosa. Székelyhídon telepedett le, és elsődleges célja az irányítása alá tartozó birtokok modernizálása volt. Halálát követően előbb két ifjabb fiútestvére vette át az irányítást, majd sor került a több mint 20 000 holdat számláló uradalom felosztására a leányági örökösök között. Az uradalomhoz tartozó birtokok ifj. Sternberg Ádám, valamint Saurau

1 Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Budapest é. n. 612.

2 *Nánási Zoltán*: Székelyhíd történeti monográfiája. Székelyhíd 2009. 126.

3 *Emődi János*: Bihar megye nemes családjai I–II. C–É. Nagyvárad 2018. II. 47.

Jozefa és Saurau Anna Mária között oszlottak meg. Sternberg kapta a diószegi uradalmat, míg a két Saurau hölgy a székelyhídi. Az eddigi kutatásokat tekintve a család története innentől, a 18. század végétől vált zavarossá, ugyanis nem volt egyértelmű a rokoni kapcsolatok mibenléte. 1831-ben az örökösök perre mentek, aminek következtében a székelyhídi uradalom ismét feldarabolódott, az Érmellék nagybirtokosainak sorába két új rokon család is bekerült. A birtok nagyobb része, Székelyhíd központtal gróf Stubenberg Gusztáv tulajdonába került, míg Nagylétát báró Mandell Lajos kapta meg.

A Dietrichsteinek és a székelyhídi uradalom

A Dietrichsteinek Karintiából származtak. Családfájukat egészen 1004-ig, egyik ősiük, Reinpert haláláig vissza tudták vezetni. A család, az 1514-ben bárói rangot nyert Pongrác fiai révén szakadt két ágra: Ferenc (?–1550) lett a Weichselstädt-Rabenstein, míg Zsigmond (1484–1540) a Hollenburg-Finkenstein, a későbbi hercegi ág megalapítója.⁴

Ferenc leszármazottai, János Kristóf (1624–1704) és János Ferenc 1652-ben szerezték meg a grófi címet. Birtokaik Stájerországban, Graz környékén terültek el. A családi vagyon egy kézben tartása érdekében családi hitbizományt létesítettek.⁵ János Kristóf Schusenberg Mária Erzsébettől született fia volt Gottfried (1671–1755), a székelyhídi és diószegi uradalmak megvásárlója.⁶ A római szent birodalmi gróf Hollenberg, Finckenstein és Landskron ura, Karinthia örökös főpohárnokmestere, az aranygyapjas rend lovagja, a királyi szent felség valóságos belső titkos tanácsosa és Styriában fővadászmester is volt. Mindemellett az Udvari Kamara elnöki tisztségét is betöltötte 1719 és 1755 között.⁷ Udvari teendői miatt nem sokat tartózkodott újonnan szerzett birtokain, Bécsben élt, viszont 1742. március 4-én honfiúsította magát és utódait.⁸

4 *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. köt. Pest 1858. III. 314–315.

5 *Emódi J.*: Bihar megye i. m. II. 47.

6 E két uradalom az Érmelléken már ekkor a legjelentősebbnek számított. Magukba foglalták Albis, Diószeg, Kiskereki, Mihályfalva, Nagyléta, Székelyhíd, Apátkeresztúr, Gyapoly, Aszszonyvására és Véd települések legtermékenyebb földjeit.

7 *Franz Karl Wifßgrill*: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande. Band 2. Wien, 1795. 219.; Bihar vármegye az úrbérrendezés idején. Szerk. Ifj. Barta János és Papp Klára. Debrecen 2005. 317.

8 „Az előbb említett gróf urakat, még pedig amazt József, Károly, Lipót és Nep. János fiaival [...] és mind a főntebb irottak fiági leszármazóival együtt, Magyarország többi honfiainak

Legidősebb fia, János Baltazár (1710–1744) azonban már Székelyhídra költözött, modernizálta a gazdaságot, a birtokot majorokra osztotta és az irányítást az uradalmi kancellária nyilvántartásába összpontosította. Tanult szakembereket hozatott, valamint a Felsővároson, a Margitta felé vezető út mentén gazdasági épületeket, a gazdasági alkalmazottak számára pedig lakóházakat is építtetett. Lakhelyül a Felsővárosi út jobb oldalán álló saroképületet, a kancelláriát rendezte be.⁹ Felesége Rottal Marianna volt, akitől három gyermeke született, de csak egy, Marianna élte meg a felnőttkort. János Baltazár nem sokkal 34. életéve betöltése után, 1744. január 10-én elhunyt.

Testvére, Károly Hannibál (1711–1794) hosszúpályi, fejtói, poccai és kassai birtokos volt és fejtói ménestulajdonos. 1737-ben ő alapította újra a hosszúpályi római katolikus egyházat, valamint ez évben megkapta a szentjohbi apát címet. Szentjohbon a templom felépítése illetve a parókus és a kántor szükségleteinek biztosítása volt fő feladata.¹⁰ Érmelléki tisztségei mellett azonban a salzburgi, eichstadi, augsburgi kanonok és a salzburgi hercegi kamara elnöki tisztségét is betöltötte.

Gottfried második feleségétől, Herberstein Máriától született idősebb fia, Lipót (1722–1756) a birodalmi tanács tagja és kamarás volt. Nem nősült meg, így 34 évesen utód nélkül hunyt el. Öccse, János Nepomuk (1724–1783) a székelyhídi uradalom örököséként folytatta féltestvére, János Baltazár modernizáló tevékenységét. Mária Terézia császárnő reformjainak hatására reprezentatív főúri kastélyt építtetett az egykori zólyomi építmény romjaira,¹¹ majd közvetlenül emellett 1764–1768 között a római katolikus templomot. Kamarás, pohárnoki és kormánytanácsosi (1752) tisztséget is betöltött. A fellebbviteli bíróság és a jótékonyági alapítványok udvari bizottságának elnöke volt. Apjához hasonlóan többnyire ő is csak Bécsből, levelezés útján irányította a birtokot. 1783. október 7-én hunyt el Badenben, majd a bécsi Szent István bazilikában temették el november 17-én. Nőtlen volt, viszont jó kapcsolatot ápolt apjának második feleségétől született lányának, Mária Krisztinának családjával, így nem sokkal halála előtt végrendeletet tett, melyben első számú örö-

sorába és gyülekezetébe, a jelen országgyűlés 41. törvénycikkelyében megállapított díj lefizetése és a szokásos eskü letétele mellett fölvtették.” – Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1000–1895. 1740–1835. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1901. VII. 63.

9 Nánási Z.: Székelyhíd történeti i. m. 126.

10 A szentjohbi vár egyik bástyáján felépült templomban két címerbrázolása is fennmaradt.

11 A napjainkban is álló kastély nyugati szárnyát.

kösének féltestvére fiát, ifj. Sternberg Ádámot (1751–1811) tette meg, bátyjának lánya, Marianna és annak gyermekei mellett.

Az úrbérrendezés idején készült összeírások alapján ekkor az uradalomhoz tartoztak az Albis, Diószeg, Érabrány, Kiskereki, Kokad, Mihályfalva, Nagyléta, Székelyhíd és Vedresábrány települések határában elterülő földbirtokok, melyek összesen több mint 21 000 holdnyi mezőgazdasági területet tettek ki.¹² A diószegi részt örökölte Gottfried második feleségétől született leányának, Mária Krisztinának a fia, ifj. Sternberg Ádám. A székelyhídi rész János Baltazár lányának, Mariannának Saurau Rajmundtól (1739–1796) született két lánya, Jozefa és Anna Mária birtokába került.

Helység	Telek	Hold	Jobbágy	Zsellér	Házatlan
Albis	46,625	2089	102	1	8
Diószeg	125,125	5794	319	190	77
Felsőábrány (Érabrány)	6,500	314	24	3	0
Kakad (Kokad)	22,750	1121	78	7	8
Kiskereki	23,375	1163	73	15	8
Mihályfalva	20,250	898	53	4	2
Nagyléta	121,250	5672	308	18	21
Székelyhíd	47,250	2143	150	27	13
Székelyváros	27,125	1314	100	3	10
Vedresábrány	23,500	829	52	2	4
Összesen	463,750	21337	1259	270	151

A Dietrichstein család birtokain összeírt adatok az úrbérrendezés idején
(Forrás: *Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában.*
Adattár II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Történettudományi Intézet. Budapest, 2013. 879.)

12 *Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában.* Adattár I–II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Budapest 2013. II. 879.

A Saurau hölgyek és az 1831-es birtokper

A Saurau család stájerországi eredetű, a grófi címet 1628-ban kapták.¹³ Rajmund 1785. április 5-én honfíúsította magát.¹⁴ Az osztrák kormányzótanács tagja, Stájerország örökös marsallja, kamarás és kormánytanácsos is volt. Jó lövész és ügyes lovas hírében állt, valamint bűvészkedéssel is foglalkozott.

Az eddigi kutatásokat tekintve a család és az uradalom örökösének története a 18. század végétől vált zavarossá, ugyanis nem volt egyértelmű magyarázat a rokoni kötelékek mibenlétére. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának A debreceni és nagyváradai úrbéri törvényszékek iratainak gyűjteményében azonban megtalálható a székelyhídi uradalom 1831-es birtokpere,¹⁵ mely lehetőséget teremt a Dietrichsteinek és a székelyhídi uradalom birtoklásában őket követő Saurau hölgyek közötti rokonok szálak tisztázására. A periratokból többek között kiderül az is, hogy már 1795-ben, vagyis Hannibál halála után egy évvel a két Saurau hölgy osztályos egyezséget kötött, amelynek értelmében a székelyhídi uradalmat Mária Jozefa kapta meg, s halála esetén gyermekére, vagy ha gyermek nélkül halna meg, akkor Anna Máriára – aki a Bécs-környéki Leopoldsdorfi uradalmat örökölte – száll az uradalom birtokjoga. Jozefa ekkor még gyermektelen volt, viszont Anna Máriának, aki Stubenberg grófhhoz ment nőül, már volt egy 3 éves fia, Stubenberg Gusztáv.

1829-ben váratlan esemény történt, ugyanis Mária Jozefa végrendeletet tett, s abban örökösének második férjének, báró Mandell Károlynak testvérét, báró Mandell Lajost, valamint apja, Saurau Rajmond húga egyik unokájának özvegyét, gróf Wagensperg Zsigmondné, gróf Stainach Karolinát nevezte meg. Jozefa végrendeletében szerepelt az is, hogy amennyiben Anna Mária fia kifizetne Jozefa örökösének 363 502 forintot és 55 krajcárt, ami a leopoldsdorfi uradalom szimbolikus értéke, valamint e mellett a Jozefa birtoklása idején végzett befektetések és javítások felbecsült összegét, akkor azok kötelezően át kell engedjék Anna Mária örökösének a székelyhídi uradalmat. Az 1831-es birtokperre tehát azért került sor, mert Anna Mária Stubenberg Krisztián gróftól

13 *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. X. 81.

14 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. III. k. Arcanum DVD könyvtár IV.

15 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MOL HBML), IV. B 162/B: A debreceni és nagyváradai úrbéri törvényszékek iratainak gyűjteménye. Székelyhíd, 1831-es birtokper, 83. kötet.

született fia, Gusztáv (1792 – kb. 1836) nem értett a végrendelettel egyet, hogy ne vérszerinti ágon öröklődjön tovább a birtok. Ennek köszönhetően azonban bizonyítást nyert, hogy bő 200 évig a Dietrichsteinek és leszármazottaik kezében volt az Érmellék legjelentősebb birtokainak java része, vagyis a székelyhídi uradalom: Albis, Kiskereki, Mihályfalva, Nagyléta, Székelyhíd, Gyapoly, Véd, Haraszti, Kerekegyháza, és Jozefa szerzeményei, Értarcsa, Éradony és Ottomány.

Az uradalom történetét folytatva azonban itt még történt egy felosztás, ugyanis a per eredménye az lett, hogy Stubenberg Gusztáv ki kellett fizesse a másik két örökösnek a 433 ezer forintot, s mivel készpénze nem volt, így átengedte báró Mandell Lajosnak és gróf Wagenspergnének a nagylétai birtokot és a hozzátartozó haraszti, kerekegyházi és gyapolyi pusztát, ami területileg majdnem az uradalom felét jelentette.

A székelyhídi uradalom új birtokosai, a Stubenberg család Stájerországból származott, birtokaik is a brucki kerületben helyezkedtek el. Stubenberg János (kb. 1528–1572) Schärffenberg Benignától született két fia által szakadt a család két ágra. Az idősebb fiú, Rudolf (1565–1620) lett a szász ág megalapítója, míg az ifjabb, György-Hartmann (1563–kb. 1608) a stájeré. György-Hartmann fia, Farkas (1600–1668) 1655-ben szabad báróként nyert honfűsítést¹⁶ és csak 1742-től rendelkeztek hivatalosan a grófi címmel.¹⁷ Az ő egyenes ági leszármazottja – szépunokája – volt Stubenberg Krisztián (1739–1807), aki 1784. november 22-én kötött házasságot Saurau Anna Máriával. Krisztián Székelyhídon kívül birtokolta a gutenbergi uradalmat, valamint birtokai voltak Stübbeggen és Muregen is.¹⁸ Gusztáv örökösei 1844. október 3-án nyertek magyar indigenátust.¹⁹ Leszármazottai Székelyhídon telepedtek le.²⁰ Az uradalom bővítésére, fejlesztésére, az építkezésekre még közel száz évig nagy gondot fordítottak. Székelyhídon kívül az Érmellék több településén is – ahol birtokkal rendelkeztek – jelentős volt a kulturális és szociális élet terén kifejtett tevékenységük.²¹

16 1655-ik évi CXIX. tc. – Corpus Juris Hungarici i. m. V. 653.

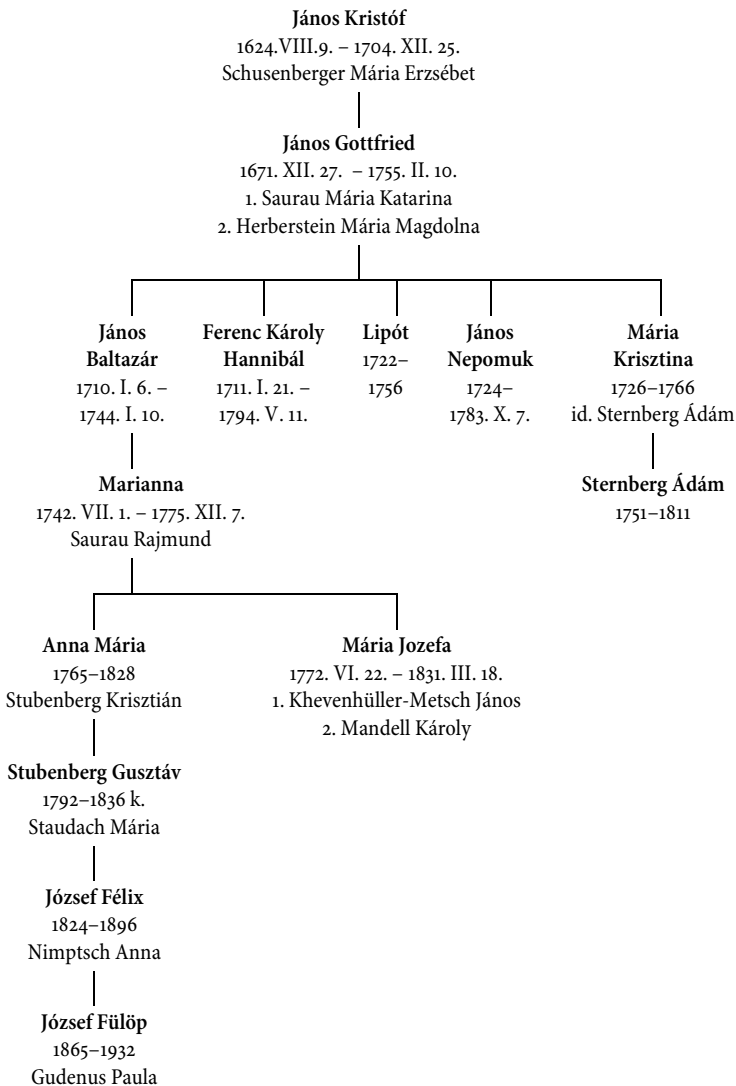
17 Az indigenák. Szerk. Szijártó M. István. Budapest 2017. 52–53.

18 *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. X. 381.

19 *Kempelen B.*: Magyar nemes i. m.

20 Gusztáv fia, József–Félix a magyar főrendiház tagja is lett.

21 Az uradalomhoz tartozott Székelyhíd mellett Érmihályfalva, Albis, Kiskereki, Érolaszi, Apátkeresztúr határainak nagy része, ill. Védpuszta is. A Székelyhíd központjában ma is álló, egykori uradalmi központi magtárat az 1840-es évek közepén építették fel, majd a századfordu-



Az Érmelléken birtokos Dietrichsteinek és leányági leszármazottaik

lón sor került a kastély átépítésére és kiegészítésére az északkeleti, alagsoros szárnyal. Lásd Nánási Z.: Székelyhid i. m. 137.

Összegzés

Az Érmellék és ezen belül a székelyhídi uradalom nagybirtokosainak családtörténete, az utóbbi évtizedek kutatásai ellenére, még számos tisztázásra váró részlettel rendelkezik. Az egyik ilyen, a Dietrichstein, Saurau és Stubenberg családok közötti rokoni kapcsolat mibenléte, így a székelyhídi uradalom öröklési rendjének kérdése, mellyel e jelen tanulmány foglalkozik. Az 1831-es birtokper iratainak segítségével sikerült rekonstruálni azt a folyamatot, melynek révén a 18–19. század fordulóján a Dietrichsteinek székelyhídi és diószegi birtokból álló uradalma feloszlott, átkerült a Sternberg és Saurau, majd pedig a Mandell és Stubenberg család tulajdonába. A Dietrichsteinek birtokainak jelentős része leányágon öröklődött tovább, mintegy 200 évig. A székelyhídi uradalom és birtokosainak 18. századi és 19. század eleji történetének kutatása azonban számos olyan információra is fényt derít, melyek révén részletesebb képet kaphatunk az említett családok politikai, gazdasági és kulturális életben betöltött szerepéről.

Szilágyi Orsolya

Idegen örökség. Régészeti lelőhelyek és a közösség

Talán sokkal nagyobb kihívás a régészeti lelőhelyek védelme, mint a még ma is álló templomoké vagy kastélyoké, hiszen a nagyközönség valószínűleg jobban elfogadja egy olyan objektum őrzését mely látható és kézzel fogható, mint egy, a föld alatt lévő láthatatlan romét. Mindezek mellett további nehézségekkel jár annak a ténye, hogy az őskori és ókori kultúrák építészeti maradványai hiába szerves részei szellemi örökségünknek, a ma embere ritkán érez kötődést irántuk, ennek következtében pedig nem igazán lép fel védelmük érdekében. Jelen probléma egyre aktuálisabbá válik Romániában is, hiszen itt is elkezdődtek a munkálatok a római *limes* UNESCO Világörökségi Listájára való felterjesztésre. Így felkerülhetnek a listára olyan területek, többek között magánkézben levők is, amelyek fokozott védelem alá kerülnek, és ez számtalan problémát vonhat maga után. Mivel egy gyakran láthatatlan kulturális örökségről beszélünk, ezért sokszor csak nagyon nehezen lehet megértetni az emberekkel, hogy például miért nem lehet akármit építeni a kérdéses helyszínen. További gondot jelent az is, hogy az erdélyi magyar közösségek számára a római kor és annak hagyatéka a többéves politikai propagandának köszönhetően teljesen más jelentőséggel bír. Jelen tanulmány arra próbál választ találni, hogy milyen módszerek felhasználásával lehetne egyfajta kötődést kialakítani a római régészeti örökség és a helyi közösségek között.

1. Törvényes keretek

A *Velencei Charta* (1964), a *Világörökség Egyezmény* (1972), *A régészeti örökség gondozásának és védelmének kartája* (1990), valamint a *Valettai Egyezmény* (1992) mind olyan nemzetközi egyezmények, melyek régészeti örökségünk védelmét igyekeznek biztosítani. Nekik köszönhetően az első objektum felfede-

zésétől egészen azok konzerválásáig, vagy bizonyos esetekben rekonstruálásáig a munkálatoknak elviekben szigorú kritériumoknak kell megfelelniük. Mindezek mellett léteznek olyan szabályozások, melyek kifejezetten az ilyen helyszínek turisztikai hasznosítását szeretnék keretek közé helyezni, ilyen például *A kulturális turizmus nemzetközi chartája* (1999). Első látásra úgy tűnik, hogy a régészeti, illetve építészeti örökség védelmezésével és értékesítésével kapcsolatban már minden felmerülő problémát lefedtek, viszont még mindig számtalan terület van, mellyel még szükséges bővebben foglalkozni.

A helyi közösségek bevonása, véleményük megkérdezése saját kulturális örökségük sorsáról viszonylag újkeletűnek számít, hiába szerepelnek ezek az elvek több nemzetközi egyezményben is. *A történeti városok védelmének nemzetközi chartája* (Washingtoni Charta, 1987) tulajdonképpen az első olyan, több állam által is ratifikált okirat, mely 3.¹ és 15.² cikkelye ajánlja a szakembereknek a helyi közösségek bevonását, valamint szükségesnek tartja az általános felvilágosítást a kulturális örökség megőrzésének fontosságáról már fiatal kortól.³ *A kulturális turizmus nemzetközi chartájának* (1999) egyik alapkövetelménye, hogy a befogadó közösség megértse saját kultúráját (1. alapelv)⁴, érdekeit figyelembe vegyék (4.1-es cikkely)⁵ és hasznára váljanak a különféle

-
- 1 „A megőrzés csak akkor lehet hiteles, ha a város egész lakossága részt vesz és közreműködik benne, ezért minden eszközzel erre kell ösztönözni és felkeltetni a nemzedékek kötelességtudatát. Soha nem szabad szem elől téveszteni, hogy a történeti városok és városnegyedek megőrzése elsősorban lakóikra tartozik.” Washingtoni Charta, 3. cikkely.
 - 2 „A lakosság részvételének és együttműködésének biztosítása érdekében az általános felvilágosítást már az iskoláskorban el kell kezdeni. Elő kell mozdítani a különböző társadalmi szervezetek részvételét az építészeti örökség védelmében, a restaurálás és konzerválás költségeinek az előteremtésében.” Washingtoni Charta, 15. cikkely.
 - 3 Habár már az 1972-es Világörökség Egyezményben is említést tesznek a közösségekről, itt még csak a helyszínek jelölésében betöltött szerepükről, valamint az általános felvilágosítás fontosságáról van szó. Vö. *Araoz, Gustavo: Conservation Philosophy and its Development: Changing Understandings of Authenticity and Significance. Heritage & Society 6/2 (2013) 144–154. 148.*
 - 4 „Mivel a belföldi és a nemzetközi idegenforgalom a kulturális kapcsolattartás egyik fő eszköze, a műemlékvédelemnek felelős és megfelelően ellenőrzött módon lehetővé kell tennie a befogadó közösségek számára, hogy első kézből éljék át és értsék meg a közösség örökségét és kultúráját.” *A kulturális turizmus nemzetközi chartája*, 1. alapelv.
 - 5 „A befogadó közösség jogait és érdekeit regionális és helyi szinten, valamint az ingatlan-tulajdonosoknak és azoknak az őshonos népeknek a jogait és érdekeit, amelyek saját területük és annak jelentős helyszínei felett hagyományosan jogokat gyakorolnak vagy feladatot látnak el, egyaránt tiszteletben kell tartani. Be kell vonni őket műemléki értékeiknek, kulturális szokásaiknak és jelenkori kulturális megnyilvánulásaiuknak az idegenforgalom szempontjából való meghatározására, megőrzésére, kezelésére, bemutatására és értelmezésére irá-

beavatkozások (5. alapelv)⁶. A *Burra Charta* 1999-es újból átfogalmazott verziója szerint a helyiek részvétele is fontos a konzerválási és interpretációs munkákban (12. cikkely).⁷ Szintén fontosnak tartja a párbeszéd meglétét különböző csoportulások között a *Budapesti nyilatkozat a Világörökségről* (2002).⁸ A *Kulturális örökségi helyszínek értelmezésének és bemutatásának chartája* (2008) 6. alapelvében támasztja alá a szakemberek és a kapcsolódó közösségek közötti együttműködés jelentőségét.⁹ A *valettai alapelvek* (2011) szintúgy figyelmet szán az érintett lakossággal való konzultációra (3.g cikkely).¹⁰ A *Himeji ajánlások* (2014) már a preambulumban leszögezi, hogy „(...) az örökség nem csak helyszínekről és tárgyról szól, hanem emberekről is”,¹¹ viszont azt is elismeri, hogy további konzultáció szükséges az érintett közösségek körének meghatározásához. Talán az összes eddig bemutatott dokumentum közül az egyetlen, mely csakis a helyi lakosság bevonásának problémájával foglalkozik az *Európa Tanácsnak a kulturális örökség társadalmi értékéről szóló keretegyezménye* (Faro Egyezmény, 2005). Az egyezmény azt próbálja meg hangsúlyozni, hogy „(...) szükséges a társadalom minden tagját bevonni a kulturális örökség meghatározásának és kezelésének folyamatába”.¹²

nyuló célkitűzések, stratégiák, tervek és megállapodások kialakításába.” A kulturális turizmus nemzetközi chartája, 4.1-es cikkely.

- 6 „Az idegenforgalmi és műemlékvédelmi tevékenységeknek a befogadó közösség hasznát kell szolgálniuk.” A kulturális turizmus nemzetközi chartája, 5. alapelv.
- 7 „A konzerválási, interpretációs és karbantartási munkálatoknak biztosítani kell azon emberek részvételét, akik számára a hely különleges társulásokkal és jelentésekkel bír; vagy akiknek társadalmi, szellemi vagy egyéb kulturális felelősségük van a helyért.” *Burra Charta*, 12. cikkely.
- 8 „Törekszünk biztosítani azt, hogy a helyi közösségek minden rétege tevékenyen részt vegyen a világörökségi helyszínek/javak kiválasztásában, védelmében és kezelésében.” és „Fejlesztani kívánjuk a Kommunikációt (communication), hogy felkeltsük a közönség érdeklődését és ösztönözzük a Világörökség támogatásában való részvételre.” *Budapesti nyilatkozat a Világörökségről*.
- 9 „A kulturális örökségi helyszínek értelmezése és bemutatása az örökségvédelmi szakemberek, befogadó és kapcsolódó közösségek és más érintettek vagy érdekelt gyümölcsöző együttműködése révén jöjjön létre.” *Kulturális örökségi helyszínek értelmezésének és bemutatásának chartája*, 6. alapelv.
- 10 „A közvetlen konzultáció és folyamatos párbeszéd elengedhetetlen a lakosokkal és más érdekelt felekkel, mivel történelmi városuk vagy régiójuk megőrzése elsősorban őket érinti.” A *valettai alapelvek*, 3.g cikkely.
- 11 *Himeji ajánlások*, Preambulum.
- 12 *Európa Tanácsnak a kulturális örökség társadalmi értékéről szóló keretegyezménye*, Preambulum.

A fent felsorolt egyezmények és charták mind fontosnak találják az érintett közösségek részvételét, viszont csak nagyon kevés esetben valósulnak meg ezek a célkitűzések, legtöbbször a szakemberek és az érintett szervezetek nem fektetnek kellő hangsúlyt erre, esetleg egyáltalán nincsenek benne a konzerválási vagy értékesítési terveikben. A fennálló helyzetet az is rontja, hogy szinte egyikük sincs ratifikálva Románia kormánya által, tehát az illetékesek semmilyen hatóság által nincsenek kötelezve az ilyesfajta párbeszédre.

2. Szakemberek és a közösség

Ma már elmondható, hogy mind az UNESCO, mind az ICOMOS azon fáradozik, hogy a szakmabeliek közreműködjenek az úgynevezett laikus helyi lakossággal. Az UNESCO egyik célja nem más mint, hogy az állampolgárokat és közösségeket minél szélesebb körben lássák el információval saját világörökségi helyszíneikkel kapcsolatban.¹³ Miután a Nara dokumentum is szerves részévé vált a Világörökség Egyezmény Működési Útmutatójának 2005-ben, világossá vált, hogy az UNESCO számára is egyre fontosabbá válik a helyi közösségek bevonása kulturális örökségük védelmezésébe és értékesítésébe.¹⁴ Ennek ellenére csak nagyon kevés esetben valósulnak meg a Nara dokumentum által előírtak, igen csekély az aktívan résztvevő közösségek száma.¹⁵ Ez részben annak köszönhető, hogy a szakmai bizottságok csak nagyon ritkán érzik fontosnak ezeket a tényezőket is figyelembe venni, de akár az is előfordulhat, hogy a kérdéses közösségek túl passzívak, esetleg már nem érzik magukénak a kulturális javakat. Maga az ICOMOS is arra biztatja szakembereit, hogy bátorítsák a helyi szervezetek a közösségek minél aktívabb bevonásába.¹⁶ Viszont mai napig gyakran előfordul, hogy ez nem valósul meg a hagyományosabb felfogású tagok miatt.¹⁷

Részben ennek köszönhetően a „közösség” megnevezés bizonyos körülmények között negatív konnotációt hordozhat, például egy kormányügynökség így próbálhatja meg jelölni azt, hogy az adott csoport nem rendelkezik

13 *Deacon, Harriet – Smeets, Riëks: Authenticity, Value and Community Involvement in Heritage Management under the World Heritage and Intangible Heritage Conventions. Heritage & Society 6/2 (2013) 129–143. 134.*

14 Uo. 131.

15 Uo.

16 Uo. 133.

17 *Araoz, G.: Conservation Philosophy i. m. 149.*

semmilyen szakmai háttérrel műemlékvédelmi szempontból, ezért az ő véleményük kevésbé releváns.¹⁸ Az ehhez hasonló visszautasítást nemcsak a szakma részéről kaphatnak a laikusok, hanem másoktól is. Az úgynevezett kultúrkeselyűk olyan egyének, akik általában felső középosztályhoz tartoznak, már fiatal koruk óta ahhoz lettek szokotva, hogy ne legyenek közömbösök a kulturális örökség és a művészetek iránt, valamint felnőttkorukban múzeumi kiállítások, színházak és operák gyakori látogatói.¹⁹ Ezek a személyek gyakran azon a véleményen vannak, hogy ha a kultúrát minél szélesebb körben elérhetővé tesszük rontunk az értékén.²⁰ Ebből tehát az következik, hogy a szakembereknek teljesen felesleges olyan módszereket alkalmazni, melyekkel vonzóbbá tesznek egy adott lelőhelyet a nagyközönség számára, ezzel ösztönözve őket annak védelmezésére, mivel így kisebb lesz a kérdéses helyszín jelentősége. Viszont ha ez tényleg így van, akkor kulturális örökségünk elveszti egyetemességét, hiszen akkor csak egy szűk csoport számára lesz elérhető és megérhető. Az egyetemiséggel kapcsolatban más problémák is felmerülhetnek a kulturális internacionalisták és a kulturális nacionalisták formájában. Előbbiek úgy gondolják, hogy a kulturális örökség az egész emberiségé, míg utóbbiak szerint azoké a népeké, vagy leszármazottaiké akik megalkották.²¹

Mint ahogyan a fentiekből is látszik, a szakmabelieknek nagyban különbözik a véleményük, hogy mennyire kellene bevonni a laikusokat kulturális örökségük tervezésébe, kezelésébe és értékesítésébe. Mivel sokszor olyan szervezetek tagjairól beszélünk, akik egy sokkal régebbi, vagy bizonyos esetekben konzervatívabb szemléletpontot képviselnek, érthető, hogy miért nem akarják kiengedni a kezükből a döntéshozás lehetőségét. Ezek mellett az is előfordulhat, hogy a kérdéses szakemberek nem az előbb említett okokból tartózkodnak a helyiek bevonásától, hanem egyszerűen nem akarnak foglalkozni a plusz munkával, mely egy ilyen program kidolgozásával jár. Ilyenkor ugyanis részletes terveket kell készíteni arról, hogy milyen módon próbálnak majd együttműködni a kérdéses közösségekkel, valamint pontosan mi is lesz a sorsa a lelőhelynek miután ezeket az elképzeléseket megvalósítják. Sajnos elmondható, hogy Romániában csak nagyon kevés múzeumi vagy örökségvédelmi szakember van, aki kifejezetten ilyen feladatokkal foglalkozik.

18 *Deacon – Smeets: Authenticity, Value* i. m. 132.

19 *Baillie, Britt et al.: Packaging the Past. Heritage Management* 3/1 (2010) 51–71. 55.

20 Uo.

21 *Watkins, Joe – Beaver, John: What Do We Mean By „Heritage?” Heritage Management* 1/1 (2008) 9–35. 15.

3. Vélemények a régészetről

A közösség véleménye a régészetről, a régészeti ásatások folytatásáról és a régészeti lelőhelyek védelméről igen sokrétűnek számít. Szinte nincs olyan ember, akinek a „régészet” szó hallatán ne jutna eszébe valami. Talán legelőször Indiana Jones, Lara Croft vagy egy teljesen más filmszereplő képe ugrik be nekik, esetleg más, kutatásokkal kapcsolatos dolog. Annak ellenére, hogy a régészet az egyik legismertebb a társadalomtudományok közül, nagyon sok szakember nem örül, hogy kitalált filmszereplőkkel és egyéb sztereotípiákkal asszociálják munkakörüket. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy mindenki ugyanezen a véleményen van, többen úgy gondolják, hogy ezeket a társításokat inkább ki kéne használni.²² Ahelyett, hogy rögtön megpróbálnánk minden olyan illúziót lerombolni a szakmával kapcsolatban, mely valamiféleképpen érdekessé teszi azt mások számára is, inkább kamatoztatnunk kellene őket. Ettől az a munka, amit a régészek csinálnak, vagy maga a tudományág nem lesz hiteltelen, hanem egyszerűen csak sokkal szélesebb körben kerülhet befo gadásra, többek figyelmét keltheti fel. A National Geographic egyik cikkének a címe, mely a szakmában használt új technológiákról beszél nem más, mint: „Lara Croftnak is be kell szereznie ezeket az új szerkentyűket, ha lépést akar tartani régésztársaival”.²³ Igaz, hogy a régészek minél inkább szeretnék elkerülni azt, hogy beskatulyázzák őket egy olyasvalaki szerepébe, akit a kincskeresésén kívül semmi más nem érdekel. A média ilyen téren valóban tévesen mutatja be egy régész munkáját, hiszen nemcsak a talált tárgyak fontosak munkája során, hanem azok kontextusa is.

A régészeti ásatásokat sokszor nagy érdeklődés szokta kísérni, legfőképpen akkor, amikor egy nagyobb város kellős közepén folytatnak feltárásokat. Egyes esetekben akár még körbevezetéseket is szoktak tartani ilyenkor, ezzel is kapcsolatot teremtve a lakossággal. Viszont a kezdeti érdeklődés sokszor megszakad, amikor pont a régészeti ásatások miatt halasztanak el nagy infrastrukturális beruházásokat. Sőt, egyes politikusok ezt kihasználva nyíltan a régészeket hibáztatják az átadások késlekedéséért. Traian Băsescu, Románia akkori elnöke 2009-ben azt állította, hogy az Arad–Temesvár közötti autópálya építése azért késlekedik, mert a régészek „egy-két darab cserép miatt” leállítot-

22 *Holtorf, Cornelius*: Archaeology is a Brand! The meaning of archaeology in contemporary popular culture. London 2007. 134.

23 Uo. 135.

ták a munkálatokat.²⁴ Ezzel a kijelentésével megpróbált egy bűnbakot keresni, akit nyíltan lehet okolni azzal, hogy miért is nincsenek készen a beruházások. Kijelentését többen szinte azonnal elkezdték cáfolni, maga a kivitelező is, aki elmondta, hogy az építkezések nem a régészeti lelőhelyek miatt késlekednek.²⁵ Nem telt el még egy hónap sem, amikor Bănescu újra nyilatkozatott tett a „többé-kevésbé képzett csapatokról”, vagyis régészekről, akik miatt elmaradnak az autópálya-építkezések.²⁶ Az autópályák nyomvonalán folytatott régészeti ásatások már rég befejeződtek, ennek ellenére Romániában mai napig késlekednek több szakasz átadásával.

Sajnos a volt államelnökéhez hasonló kijelentések miatt is rossz a régészet megítélése bizonyos körökben. Az építkezéseket leállító, a felügyeletért pénzt kérő régész lett minden kivitelező és megrendelő legfőbb ellensége.²⁷ Mivel a költségek és a munkálatokra szánt idő ennek következtében megnő, sokszor inkább be sem jelentik, ha találnak bármiféle régészeti objektumra utaló nyomot. Ennek talán az egyik leglátványosabb példája, a pár évvel ezelőtt előbukkant maradványok Kolozsvár Főtérén. A Főtér átalakítása során sem az önkormányzat, sem a kivitelező nem kereste fel az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeumot, hogy régészeti felügyeletet kérjen, holott erre kötelesek lettek volna az A-kategóriás műemlékvédelmi helyszín miatt.²⁸ Egy éppen arra járó szakember vette észre, hogy markolóval veszik ki a földből a több évszázados falmaradványokat; ő azonnal szólt a múzeum munkatársainak, akik még időben le tudták állítani a további szakszerűtlen beavatkozásokat.²⁹

Napjainkban, amikor a múzeumokhoz hasonló intézmények az elsők, melyektől megszorítások esetén visszavonják a támogatásokat, elengedhetetlen hogy valamiféleképpen bizonyítsák létük fontosságát. Sokan úgy vélik, hogy teljesen felesleges állami forrásokból fenntartani és fejleszteni a múzeumokat, hiszen azokból a forrásokból társadalmilag sokkal fontosabb ügyeket is lehetne támogatni. Manapság egyre inkább elvárják a kulturális intézményektől a társadalmi szerepvállalást, legyen az kiállítás a szelektív szemétyűjtés mellett,

24 *Bărbulescu, Mihai*: *Arheologia azi*, în *România*. Kolozsvár 2016. 114.

25 Uo. 115.

26 Uo. 116.

27 Az Európai egyezmény a régészeti örökségről (Valettai Egyezmény) 6/ii-es cikkelye kimondja, hogy a régészeti feltárásokat „a helyzetnek megfelelően a közösségi vagy magánszektor forrásaiból kell fedezni”.

28 <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/77761-markolok-tortek-szet-15-szazadi-k-faragvanyokat-kolozsvar-f-teren>, letöltés: 2019. okt. 20.

29 Uo.

vagy különféle ösztöndíjak létrehozása. A bilbaói Guggenheim Múzeum például egy külön kiadványban részletezi azon programjait, melyekkel igyekeznek visszaadni annak a közösségnek, amely támogatja őket. Az ilyen megmozdulásokkal be lehet bizonyítani, hogy a múzeumoknak fontosak azok a közösségek, amelyek miatt megalapították őket.

4. A közösség bevonása

Már többször is bebizonyosodott, hogy azok a helyi közösségek, amelyeket az illetékes szervek bevonnak saját kulturális örökségük hasznosításába és tervezésébe, sokkal nagyobb hajlamot mutatnak annak aktív védelmezésére.³⁰ Ebből kifolyólag elengedhetetlen, hogy a szakemberek a lelőhely kutatásának megtervezése mellett időt fordítsanak a konzultálásra is a helyiekkel. A régészeket már nagyon sokszor meggyanúsították azzal, hogy nem nyitnak eléggé a laikusok felé, ez pedig nagyon nagy probléma. Ha a régészek maguknak valók maradnak és nem próbálnak kapcsolatot teremteni a ma társadalmával, egyedül csak azt fogják elérni, hogy fokozottan kisebb jelentőséget tulajdonítsanak nekik, végül pedig teljesen elszigetelődnek.³¹ Mivel egy olyan tudományágról beszélünk, melynek fő kutatási területe a több évezredekkel, vagy évszázadokkal ezelőtt élt emberek életének rekonstruálása, még fontosabb kapcsolatot teremteni azokkal, akik ma ezen kultúráknak az örökösei. Ha nem mutatjuk be kutatásaink eredményeit olyan módon, hogy az felkeltse mások figyelmét is a szakmáén kívül, és nem indokoljuk meg kellőképpen ezen javak megőrzésének fontosságát, esélyt sem adunk bármilyen fajta kötődés kialakulására. De miért is olyan fontos ezt elérni? Ha az ember kötődést érez valami iránt, akkor sokkal hajlamosabb kiállni érte és megvédeni azt. Ennek köszönhetően pedig talán kisebb lesz annak az esélye, hogy a kérdéses műemlékvédelem alatt álló területeken olyan illegális beruházásra kerüljön sor, mely mindenféle dokumentáció nélkül megsemmisítené a régészeti objektumokat. Egyes lelőhelyeken ezt elég hamar észre is vették. A viminaciumi régészeti park egyik munkatársa szerint a legnagyobb veszélyt a lelőhely számára maga

30 *Deacon – Smeets*: Authenticity, Value i. m. 132.

31 *Court, Sarah et al.*: Managing Herculaneum in Context: Measuring Benefits for People and Places. In: Feasible Management of Archaeological Heritage Sites Open to Tourism. Szerk. Comer, Douglas – Willems, Annemarie. 21–34. 32.

a helyi lakosság jelenti, akik teljesen érdektelenül állnak ahhoz hozzá.³² A lelőhely védelmének érdekében számtalan olyan projektbe kezdtek bele, melynek célja a lelőhely teljes megsemmisülésének elkerülése, kincskeresők és illegális építkezések által.³³

Milyen módszerek alkalmazásával lehet ilyen célokat véghez vinni? A lelőhelyek turisztikai kihasználása szokott általában a legnépszerűbb megoldás lenni. Hiszen, ha fellendül a turizmus a településen, akkor a lakosok számára is bevételt, vagy egyéb lehetőségeket hozhat, ennek köszönhetően pedig talán jobban fogja érdekelni őket annak a lelőhelynek a sorsa, amelyből megélnék. Ráadásul egyes régészeti lelőhelyeken már észrevették, hogy ha helyieket alkalmaznak idegenvezetőként, sikerül egyfajta felelősségérzetet kelteni saját kulturális örökségük interpretálása iránt.³⁴ Ezért a kérdéses hatóságok számtalan beruházással megpróbálják vonzóvá tenni a lelőhelyet. Konzerválják a romokat, bizonyos esetekben akár rekonstruálnak is egyes épületeket, az újonnan megalakult régészeti park köré pedig igyekeznek a lehető legnagyobb hírvérést csapni. Esetleg a lakosok is olyan beruházásokba fognak, melyekkel a látogatókat szolgálhatják ki (például éttermeket, panziókat nyitnak). Ez a tendencia egyre több helyen vehető észre. Mivel léteznek olyan régészeti parkok is külföldön, melyek hatalmas profitokat tudnak generálni (például Carnuntum, Xanten) sokan ezeket veszik például, és hasonlóan nagy jövedelmet várnak el saját létesítményeiktől. Viszont csak nagyon kevés lelőhely tud bevonzani ekkora mennyiségű látogatót.

Nem minden régészeti lelőhelyet lehet turisztikailag értékesíteni: vannak olyanok melyek túl elszigetelt vidéken találhatóak, esetleg az objektum sérülékenysége miatt inkább visszatemetik. Mindezek mellett az sem garantált, hogy a közvetlen közelében lévő településeknek bármilyen anyagi nyereségük lesz a turizmusból, hiszen előfordulhat, hogy a látogatók csak egy egynapos kirándulásra mennek el, nem igényelnek szállást vagy akár étkezést, valamint az itt alkalmazott helyiek is csak szezonális munkát kapnak. A turisták esetleg

32 *Mrđić, Nemanja* : Roman cultural heritage as a tourist and educational resource. In: *Archaeological Heritage: Methods of Education and Popularization*. Szerk. Chiowaniec, Roksana-Więckowski, Wiesław. Oxford 121–127. 123.

33 Uo.

34 *Kankpeyeng, Benjamin et al.*: The Tension between Communities, Development, and Archaeological Heritage Preservation. *Heritage Management* 2/2 (2009) 177–197. 185.

olyan utakon közelítik meg a lelőhelyet, mely teljesen kikerüli a települést, ebből adódóan pedig a lakosok soha nem érintkeznek velük.³⁵

Fennáll annak a lehetősége is, hogy a lakosság nem fogadja jól a turisták jelenlétét. A túl sok turista ugyanis zajjal, szeméttel és egyéb, a helyiek számára kellemetlen dologgal járhat, amely miatt esetleg a látogatók kitiltását is kezdeményezhetik. Habár nem régészeti lelőhelyről van szó, de a dél-koreai Bucheon *hanok*³⁶ falu lakosai a túl sok kiránduló ellen kezdtek el tüntetni. Mivel a falut havonta több mint 300 ezren látogatták, minden nap hatalmas volt a zaj, néhány esetben a turisták engedély nélkül nyitottak be a házakba.³⁷ Többen el is költöztek, miután a helyzet egyre nehezebben kezelhetővé vált.³⁸ Végül a helyi önkormányzat úgy döntött, hogy korlátozza a nem ott lakók bejárását bizonyos időintervallumokban, de ez a megoldás sem felelt meg teljes mértékben a helyieknek.³⁹

Mivel a szezonális jellegű turizmus szintén nem képes teljes mértékben megoldást találni a problémára, más megközelítést kell találni. A helyiek nemcsak anyagiak terén gazdagodhatnak meg egy lelőhelyből, hanem akár egy teljesen új szakmát is nyerhetnek belőle. A pergamoni Traianus templom 15 éves restaurálásának során, melyet a Német Régészeti Intézet finanszírozott, a helyi kőművesek megtanulhatták német kollégáiktól, hogyan alkalmazhatják mesterségüket történelmi épületek rendbehozására.⁴⁰ Miután a programnak vége lett, a kitanított kőművesek más, hasonló törökországi helyreállító projekteken vettek részt, ráadásul ma a következő generációt tanítják ki.⁴¹

Sajnos nemcsak a kisebb régészeti lelőhelyek küzdenek a helyi lakosság passzív hozzáállásával. Herculaneum, mely Pompeiivel együtt pusztult el az ókorban, hiába számít az egyik legfontosabb római lelőhelynek, a helyi lakosság nem igazán mutat érdeklődést iránta. Nem túl régi kimutatások alapján Ercolano és a környező települések lakosai csupán 2%-át teszik ki az éves látogatók számának.⁴² A régészeti park vezetősége ezért több olyan programot indított, mely igyekezett ezen változtatni, az egyik ilyen kezdeményezésük a

35 *Orbaşlı, Aylin*: Archaeological Site Management and Local Development. Conservation and Management of Archaeological Sites 15/3–4 (2013) 237–253. 240.

36 Hagyományos koreai ház.

37 https://www.koreatimes.co.kr/www/culture/2018/05/141_249304.html, letöltés: 2019. okt. 28.

38 https://www.koreatimes.co.kr/www/culture/2019/11/141_250790.html, letöltés: 2019. okt. 28.

39 Uo.

40 *Orbaşlı, A.*: Archaeological Site i. m. 245.

41 Uo.

42 *Court, S. et al.*: Managing Herculaneum i. m. 27.

lelőhelyet körbevevő fal lecserélése.⁴³ A fal kialakítása miatt a lakosoknak és az arra járóknak egyáltalán nincs rálátása az ókori városra, ezért ezt szeretnék lecserélni egy olyanra, mely engedi a vizuális kontaktus megteremtését.⁴⁴ Egy másik program keretein belül pedig a régészeti park szakemberei a helyi közösség tagjaival együtt alakítottak ki egy játszóteret.⁴⁵ Ennek köszönhetően a régészeti park munkatársai és a lakosság között is elkezdődött a kapcsolat-építés.

Amint látható, számtalan módszert lehet alkalmazni annak érdekében, hogy a helyi közösség is aktívan részt vegyen saját kulturális örökségük karbantartásában és értékesítésében. Viszont nem szabad megfeledkezni arról, hogy fontos a folyamatos konzultáció a hatóságok és az érintett lakosság között, hiszen csak így lehet elkerülni azt, hogy olyan beavatkozásokra kerüljön sor, mely inkább még jobban elidegeníti őket a kérdéses műemléktől.

5. Rómaiak Erdélyben

„A Római Birodalom határai” műemlékvédelmi szempontból talán a legambiciózusabb nemzetközi projekt, melynek célja az egykori birodalom határvonalaának felterjesztése az UNESCO Világörökség Listájára. Mivel az akkori tartományok határai nem egyeznek meg a mai államokéval, egy-egy szakasz teljes, eredeti hosszúságában való felkerüléséhez elengedhetetlen, hogy az érintett országok együtt készítsék el a dokumentációt. Románia többek között Szerbiával és Bulgáriával működik együtt a dunai és a moesiai *limes* esetében. A volt Dacia tartomány határvonala szintén intenzíven elkezdtek kutatni, hiszen a hegyvidéken húzódó *limes* vonala nem minden esetben tisztázódott. Bizonyos részek már a 19. század óta kutattak (például a Meszes vidéke), egyeseknél pedig csak az utóbbi tíz évben kezdtek el nagyobb kutatásokat (Dacia keleti *limese*). Mára már nagyjából az is tisztázódott, hogy mely lelőhelyeket fogják majd felterjesztetni a Világörökség Listára. Mivel Dacia tartomány nagy része a mai Erdély területére esik, a régió számtalan fontos lelőhellyel rendelkezik. Azonban a római kulturális örökséget a román politikusok több évtizeden keresztül propagandaként használták Romániában, ez-

43 Uo. 29.

44 Uo. 30.

45 Uo. 31.

zel pedig a helyi közösségeket szinte teljesen elidegenítették, melynek negatív következményei sajnos ma is érezhetőek.

Talán az egyik legszembetűnőbb példája ennek a konfliktusnak az 1990-es és 2000-es évek elején folyó főtéri régészeti ásások Kolozsváron. A Gheorghe Funar akkori polgármester kezdeményezésére indított kutatások a római Napoca fórumát igyekeztek volna feltárni, valamint a politikus a dáko-román kontinuitás elméletet is igazolni akarta. A magyar lakosság több tüntetést is szervezett az ásások ellen tiltakozva, hiszen egy adott ponton a polgármester Mátyás király lovassobrát is el akarta költöztetni a helyszínről.⁴⁶ A magyar érdekszervek mellett a városi tanács román tagjai, valamint a bukaresti Régészeti Intézet munkatársai is tiltakozásukat fejezték ki. A Régészeti Intézet közleményében felhívta a kolozsvári régészek figyelmét arra, hogy ne vegyenek részt az ásáson és „utasítsák el a régészet politikai fegyverként való használatát”.⁴⁷ Az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum nyilatkozatot adott ki arról, hogy nem veszik figyelembe a Régészeti Intézet ajánlását, mivel nincsenek annak alárendelve, valamint hamarosan neki fognak kezdeni a munkálatoknak.⁴⁸ A régészeti ásások során egy római kori épület alapozására bukkan-
tak, az ásási gödröket több éven keresztül nem temették be, viszont nem végeztek semmilyen karbantartási munkát sem, ennek következtében pedig a romokat belepte a növényzet és a szemét. Mivel a vártnál sokkal szerényebb tudományos eredményekre jutottak, az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum, a Kolozs megyei kulturális felügyelőség és a román kulturális minisztérium is azon a véleményen volt, hogy az ásásokat be kell fejezni és vissza kell temetni a megnyitott gödröket.⁴⁹ Gheorghe Funar azonban mindent megtett ennek megakadályozására, hiába utasította rá még a megyei prefektus is.⁵⁰ Végül a Főter átrendezése során befedték a kérdéses gödröket, ma pedig a római kori ház egy részét egy üvegbúrán keresztül lehet megtekinteni. Az itt bemutatott eset után talán nem meglepő, hogy az erdélyi magyar közösségek bizonyos előítéleteket táplálnak a római örökség és az ennek kutatásával foglalkozó szakemberek iránt.

46 <http://www.bibl.u-szeged.hu/porta/szint/tarsad/politika/relations/funar/html/fun94k2.htm>, letöltés: 2019. okt. 30.

47 Uo.

48 Uo.

49 <https://www.origo.hu/nagyvilag/20000905kolozsvar.html>, letöltés: 2019. okt. 30.

50 Uo.

6. A mikházi régészeti park

A Maros megyei Mikháza több mint fél ezres lélekszámú település, 30 km távolságra fekszik Marosvásárhelytől. A Nyáradmente fontos vallási központja, reneszánsz templomát a ferencesek építették. Híres szülőtte Széllyes Sándor népdalénekes és rímfaragó, kinek nevét az itt megalapított Csúrszínház is viseli. Legfőképpen ezekről ismert Mikháza a régióban, viszont az itt található római régészeti örökségről sem szabad megfeledkezni, mely egykor Dacia tartomány keleti határvonalának része volt. A mikházi római *castrum* azért fontos lelőhely, mert a környéken az egyetlen, melyre nem épült rá teljesen a modern település, ennek köszönhetően pedig sokkal jobban kutatható.

2011 nyara óta a Maros Megyei Múzeum minden évben folytat itt terv-, illetve esetenként mentőásatásokat. A feltárások a volt erődítmény (*castrum*), a civil település (*vicus*) és a fürdő (*balneum*) területét érintik. Az ásatásokon több helyi és külföldi egyetem diákjai és oktatói is részt vesznek, valamint a helyieket is szokták alkalmazni munkaerőként. Az ásatásvezetők célja többek között egy régészeti park létrehozása, ahol korszerű módszerekkel igyekeznek bemutatni Róma örökségét.

A BME Építészmérnöki Karának hallgatói azon felül, hogy részt vettek Mikháza népi építészeti örökségének felmérésében, olyan épületeket is tervezhettek melyek segítenek a római lelőhely bemutatásában és egyben beleillenek a falu képébe. Ezek közül eddig két, Sági Gergely által tervezett pavilon valósult meg, melyek kiállítótérként működnek, valamint egy kilátó, melyet Lócsei Vera és Ruga Máté terveztek. Mivel a régészeti parkban a nyári ásatásokon kívül máskor nem lehet megtekinteni a romokat, szükség volt olyan terekre, melyek az év többi részében is be tudják mutatni a lelőhelyet az ide látogatóknak és a lakosoknak is. Továbbá tervben van egy védőépület megépítése is, amely a parancsnoksági épület (*principia*) maradványait hivatott prezentálni. Mindezen beruházásokra azért van szükség, mivel a mikházi római kori lelőhely is várhatóan fel fog kerülni az UNESCO Világörökség Listájára.

A lelőhely népszerűsítése, valamint a helyi közösséggel való kapcsolat építése miatt a Maros Megyei Múzeum minden évben római fesztivált szervez. Az egynapos fesztiválon a régészeti ásatás bemutatása mellett olyan műhelyfoglalkozások is vannak, melyek fő célja a római kultúra megismertetése az érdeklődőkkel. A helyi közösség tagjain kívül a megye többi szegletéből is jönnek látogatók. A 2019-es Múzeumok Éjszakája keretein belül pedig először

tartottak foglalkozásokat Mihházán is. A Gastronomia Romana program egyik fő pontja savanyúságok és kompótok elkészítése volt eredeti római receptek alapján. Mindezek mellett egyéb, a római korban is nagy népszerűségnek örvendő ételeket is fogyaszthattak. Annak ellenére, hogy nem egy olyan nagy szabású program volt, mint a nyaranta megrendezett fesztivál, a nap során folyamatosan érkeztek az érdeklődők.

Habár bizonyos esetekben itt is érezhető a magyar lakosság távolságtartása a római örökséggel kapcsolatban, valamint még mindig nem alakult ki erős kötelék a helyi közösség és a lelőhely között, a múzeum munkatársai további tevékenységekkel szeretnének ezen javítani. Kétségtől több ilyen foglalkozás, valamint projekt fog elindulni a jövőben, amikor a lelőhely a Világörökség részévé fog válni.

7. Konklúziók

Kiknek és miért próbáljuk megóvni régészeti lelőhelyeinket? Szükséges olyan módon bemutatni a nem mozdítható kulturális javakat, hogy azok valóban értékkel bírjanak mindenki számára? Ezekre a kérdésekre valószínűleg mindenki mást válaszolna, viszont az biztos, hogy a mai örökségvédelem, valamint muzeológia egyik legnagyobb kihívása az emberek bevonása a különféle kulturális intézményekbe, valamint a közreműködés elérése a helyi közösségekkel. Hiszen hiába nyitnak meg sorra régészeti parkokat konzervált és rekonstruált romokkal, vagy rendeznek be kiállításokat a legfrissebb leletekkel, ha a kutatások során elért tudományos felfedezések olyan módon vannak bemutatva, melyek csak a szakemberek számára relevánsak.

A régészeti lelőhelyek és más kulturálisan fontos objektumok védelmezésének fontosságát a szakemberek gyakran a jövő generációinak való megőrzéssel indokolják. Viszont ha már a ma embere sem érez semmi kötődést az adott örökség iránt, fennáll annak a lehetősége, hogy a következő nemzedékeknek sem lesz fontos ezeknek a helyeknek az óvása. Szerencsére egyre több múzeum kezd bele olyan projektekbe, melyek fő célja a közösségek megismertetése kulturális örökségükkel. Mivel a nemzetközi műemlékvédelmi szervezetek is támogatják ezt a gyakorlatot, valószínűleg az elkövetkező évek során még inkább el fog terjedni az ilyen hozzáállás.

Romániában az ilyesfajta nyitás még mindig gyerekcipőben jár. A nyugati múzeumok által alkalmazott közösségi régészetet és egyéb, a helyiekkel kap-

csolatot teremtő programot még csak az intézmények kis része találja fontosnak. Ez azért van, mert nagyon kevés az olyan szakember, aki erre lenne szakosodva, valamint sok intézményvezető ezt még mindig feleslegesnek találja. Részben ennek a konzervatív látásmódnak is köszönhető az, hogy egyes múzeumokban 20–30 éve nem újítottak az állandó kiállításokon, ebből pedig egyenesen az következik, hogy kevés embert tudnak bevonzani, tehát a látogatási mutatók sem lesznek kedvezőek.

Talán az egyre több múzeum repertoárjában felbukkanó múzeumpedagógiai program kezdi bizonyítani, hogy fordulóponthoz értünk és az intézmények megpróbálnak majd aktívabb szerepet vállalni a közösségekkel való kapcsolatteremtésben. Reméljük, hogy ez a változás mihamarabb el fog érkezni.

A kötet szerzői

Barla (Said) Iulia Maria

Nagyvárad Egyetem, Jogtudományi Kar Doktori Iskolája,

II. évfolyam

Témavezető: Chișea Floare

Kutatási terület: szociológia

saidiulia@yahoo.com

Bencze Dávid

Eszterházy Károly Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola,
Magyarország története a reformkor végétől napjainkig Doktori Program

II. évfolyam

Témavezető: Simon Attila

Kutatási terület: Csehszlovákiai magyarok a két világháború között;
Trianon következményei a határon túli magyarság körében

david.benczeur@gmail.com

Buják Gábor

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris
Doktori Iskola, Középkori és Kora Újkori Doktori Program: „A Kárpát-
medence és a szomszédos birodalmak 900–1800”, abszolvált hallgató (2019)

Témavezető: Fedeles Tamás

Kutatási terület: középkori egyháztörténet, Szepesség középkori története

gaborbujak@gmail.com

Hoffer Zsuzsanna

Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar,
Egészségtudomány határterületei Doktori Program, I. évfolyam

Témavezető: Tóth Ákos Levente

Kutatási terület: az állatterápia szerepe a rekreációban

hofferzsuzsa79@gmail.com

Jonica Xénia

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar,
Teológia, Kultúra, Társadalom Doktori Iskola, I. évfolyam

Témavezető: Csiszár Klára

Kutatási terület: A 20. századi erdélyi népmisziók története

j.xenia14@gmail.com

Kiss Anita

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola,
Magyar nyelvészet Doktori Program, III. évfolyam

Témavezető: Kis Tamás

Kutatási terület: szociolingvisztika

kissanita0728@gmail.com

Seres Kristóf

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott nyelvészet Doktori Program,
túlfutó doktorandusz

Témavezető: Adamikné Jászó Anna

Kutatási terület: stilsztika, retorika, alkalmazott nyelvészet

81pigman@gmail.com

Szilágyi Éva Andrea

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem, Civilizáció, Kultúra
Doktori Iskola, III. évfolyam

Témavezető: Sipos Gábor

Kutatási terület: a 18–19. századi Érmellék birtokviszonyai, családtörténet

szilagyiandrea88@yahoo.com

Szilágyi Orsolya

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem, Kultúra, Civilizáció
Doktori Iskola, Történelem Doktori Program, I. évfolyam

Témavezető: Florin Gheorghe Fodorean

Kutatási terület: régészeti örökségvédelem, 19–20. századi
erdélyi magyar régészeti iskola története

szilorsi@rocketmail.com

Orbán Melinda

Debreceni Egyetem, Történelem- és Néprajz Doktori Iskola,

Történelem Program

Témavezető: Kerepeszki Róbert

Kutatási terület: Kárpátalja közegészségügyi viszonyai a 20. sz. első felében

melindaorbanoi@gmail.com

Pohilecz Szilveszter

Debreceni Egyetem, Történelem- és Néprajz Doktori Iskola,

Történelem Program, III. évfolyam

Témavezető: Csatóry György

Kutatási terület: történelemtudomány

pohilecz@gmail.com

